

Національний науково-природничий
музей НАН України

Український національний комітет
міжнародної ради музеїв
(ICOM Україна)

Канівський природний заповідник
ННЦ «Інститут біології» Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка

Сучасні аспекти природничої музеології

Матеріали II міжнародної науково-практичної
конференції

11-13 вересня 2012 р.
Київ-Канів

Київ
2012

УДК 069:5(082)

Рекомендовано до друку Вченою радою Національного науково-природничого музею НАН України (протокол №05/12 від 3.09.2012 р.)

Організаційний комітет

Співголови оргкомітету:

Мельник А.І., Президент ICOM України

Ємельянов І.Г., чл.-кор. НАН України, директор Національного науково-природничого музею (ННПМ) НАН України,

Чернобай Ю.В., д.б.н., проф., голова природничої секції ICOM, директор Державного природознавчого музею (ДПМ) НАН України

Члени оргкомітету:

Бокотей А.А., ДПМ НАН України (м. Львів)

Деревська К.І., ННПМ НАН України (м. Київ)

Климишин О.С., ДПМ НАН України (м. Львів)

Комісарова М.С., ННПМ НАН України (м. Київ)

Король Е.М., ННПМ НАН України (м. Київ)

Крахмальна Т.В., ННПМ НАН України (м. Київ)

Литвинець Ю.С., ICOM України (м. Київ)

Маніло В.В., ННПМ НАН України (м. Київ)

Новосад В.В., ННПМ НАН України (м. Київ)

Пилипенко В.П., Канівський природний заповідник (м. Канів)

Писанець Є.М., ННПМ НАН України (м. Київ)

Червоненко О.В., ННПМ НАН України (м. Київ)

Чорний М.Г., Канівський природний заповідник (м. Канів)

Коректор: Н. Новіченко

Комп'ютерна верстка: В. Раєвський

Сучасні аспекти природничої музеології: Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції, 11-13 вересня 2012 р., Київ-Канів. — Київ, 2012. — 140 с.

У збірнику опубліковано матеріали, представлені на II міжнародній науково-практичній конференції музейників-природничиків, що відбулася за сприяння Національної академії наук України та Українського національного комітету Міжнародної ради музеїв (ICOM України). Наведено відомості про збереження природничих фондів, історію музейної справи та розвиток сучасного природничого музею та його роль у формуванні екологічної свідомості суспільства та вихованні особистості.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за зміст та достовірність наведених фактів, цитат та інших відомостей.

ISBN 978-966-02-6532-5

© ННПМ НАН України, 2012

ЗМІСТ

Секція 1. Природничий музей як об'єкт теоретичних досліджень.....	7
Кепин Д.В. МУЗЕЙНЫЙ КОМПЛЕКС «ПАЛЕОЭКОЛОГИЯ ДРЕВНЕГО ЧЕЛОВЕКА».....	7
Новосад В.В., Крицька Л.І. БОТАНІЧНИЙ МУЗЕЙ ЯК ОБ'ЄКТ ТЕОРЕТИЧНИХ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	9
Перевозчикова Н.М., Маркина Т.Ю. «ТЕОРИЯ РАЗБИТЫХ ОКОН» И ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ: ДВЕ СТОРОНЫ ОДНОЙ МЕДАЛИ.....	11
Попова В.И., Зновенко О.В. ИЗ ОПЫТА НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ РАБОТЫ ОТДЕЛА ПРИРОДЫ ЛУГАНСКОГО ОБЛАСТНОГО КРАЕВЕДЧЕСКОГО МУЗЕЯ.....	13
Пушкар І.І. ПРИРОДНИЧІ МУЗЕЇ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ....	15
Чернобай Ю.М. ПЕРСПЕКТИВИ ПРИРОДНИЧОЇ МУЗЕОЛОГІЇ У МЕРЕЖЕВОМУ ПРОСТОРІ РЕГІОНАЛЬНОГО ДОВКІЛЛЯ.....	18
Чіколовець В.В., Малюк А.Ю., Комісарова М.С. ПРИНЦИПИ СУЧАСНОЇ МУЗЕОЛОГІЇ.....	22
Шидловський І.В. СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗООЛОГІЧНИХ МУЗЕЇВ УНІВЕРСИТЕТІВ УКРАЇНИ.....	23
 Секція 2. Історія музейної справи, розвиток, маркетинг та менеджмент сучасного природничого музею.....	 26
Гарлінська А.М., Тарасова Ю.В., Васильєва Л.А., Стельмашук Н.М., Скок Т.Л., Пампура М.М., Шимкович О.Д., Андрійчук Т.В. ЗООЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ ЖИТОМИРСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ім. ІВАНА ФРАНКА.....	26
Гураль-Сверлова Н.В. МАЛАКОЛОГІЧНИЙ ФОНД ДЕРЖАВНОГО ПРИРОДОЗНАВЧОГО МУЗЕЮ НАН УКРАЇНИ: МИНУЛЕ, СЬОГОДЕННЯ ТА МАЙБУТНЄ.....	27
Данилюк К.М. ГЕРБАРІУ ДЕРЖАВНОГО ПРИРОДОЗНАВЧОГО МУЗЕЮ НАН УКРАЇНИ 180 РОКІВ: СЬОГОДЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ.....	29
Костюк С.В. ФОНДОВА ГРУПА «ХОРОСТКІВСЬКИЙ ДЕНДРОПАРК» У ТЕРНОПІЛЬСЬКОМУ ОБЛАСНОМУ КРАЄЗНАВЧОМУ МУЗЕЇ.....	31
Маталин А.В., Мосалов А.А., Макаров К.В. ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ МУЗЕЯ КАФЕДРЫ ЗООЛОГИИ И ЭКОЛОГИИ МПГУ.....	33
Новосад В.В., Новосад К.В. ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ БОТАНІЧНОГО МУЗЕЮ ННПМ НАН УКРАЇНИ.....	35
Парацій В.М. ПОДІЛЬСЬКЕ ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧЕ ТОВАРИСТВО ТА ФОРМУВАННЯ ПЕРЕДУМОВ ПРИРОДНИЧОЇ МУЗЕОЛОГІЇ ТА РЕКРЕАЦІЙНО- ПРИРОДООХОРОННОЇ СФЕРИ НА ЗЕМЛЯХ ТЕРНОПІЛЛЯ (1925-1939 рр.).....	37
Пилипенко Д.О. ПРО АКТУАЛЬНІСТЬ СТВОРЕННЯ ЕКСПЕРТНОГО ОРГАНУ З КОМЕРЦІЙНОЇ ОЦІНКИ ПАЛЕОНТОЛОГІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ.....	40
Полішко О.Д. ПРИРОДНИЧІ МУЗЕЇ — ПЕРСПЕКТИВИ ПОКРАЩЕННЯ ФОРМ ВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ НА ТЕРИТОРІЇ ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО- ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ.....	41

ЗМІСТ

Резніченко Л.А., Лунячек Р.Е. з ІСТОРІЇ ПАЛЕОНТОЛОГІЧНИХ ЗБРАНЬ МУЗЕЮ ПРИРОДИ ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ім. В.Н. КАРАЗІНА...	44
Червоненко О.В. ПЛАНУВАННЯ ТА АНАЛІЗ УПРАВЛІННЯ ПРОЕКТАМИ ЯК ГОЛОВНІ ІНСТРУМЕНТИ РОЗВИТКУ МУЗЕЮ.....	45
Чорна Л.О. з ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ МУЗЕЮ ПРИРОДИ КАНІВСЬКОГО ЗАПОВІДНИКА.....	48
Чорний М.Г. МУЗЕЇ ПРИРОДИ чи ВІЗИТ-ЦЕНТРИ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ?.....	49
Секція 3. Принципи художнього оформлення та використання новітніх технологій для формування сучасної експозиції.....	51
Анфимова Г.В. ВНЕДРЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ — ПРИОРИТЕТНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ НАУЧНО-ФОНДОВОЙ РАБОТЫ МУЗЕЕВ.....	51
Боровська Н.Ю. ОГЛЯД ІМЕННИХ КОЛЕКЦІЙ з ФОНДІВ ЗАЛУ «МІНЕРАЛИ» МУЗЕЮ ПРИРОДИ ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ім. В.Н. КАРАЗІНА.....	53
Вовк О.Б., Орлов О.Л. ПРИНЦИПИ ВІДОБРАЖЕННЯ ҐРУНТОВОГО РІЗНОМАНІТТЯ в ЕКСПОЗИЦІЇ ПРИРОДНИЧОГО МУЗЕЮ.....	54
Єрмоленко І.М., Король Е.М. ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ ЕКСПОЗИЦІЇ І ЇЇ РОЛЬ у ФОРМУВАННІ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ.....	56
Климишин О.С., Гураль Р.І. ЕЛЕКТРОННІ БАЗИ ДАНИХ ПРИРОДНИЧОМУЗЕЙНОЇ ІНФОРМАЦІЇ.....	58
Клиновий Д.В. АКТУАЛІЗАЦІЯ ВІДОБРАЖЕННЯ КОНЦЕПТУ СТАЛОГО РОЗВИТКУ в ЕКСПОЗИЦІЯХ ПРИРОДНИЧИХ МУЗЕЇВ у СВІТЛІ ПІДСУМКІВ САМІТУ «РІО+20».....	60
Крахмальная Т.В. ВРЕМЕННЫЕ ВЫСТАВКИ — ОДНА ИЗ ФОРМ ОБНОВЛЕНИЯ ЭКСПОЗИЦИИ МУЗЕЯ.....	61
Литвиненко О.І. ОСВІТНЯ ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ІНТЕГРАЛЬНОСТІ НАТУРАЛІСТИЧНИХ МОДЕЛЕЙ МУЗЕОЛОГІЧНИХ ЕКСПОЗИЦІЙ.....	64
Лунячек Р.Е. , Резніченко Л.А. . ФОРМУВАННЯ СУЧАСНИХ ЕКСПОЗИЦІЙ МУЗЕЮ ПРИРОДИ ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ім. В.Н. КАРАЗІНА.....	65
Паталаха Г.Б. МЕСТОРОЖДЕНИЯ ЗОЛОТА УКРАИНЫ в ЭКСПОЗИЦИИ ГЕОЛОГИЧЕСКОГО МУЗЕЯ ННПМ НАН УКРАИНЫ.....	67
Решетник М.Н. ОСОБЕННОСТИ ОФОРМЛЕНИЯ ВИТРИН в ГЕОЛОГИЧЕСКИХ МУЗЕЯХ.....	69
Руденко К.В. ВПОРЯДКУВАННЯ ГЕОЛОГІЧНИХ ТА МІНЕРАЛОГІЧНИХ КОЛЕКЦІЙ в ПРИРОДНИЧИХ МУЗЕЯХ.....	71
Соколова І.М., Музиченко Н.В. НАУКОВА КОНЦЕПЦІЯ ПОБУДОВИ ЕКСПОЗИЦІЇ ПРИРОДНИЧОГО ВІДДІЛУ КРЕМЕНЧУЦЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ.....	72

ЗМІСТ

Секція 4. Природничі фонди: облік та збереження музейних колекцій.....	75
Акимов И.А., Пучков А.В., Черней Л.С. НАУЧНЫЕ ФОНДОВЫЕ КОЛЛЕКЦИИ ИНСТИТУТА ЗООЛОГИИ им. И.И. ШМАЛЬГАУЗЕНА НАН УКРАИНЫ, ИХ СОСТАВ И НАУЧНОЕ ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ РАЗВИТИЯ ЗООЛОГИИ В УКРАИНЕ.....	75
Анистратенко В.В., Дегтяренко Е.В. ПУТИ ОПТИМИЗАЦИИ МАЛАКОЛОГИЧЕСКОЙ КОЛЛЕКЦИИ ЗООЛОГИЧЕСКОГО МУЗЕЯ НАЦИОНАЛЬНОГО НАУЧНО-ПРИРОДОВЕДЧЕСКОГО МУЗЕЯ НАН УКРАИНЫ.....	76
Біланіч М.М. ПАЛЕОНТОЛОГІЧНА КОЛЕКЦІЯ ХРЕБЕТНИХ У ЗАКАРПАТСЬКОМУ КРАЄЗНАВЧОМУ МУЗЕЇ.....	79
Бучмей О.В. ПРИРОДНИЧІ КОЛЕКЦІЇ ЗАКАРПАТСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ.....	80
Васько Б.М. ФОРМУВАННЯ ТА ПОПОВНЕННЯ КОЛЕКЦІЇ ПЛАСТИНЧАТОВУСИХ ЖУКІВ (COLEOPTERA, SCARABAEOIDEA) В ІНСТИТУТІ ЗООЛОГІЇ ім. І.І. ШМАЛЬГАУЗЕНА.....	82
Весельський М.Ф. КОЛЕКЦІЯ ССАВЦІВ У ФОНДАХ ВІДДІЛУ ПРИРОДИ ЖИТОМИРСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ.....	84
Войчишин В.К. СТРУКТУРУВАННЯ КОЛЕКЦІЙ ЯК ПРИНЦИП ОРГАНІЗАЦІЇ ФОНДІВ ПРИРОДНИЧОГО МУЗЕЮ.....	85
Дяків Х.І., Годунько Р.Й. ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ КОЛЕКЦІЙ АМФІБІОТИЧНИХ КОМАХ УКРАЇНИ (INSECTA: EPHEMEROPTERA, PLECOPTERA, TRICHOPTERA).....	87
Зізда Ю., Крон А., Маркович М. ТИМЧАСОВА ЖИВА КОЛЕКЦІЯ ВЕЧІРНИЦІ РУДОЇ (<i>Nyctalus noctula</i>) ЯК МЕТОД ЗБЕРЕЖЕННЯ ПОПУЛЯЦІЇ.....	88
Крахмальна Т.В., Семенов Ю.О. СКЛАД МУЗЕЙНИХ ФОНДІВ ПАЛЕОНТОЛОГІЧНОГО МУЗЕЮ ім. академіка В.О. ТОПАЧЕВСЬКОГО.....	90
Макаров К.В., Маталин А.В., Зайцев А.А. ОРГАНІЗАЦІЯ УЧЁТА ФОНДОВ ЭНТОМОЛОГИЧЕСКОЙ КОЛЛЕКЦИИ КАФЕДРЫ ЗООЛОГИИ И ЭКОЛОГИИ МПГУ....	92
Мовчан Ю.В. ДО ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ ІХТІОЛОГІЧНИХ ФОНДІВ ЗООЛОГІЧНОГО МУЗЕЮ ННПМ НАН УКРАЇНИ.....	93
Паньков А.В. КОЛЕКЦІЯ РИБ ЗООЛОГІЧНОГО МУЗЕЮ ННПМ НАН УКРАЇНИ З БАСЕЙНІВ РІЧОК ОСНОВНИХ ВОДОЗБІРНИХ БАСЕЙНІВ УКРАЇНИ.....	95
Пекло А.М. КОЗОДОЕОБРАЗНЫЕ — SAPRIMULGIFORMES В ООЛОГИЧЕСКОЙ КОЛЛЕКЦИИ ЗООЛОГИЧЕСКОГО МУЗЕЯ ННПМ НАН УКРАИНЫ.....	96
Пекло А. М. КОЗОДОЕОБРАЗНЫЕ — SAPRIMULGIFORMES В ОРНИТОЛОГИЧЕСКОЙ КОЛЛЕКЦИИ ЗООЛОГИЧЕСКОГО МУЗЕЯ ННПМ НАН УКРАИНЫ.....	99
Погребняк С.Г. МОЛЮСКИ — ВАЖЛИВА ТА ПОПУЛЯРНА СКЛАДОВА ПРИРОДНИЧОГО МУЗЕЮ.....	102
Сімутнік С.А. РЕВІЗІЯ ТА СИСТЕМАТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЕНТОМОЛОГІЧНОЇ КОЛЕКЦІЇ ЗООЛОГІЧНОГО МУЗЕЮ МІСРОНУМЕНОПТЕРА, ЗОКРЕМА РОДИНИ ENCYRTIDAE.....	103
Сурядна Н.М., Микитинець Г.І. НОВІ ЗНАХІДКИ ТА НАДХОДЖЕННЯ ЗЕМНОВОДНИХ ДО ФОНДОВИХ КОЛЕКЦІЙ МЕЛІТОПОЛЬСЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ім. Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО.....	105

ЗМІСТ

Тайкова С.Ю. СОРОКОПУТЫ (LANIIDAE) В КОЛЛЕКЦИИ НАЦИОНАЛЬНОГО НАУЧНО-ПРИРОДОВЕДЧЕСКОГО МУЗЕЯ НАН УКРАИНЫ В СВЕТЕ СОВРЕМЕННЫХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ О СИСТЕМАТИКЕ РОДА <i>Lanus</i> Linnaeus, 1758.....	107
Ткебучава І.Б., Андрущенко Т.Г. ІХТІОЛОГІЧНІ КОЛЕКЦІЇ В ЕКСПОЗИЦІЇ ЗООЛОГІЧНОГО МУЗЕЮ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ім. ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА. ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ.....	110
Цюпка В.О. НАУЧНОЕ И ПРАКТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ФОНДОВЫХ КОЛЛЕКЦИЙ НА ПРИМЕРЕ БЕЛИЧЬИХ (SCIURIDAE FISCHER, 1817) В ТЕРИОЛОГИЧЕСКОЙ КОЛЛЕКЦИИ ННПМ НАН УКРАИНЫ.....	112
 Секція 5. Роль та значення природничих музеїв у формуванні екологічної свідомості суспільства та вихованні особистості.....	
Буртний І.А., Гасо В. Я. ПОТЕНЦІАЛ ПРИРОДНИЧИХ МУЗЕЇВ У ФОРМУВАННІ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ СУСПІЛЬСТВА.....	115
Веденеева Г.К. МУЗЕЙНА ПЕДАГОГІКА ЯК ФОРМА РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ.....	117
Гасіца С.А. РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ПРИРОДНИЧИХ МУЗЕЇВ У ФОРМУВАННІ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ СУСПІЛЬСТВА ТА ВИХОВАННІ ОСОБИСТОСТІ.....	118
Головко С.І. ПРИРОДНИЧО-ЕКОЛОГІЧНІ УРОКИ ТА ЗАНЯТТЯ ЯК ОДНА З ФОРМ НАУКОВО-ОСВІТНЬОЇ РОБОТИ У МІСЬКОМУ КРАЄЗНАВЧОМУ МУЗЕЇ міста НЕТИШИНА.....	120
Гураль Р.І. НОВІ ФОРМИ ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРИРОДНИЧИХ МУЗЕЇВ...	123
Джахман Р.В. ЕКОЛОГІЧНА ПРОСВІТА В ЗАКАРПАТСЬКОМУ КРАЄЗНАВЧОМУ МУЗЕЇ.....	124
Доценко І.Б. ЕКСПОЗИЦІЯ ЗООЛОГІЧНОГО МУЗЕЮ ЯК БАЗА ДЛЯ УНАОЧНЕННЯ ОСНОВ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ.....	126
Ємельянов І.Г. РОЛЬ ПРИРОДНИЧИХ МУЗЕЇВ В ЕКОЛОГІЧНІЙ ОСВІТІ.....	128
Кальба І.В., Бундзяк В.В. ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ МУЗЕЮ ЕКОЛОГІЇ ГІР ТА ІСТОРІЇ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТАХ У СИСТЕМІ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ КАРПАТСЬКОГО БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА.....	130
Луговой О.А. РОЛЬ ЗООМУЗЕЯ УЖГОРОДСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА В ФОРМИРОВАНИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ.....	131
Мацуї В.М., Нурмамедов Л.Р. САМОЦВЕТИ В МУЗЕЙНИХ ЕКСПОЗИЦІЯХ И ИХ РОЛЬ В ФОРМИРОВАНИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ ЛИЧНОСТИ.....	133
Нестеренко Л.І. ЕКОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ МУЗЕЙНИМИ ЗАСОБАМИ В ДОНЕЦЬКОМУ ОБЛАСНОМУ КРАЄЗНАВЧОМУ МУЗЕЇ.....	135
Щербакова О.Ф. ЗНАЧЕННЯ БОТАНІЧНИХ ЕКСПОЗИЦІЙ У ФОРМУВАННІ ЕКОЦЕНТРИЧНОЇ СВІДОМОСТІ ГРОМАДЯН.....	137

Секція 1

Природничий музей як об'єкт теоретичних досліджень

Д.В. Кепин

Центр памятникovedения НАН Украины и Украинского
общества охраны памятников истории и культуры

МУЗЕЙНЫЙ КОМПЛЕКС «ПАЛЕОЭКОЛОГИЯ ДРЕВНЕГО ЧЕЛОВЕКА»

Наилучшей формой сохранения природного и археологического наследия является развитие уже созданных музеев-заповедников, а также организация новых, таких как «геопарки» и «археопарки» с соответствующей типологией. Следует различать собственно «археопарки» *in situ* и «археодромы» («экспериментальные поселения» — «воображаемые музеи»). При создании «археопарка» необходимо осуществить музеефикацию раскрытых в процессе археологических раскопок комплексов или отдельных объектов.

В местах сосредоточения памятников, которые невозможно экспонировать *in situ*, целесообразно создавать «археодромы». Их можно также организовывать в природном парке или на специально отведенной территории.

В 1990-х гг. М.И. Гладких предложил научную концепцию первого в Украине «археодрома» в структуре Государственного историко-культурного заповедника «Трахтемиров» (в Каневском р-не, Черкасской обл.).

Вступительным разделом к такому «археодрому» может стать тематический комплекс, раскрывающий особенности взаимодействия человека с окружающей средой в плейстоцене на примере палеолитических памятников, исследованных и изучающихся в этом регионе как археологами (И.Г. Шовкопляс, М.И. Гладких, В.Я. Сергин, Л.А. Яковлева, Д.Ю. Нужный, П.С. Шидловский), так и специалистами естественнонаучного профиля (И.Г. Пидопличко, И.Б. Люрин, Н.Л. Корниец, Н.Г. Белан, Л.И. Рековец, Г. А. Пашкевич, М. Ф. Веклич, А. А. Величко, И. В. Мельничук, М. С. Комар, С. П. Романчук, В. Г. Пазинич, А. Я. Радзивилл, Т. В. Крахмальня и др.).

В архитектурно-художественном решении внешний вид павильона должен рассказывать посетителям о его содержании, тем самым заинтересовывать зрителей. Своими очертаниями он может

напоминать жилище из костей мамонтов сферической или конической формы. Первым разделом экспозиции может стать тема «Антропосоциогез», дающая представление посетителям о современном состоянии проблемы происхождения и эволюции человека. При раскрытии тем особенностей развития культуры палеолитического человека приемлем экоэтноархеологический подход. Экспозиция в павильоне может быть двухуровневой: для посетителей с ограниченными физическими возможностями, и для остальной категории. Особенно важно использовать специальные методики для работы с незрячими и слабовидящими зрителями, ориентируя их на тактильные ощущения при знакомстве с определенными разделами экспозиции. В павильоне можно разместить несколько макетов-реконструкций позднепалеолитических поселений, выполненных в определенном масштабе, а также реконструкций-манекенов ископаемых людей. Раскрытие тем из быта древних людей можно сопровождать палеоландшафтными диорамами, характеризующими изменение природной обстановки в плейстоцене, а также специальным музыкально-звуковым и цветовым сопровождением. Кроме экспозиции в павильоне можно разместить и учебный («экспериментальный») центр.

Создание такого комплекса даст возможность расширить сферу музейной педагогики по работе с аудиторией в деле популяризации достижений науки о древнейшем прошлом Среднего Поднепровья. Это в свою очередь будет способствовать формированию уважительного отношения к памятникам палеоприродного и археологического наследия.

Кепин Дмитрий Владимирович, кандидат исторических наук, научный сотрудник, ученый секретарь Отдела культурного наследия, Центр памятниковедения НАН Украины и Украинское общество охраны памятников истории и культуры; ул. Лаврская, 9, корп. 19, Киев, 01015; e-mail: m-center@ukr.net, dKepin@gmail.com; тел. 280-78-79, 280-64-63.

В.В. Новосад, Л.І. Крицька

Національний науково-природничий
музей НАН України

БОТАНІЧНИЙ МУЗЕЙ ЯК ОБ'ЄКТ ТЕОРЕТИЧНИХ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Фітобіологічна наука на сучасному етапі є багатогранною галуззю знань про рослинний світ Землі в усій його різноманітності і про всі складні процеси, які відбуваються у рослинному організмі. Вона охоплює всебічне вивчення фітобіоти на всіх рівнях організації від молекулярного і субмолекулярного до екосистемно-біосферного.

Доступне широким масам населення розкриття багатогранності фітобіології, її досягнень, а також показ різноманіття й багатства рослинного світу, шляхів його еволюції, корисних властивостей рослин, їхньої охорони тощо у ботанічних музейних експозиціях справа нелегка, але дуже потрібна. Їх основною базою повинні бути науково достовірні, змістовні, оформлені на високому художньому рівні, спеціально розроблені фітобіологічні експозиції, інформативні та насичені цікавими натурними експонатами, фотографіями, схемами, картами, об'ємними біогрупами рослинних угруповань, великоформатними діорамами фітоландшафтів та іншими матеріалами. Поряд з популяризаційною роботою, такі експозиції покликані також сприяти розширенню навчальної бази загальноосвітніх шкіл, вищих і спеціальних навчальних закладів, сприяти зацікавленню шкільної й студентської молоді фітобіологічною наукою.

Комплексне вивчення у Ботанічному музеї сучасного популяційно-природновидового та біоценотичного різноманіття та його подальшого збереження і відновлення в умовах прогресуючої антропопресії є важливим завданням сучасності. Відображення біорізноманіття у цих аспектах має велике значення для створення його експозицій. А використання категорій природновидових одиниць у музейних експозиціях природознавчого характеру є найдоцільнішим для відображення та загальної оцінки біорізноманіття. Отже, все вищесказане з достатньою переконливістю обґрунтовує необхідність подальшого активного продовження і розгортання у ботанічних та природничих музеях широкої науково-дослідницької діяльності з комплексного флорологічного, критико-систематичного, флоро-

комплексного, хоролого-динамічного, антропогенно-трансформаційного вивчення спонтанних флор природних регіонів України, які на сучасному етапі інтенсивно змінюються під впливом природних факторів та зростаючого антропогенного пресингу. При цьому слід наголосити, що таке поглиблене комплексне вивчення регіональних флор неодмінно потребує розгортання, уточнення і поглиблення деяких назрілих теоретичних питань з фундаментальних проблем флорокомплексної диференціації, синантропізації, фітосозології, хорології тощо.

У Ботанічному музеї ННПМ НАНУ проводиться детальне вивчення регіональних природних флор України, закономірностей і специфіки територіальної мозаїки їхніх екоотопних ніш та відповідних флорокомплексів; здійснюється всебічний порівняльний аналіз флор у цілому та флористичних комплексів, що їх складають; розглядаються процеси синантропізації та проблеми фітосозології. Особлива увага приділяється вивченню еколого-флорогенезисних ядер регіональних флор та їхніх флорокомплексів, процесів ендемізму та флорогенезу. Таким чином, флористика і систематика рослин як розділи ботаніки з популяційно-природновидого різноманіття спонтанних флор відіграють найважливішу роль у поглибленому вивченні багатства і різноманіття фітобіоти. Важливого значення в умовах екологічної кризи що наростає та істотної деградації компонентів фітобіоти набуває комплексне опрацювання флоросозологічних аспектів як пріоритетного напрямку збереження фіторізноманіття окремих флорокомплексів, їхнього складу, мозаїки та раритетної компоненти. Наголосимо і на тому, що в наш час накопичення і ефективне опрацювання великих масивів флористичної інформації немислиме без створення повноінформативних комп'ютерних баз даних.

Основними науковими пріоритетами Ботанічного музею є розвиток фундаментальних досліджень його наукових шкіл: флорології, фітосозології, зокрема флоросозології (вивчення та розробка дієвих заходів охорони флорофонду та раритетної компоненти флорокомплексів природних регіонів України, оптимізація їхньої природно-заповідної мережі), та ботанічної музеології (теоретичне обґрунтування та впровадження наукових основ створення багатопланових ботанічних експозицій, розробка сучасних методів та форм показу і демонстрації музейних експозицій з використанням комп'ютерних, мультимедійних та аудіо-відеосистем).

У Ботанічному музеї вперше впроваджено флористичне (Б.В. Заверуха) та фітосозологічне (В.В. Новосад, Л.І. Крицька, Б.В. Заверуха) районування України. Запропоновано три нові наукові напрямки сучасних фундаментальних досліджень фітобіоти — флоросозологія, ландшафтна (екотопологічна) флорологія та ботанічна музеологія. За теоретичні розробки нових наукових напрямків та широке впровадження їх у науковий процес співробітники Ботанічного музею були удостоєні премії ім. М.Г. Холодного Президії НАН України та Грамотою Верховної Ради України. У Ботанічному музеї відкрито аспірантуру за спеціальністю 03-00-05-ботаніка.

Валерій Васильович Новосад, к.б.н., с.н.сп, завідувач Ботанічного музею, Національний науково-природничий музей НАН України; вул. Б. Хмельницького, 15; Київ, 01601, Україна; e-mail: botmuseum@ukr.net; тел. 044 -288-06-79.

Любов Іванівна Крицька, к.б.н., ст.н.сп, Національний науково-природничий музей НАН України; вул. Б. Хмельницького, 15; Київ, 01601, Україна; e-mail: botmuseum@ukr.net; тел. 044-288-06-79.

Н.М. Перевозчикова

Музей природы Харьковского национального
университета им. В.Н. Каразина

Т.Ю. Маркина

Харьковский национальный педагогический
университет им. Г.С. Сковороды

«ТЕОРИЯ РАЗБИТЫХ ОКОН» И ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ: ДВЕ СТОРОНЫ ОДНОЙ МЕДАЛИ

Наверное, каждый из нас хоть раз в жизни боролся с искушением выбросить троллейбусный билет или обертку от мороженого в кучу такого же мусора на тротуарах и обочинах дорог, в парках и скверах, в селе или городе. Если это делают другие, то почему нельзя мне? Что изменит моя маленькая бумажка в общей картине хаоса? Что изменят в общей картине загрязнения природы сточные воды небольшого «свечного заводика» или дымящие трубы промышленного гиганта? А вот тут, как раз, и включается цепная реакция, определенная психологами как «теория разбитых окон»: связь между разбитым стеклом и асоциальным поведением доказана серией экспериментов. (Джеймс Уилсон, Джордж Келлинг, 1982). Связь между

выброшенным мусором и угрозой существования цивилизации доказана не только локальными, пока еще, экологическими катастрофами, но и необходимостью воспитания поколения, наделенного чертами экологической культуры и мышления.

Экологические проблемы современности поставили перед обществом серьёзную задачу осуществления экологического образования, которое в настоящее время рассматривается как непрерывный процесс. В центре такой работы — Музей природы Харьковского национального университета им. В.Н. Каразина, отметивший в этом году свой 205-летний юбилей. Задачам формирования научного мировоззрения и экологического мышления отвечает большинство экспозиций музея, выходя далеко за рамки классической науки. Целям экологического образования служит и созданный почти тридцать лет назад отдел охраны природы. Особенное внимание уделяется работе с детской и молодежной аудиторией.

На протяжении нескольких лет учебный план подготовки студентов ХНПУ им. Г.С. Сковороды предусматривает прохождение практики по экологии и, в её рамках, экскурсий, в Музей природы ХНУ им. В.Н. Каразина. Такой подход позволяет образовательному процессу соответствовать принципам системности, краеведения и развития разумных потребностей человека как необходимого компонента экологической культуры. В этой связи экологические экскурсии рассматриваются нами как важнейшее дидактическое и методическое средство интеграции естественнонаучных знаний студентов.

Кроме того, экспозиции музея, посвященные палеонтологии, эволюции органического мира и антропогенезу позволяют успешно формировать у студентов естественнонаучное понимание вопросов происхождения жизни на Земле, её исторического развития, месте и роли человека в данных процессах.

Перевозчикова Наталья Михайловна, старший научный сотрудник, Музей природы Харьковского национального университета им. В.Н. Каразина; ул. Гринклера, 8, г. Харьков, 61022, Украина; e-mail: chelpa@inbox.ru; тел.: +38(057)705-12-42, моб. тел. +38066-196-25-42.

Маркина Татьяна Юрьевна, кандидат биологических наук, доцент кафедры зоологии, Харьковский национальный педагогический университет им. Г.С. Сковороды; ул. Артема, 29, г. Харьков, 61002, Украина; e-mail: tmarkina2009@yandex.ru; моб. тел. +38050-103-22-52.

В.И. Попова, О.В. Зновенко,
Луганский областной краеведческий музей

ИЗ ОПЫТА НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ РАБОТЫ ОТДЕЛА ПРИРОДЫ ЛУГАНСКОГО ОБЛАСТНОГО КРАЕВЕДЧЕСКОГО МУЗЕЯ

Экспозиция отдела природы Луганского областного краеведческого музея была обновлена в 1993 г., ее украшением стали диорамы «Кременские леса», «Провальская степь», «Придонцовская пойма», «Стрельцовская степь», «Антропогенный ландшафт», «Зимний лес», созданные художниками Киевского художественного комбината А. Ломовским, А. Ольховым, Ю. Саницким, А. Скутиным, В. Кикиневым, А. Сиренко при участии луганских художников М. Погребинского и Б. Хенкина. В экспозиции проводятся обзорные и тематические экскурсии: «Развитие жизни на Земле», «Геологическое строение и полезные ископаемые области», «Воды области и проблемы их охраны», «Растительный мир области и его охрана», «Животный мир области и его охрана», «Экологические проблемы Луганской области», «Заповедная сеть Луганщины».

Ежегодно музей посещают 110 тыс. человек. Работа отдела природы представляет собой синтез полевых исследований, камеральной обработки результатов, работы с фондами музея, сотрудничества с экологическими организациями, изучения архивных материалов и работы в библиотеках.

Ежегодно сотрудники отдела выезжают в экспедиции, целью которых является наблюдение за состоянием заповедных территорий, как находящихся в природоохранном фонде длительное время (Станично-Луганское и Провальское отделения Луганского природного заповедника, ботанический заказник Юницкий, заказник Камышнянский, урочище Песчаное), так и непродолжительное время (Трехизбенская степь — отделение Луганского природного заповедника с 2008 г., ботанический заказник Песчаный, балка Плоская, Знаменский яр). Осуществляется наблюдение за состоянием редкой и исчезающей флоры (степной и меловой) на неохраняемых территориях в условиях ограниченного антропогенного воздействия (с. Нижнебараниковка, с. Городище Беловодского р-на) и в условиях повышенного антропогенного влияния (Калмыцкий яр, Машинский яр, г. Луганск).

Собирая и анализируя данные экологических организаций и научно-исследовательских лабораторий, отделом отслеживаются изменения экологического состояния водных ресурсов (поверхностных и подземных), атмосферы и почвы области. Данные о влиянии на экологию области угольной, металлургической, химической и других отраслей промышленности используются в экспозиции, тематических мероприятиях, музейных занятиях.

Коллекции отдела природы насчитывают 8,5 тыс. единиц хранения. Ведется их каталогизация, в процессе которой уточняется история создания коллекций, степень сохранности предметов, проводится систематизация и упорядочение. Составлены каталоги палеонтологической (палеозоологической и палеоботанической) и геологической коллекций, продолжается составление каталога энтомологической коллекции и редких естественно-исторических книг. Эта работа помогает ввести в научный оборот наиболее ценные образцы музейных коллекций, печатная продукция дает возможность посетителям знакомиться с фондами музея. Постоянная работа с музейными фондами позволяет более эффективно планировать и корректировать работу всего отдела в целом.

Изучается история исследований угольных месторождений в Донбассе и история формирования и исследования растительного покрова области. Для этого проводится работа в научных библиотеках городов Луганска, Харькова, Киева и в областном архиве г. Луганска. Результаты исследований публикуют «Краеведческие записки», издаваемые Луганским областным краеведческим музеем.

Разумеется, музейная исследовательская работа имеет определенную специфику. Но мы убеждены, что сочетание различных форм и методов исследования, расширение сотрудничества с учеными и краеведами-любителями поможет нам как в повышении своего теоретического уровня, так и в развитии музейного дела.

Зновенко Оксана Володимирівна, ст. наук. співробітник, Луганський обласний краєзнавчий музей; вул. Т.Г. Шевченка, 2, м. Луганськ, 91055; e-mail: lokm1@i.ua; тел. (0642) 53-15-24.

ПРИРОДНИЧІ МУЗЕЇ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Феномен «музейна педагогіка» у багатьох країнах світу розглядається як система «паралельної освіти», яку можна прирівняти до педагогічної системи, що має певний контингент, соціальне замовлення, особливості змістовного компонента, особливу структуру дидактичного процесу, унікальні можливості навчання.

Фундамент педагогіки музею — ідея занурення особистості в спеціально-організоване предметно-просторове середовище, що включає в себе твори мистецтва, пам'ятки природи, експонати. Ефективність «занурення» залежить від особливостей сприйняття всього, що експонується, відвідувачами музею, їхнього асоціативного мислення.

Музеї при навчальному закладі, безумовно, можна віднести до одного з феноменів вітчизняної культури й освіти. Такі музеї виникли як міжпредметні кабінети для зберігання навчально-наочних посібників з історії та природи рідного краю: збори оформлених учнями краєзнавчих матеріалів — гербаріїв, мінералів, фотографій, спогадів та інших предметів і документів. Шкільні музеї протягом порівняно короткого часу отримали широке поширення в педагогічній практиці як ефективний засіб навчання і виховання.

На сучасному етапі музей при закладі освіти — один з важливих засобів удосконалення всього навчально-виховного процесу комплексного виховання дітей, розширення їхнього кругозору, розвитку пізнавальних інтересів і здібностей.

Музей при навчальному закладі допомагає встановленню міжпредметних зв'язків між навчальною і позакласною роботою, тому такі музеї не повинні являти собою просто зібрання матеріалів чи мертву виставку фотографій і документів. Це жива, дійова сила. В Положенні про музей при навчальному закладі, що перебуває у сфері управління Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України визначаються основні завдання музею.

Музей при навчальному закладі проводить також дослідницьку роботу відповідно до різновиду музею; систематично поповнює фонди музею шляхом проведення експедицій, походів, екскурсій,

а також використовує інші шляхи комплектування фондів, що не суперечать законодавству; здійснює облік музейних предметів, забезпечує їхнього збереження; створює, поповнює стаціонарні експозиції та виставки; організовує та бере участь у районних, обласних та Всеукраїнських масових заходах та експедиціях. У музеях робота проводиться відповідно до плану, який складається на навчальний рік, і всі заходи в музеї максимально узгоджуються з планом виховної роботи навчального закладу. В плані обов'язково передбачена робота за такими напрямками як пошукова, фондова, експозиційна, науково-дослідницька, організаторська та масово-освітня.

Робота кожного музею організовується на принципі самоврядування. Вищим керівним органом є рада музею, яка обирається на зборах учнівського активу навчального закладу і складається з учнів, педагогів, науково-педагогічних працівників.

У загальноосвітніх і позашкільних закладах міста Харкова і області працює 302 музеї, серед них лише 5 музеїв природничого профілю. Ці музеї організовані на базі загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів області. Пізнання регіональної флори і фауни, використання колекційних експозицій музейних фондів має подвійний результат: розширює уявлення школярів про систему тваринного світу (перше) і видах тварин рідного краю, «малої батьківщини» (друге) і тому педагоги активно використовують ці музеї для проведення ознайомлюючих екскурсій, навчальних занять, масових заходів, дослідницької роботи, а враховуючи, що територіально три музеї розташовані в районних центрах, то значення цих музеїв для сільських навчальних закладів підвищується у декілька разів.

Природничо-краєзнавчий музей при Балаклійській районній станції юних натуралістів відкрито в 1998 р. Юні натуралісти, крім музею, мають свій мінізоопарк, в якому зібрані різноманітні екзотичні та свійські птахи. Велике значення в закладі приділяється екскурсійній роботі. За останні три роки було проведено 124 екскурсії приблизно для 2,5 тис. учнів району та області.

Музей природи при Харківському ліцеї № 107 відкрито в 1987 р. і зараз в музеї налічується 524 експонати. Музей містить 10 експозиційних розділів, які естетично оформлені, технічно оснащені та постійно оновлюються і доповнюються. Серед них біотопи міста, водойми, лісу, степу, хвойного лісу, болота та інші. Окремо виділено розділ «Геологія Харківщини».

Дуже цікавим за своїм змістом є музей лікарських рослин Куп'янської загальноосвітньої школи I-III ступенів зареєстрований у 2001 р. Його експозиція включає в себе чотири розділи: «Історія вивчення лікарських рослин», «Біоценози Куп'янщини», «Аптечна справа на Куп'янщині», «Природно-заповідний фонд рідного краю».

Усі вище згадувані музеї в формуванні своїх експозицій використовують тематичний та ансамблевий методи. Музей природи Великохутірської загальноосвітньої школи I-III ступенів відрізняється від інших музеїв своїм систематичним методом побудови експозиції. Ґрунтуючись на можливостях рідного краю в музеї створено експозиції які розкривають багатства пташиного та тваринного царства Шевченківщини.

Одним з різновидів природничих музеїв є геологічні музеї. Геологічний музей Харківської обласної станції юних туристів почав формуватися майже п'ятдесят років тому (з 1963 р.) з геологічних зразків, які юні геологи Харківщини привозили зі свої геологічних експедицій Кольским півостровом, Казахстаном, Карелією, Уралом, Прибалтикою і, звичайно, територією України. Зараз експозицію музею умовно можна поділити на два розділи – геологія колишнього Радянського Союзу (експозиція стаціонарна і мало в чому зараз може бути змінена) і геологія України і Харківської області (експозиція мобільна, постійно поповнюється і активно використовується в роботі геологічних гуртків закладу). На базі музею проводяться обласні змагання – мінералогічний конкурс та геологічна олімпіада.

Аналіз різнобічної педагогічної діяльності природознавчих музеїв дозволяє говорити про її феноменальність. Музеї ефективно використовують свої структурні і функціональні компоненти діяльності у розвитку творчої активності учнів, оптимізації їхнього навчання. Вони виконують інтегруючу функцію, об'єднуючи зусилля педагогічних колективів освітніх установ з формування та розвитку пізнавальної активності учнів. Але стикаються вони у своїй роботі і з певними труднощами, і це не лише питання матеріально-фінансового забезпечення, а й науково-методичні. У той час як навчальні предмети у школі забезпечені підручниками, розроблені методики викладання, видаються різнотипові підручники та посібники для дітей і вчителів, то питання навчально-методичного забезпечення роботи музеїв при навчальних закладах не мають ані відповідних програм з урахуванням регіональних особливостей, ані навчальних

та методичних посібників, які б надавали їм можливість розвивати шкільне музеєзнавство та шкільну педагогіку у сучасних умовах.

Незважаючи на всі труднощі музеї закладів освіти живуть, продовжується пошуково-дослідницька робота, зібрано, систематизовано і описано значну кількість історичних пам'яток, які використовуються в навчально-виховному процесі та громадському житті. Поступово розвивається музейна педагогіка, впроваджуються новітні освітні технології, вивчається і впроваджується досвід. Можливості у цьому аспекті музеїв навчальних закладів невичерпні, адже вони у школі є одним з важливих засобів удосконалення навчально-виховного процесу, патріотичного та громадського виховання учнів, розширення їхнього світогляду, розвитку пізнавальних інтересів і здібностей.

Пушкар Ірина Іванівна, методист Харківської обласної станції юних туристів; вул. Танкопія, 15/2, м. Харків, Україна, e-mail: pushkar10@ukr.net; тел. 392-14-82, моб.тел. 067-39-58-526.

Ю.М. Чернобай

Державний природознавчий музей НАН України

ПЕРСПЕКТИВИ ПРИРОДНИЧОЇ МУЗЕОЛОГІЇ У МЕРЕЖЕВОМУ ПРОСТОРІ РЕГІОНАЛЬНОГО ДОВКІЛЛЯ

Розвиток музейної справи від другої половини ХХ ст. характеризувався залученням музеїв до світової інформаційної мережі, появою міжнародних законодавчих документів про права на доступ до інформації про довкілля, впровадженням сучасних методів менеджменту та розширенням культурологічних пріоритетів органів самоврядування. Названі процеси спричинили появу нового типу музеїв, відмінних від класичних чи традиційних типів.

Рух екомuzeїв, або нова музеологія, становить одну з версій позбавлення музейної діяльності від стереотипів і ортодоксального трактування у суспільному середовищі початку ХХІ ст. Динамічне суспільство потребує динамічного музейного відображення та репрезентації усіх аспектів свого існування.

За номенклатурою ICOM UNESCO до об'єктів музеологічного опрацювання окрім відпрепарованих натуральних предметів (натуралій) та інших природничих колекцій належать також живі об'єкти ботанічних садів, зоопарків, дендропарків, оранжерей, різноманітні

резервати природи, окремі артефакти, що мають наукову, історичну, традиційну чи естетичну цінність. Йдеться про певну суспільну спадщину, за якою піклуються на рівні місцевої громади, локальної території, етно-природничого регіону або цілої країни.

В основу змін місії музеїв лягли об'єктивні процеси перегляду класичних поглядів на універсальний музей, статичний у часі та просторі. На відміну від класичного музею, залежного від управлінських рішень держави, екомузей здатний існувати у специфічних формах, через які місцева громада представляє світові свій спадок. Відтак подібна структурно-функціональна організація музею дозволяє як ніколи найактивніше брати участь у формуванні культурно-історичного середовища регіону.

Екомузей — це відкритий тематичний музей, що має форму розподіленої в регіоні мережі об'єктів, які становлять «живі» колекції, що репрезентують природну та культурну спадщину регіону, а також його мешканців. Унікальність регіону розглядається як неповторна інтегральна ознака пов'язаних між собою природних умов та людської діяльності, історичної та етнічної пам'яті. Природничий музей у цій єдності здатний виконувати детермінуючу роль, оскільки просторова організація докільля спирається у більшості випадків на еволюційно сформовану мережу ядрових екосистем та буферні або коридорні сполучення, у тому числі й антропогенні. Проте має право на існування й техногенна детермінація через кар'єри, відвали, дамби, транспортні та гідромеліоративні споруди тощо.

Мають існувати місцеві передумови щодо створення та функціонування екомузею, зокрема, наскільки обраний тип екомузею може служити прикладом подібної ініціативи для усіх регіонів. У протилежному випадку слід встановити, які критерії будуть визначати відповідність екомузейної діяльності обраній території.

Є цілий ряд чинників, вплив яких може вирішити успіх цього типу проекту:

- природні ресурси: цінні популяції флори і фауни, угруповання рідкісних рослин і тварин, наявність геологічних, гідрологічних, цікавих геоморфологічних явищ, умови для розвитку туризму;
- ресурси культурної спадщини;
- наявність археологічних пам'яток, історичних місць, пам'ятників, характерних традицій, у тому числі характерних для регіонального господарства, творчі конкурси та фестивалі;

- туристична інфраструктура — наявність гостьових місць, відповідних до існуючих підприємницьких та екологічних стандартів, екскурсійного сервісу, підприємств громадського харчування, паркінгів, наметових полів, загальнодоступних туалетів, медичних закладів тощо;
- ідея, яка впливає з визначення екомузею, це ще не все, — має бути зосередження на характерний елемент, який є основною темою мережевої експозиції або дзеркалом чи фоном для уявлення про багатство і різноманіття цікавих об'єктів і явищ;
- наявність людей, які обізнані на місцевих цінностях, зацікавлені в їхній широкій презентації, сповнені ентузіазму і наснаги;
- ділове партнерство для екомузею — необхідне для узгодження роботи мережі «експонатів», враховуючи їхню розпорошеність по великій території;
- пам'ятні події — у вигляді спеціальних заходів і презентацій, в яких відвідувачі зможуть взяти активну участь, щоб збагатити життєвий досвід.

Екомузей є засобом для посилення соціальної участі в місцевому плануванні та розвитку. Для цієї мети екомузей використовує всі доступні засоби і методи, щоб дати місцевій громаді можливість зрозуміти, аналізувати і вирішувати (через механізми лібералізму та відповідальності) повсталі перед нею проблеми.

Гене́за мережевого музею бере свій початок більш ніж за 100 років до появи концепції екомузею та руху нової музеології. У 70-х роках XIX ст. у Львові було створено один з кращих за своєю експозицією природничих музеїв. Головною прикметою оглядового природничого комплексу були регіональність та інтеграція з археологічним та етнографічним матеріалом. Пізніше засновник музею В. Дідушицький використовував антропічний аспект у побудові експозицій Галичини на всесвітніх виставках у Відні (1873) та Парижу (1878). У задумах першого музеолога Львова був намір розвинути свій музей до рівня Музею Людини. Абсолютно збігаються з концепцією екомузею послідовні дії В. Дідушицького зі створення першого у Східній Європі лісового резервату «Пам'ятка Пеняцька» неподалік від витоків р. Західний Буг. Резерват був потрібний як оселище орлана-білохвоста, який гніздиться виключно на старих деревах поблизу перезволожених біотопів. Також вагомою соціологічною мотивацією було сусідство резервату з величезним заплавленим Пеняцьким

ставом, де знаходили відпочинок численні зграї перелітних птахів. Саме у цьому орнітологічному оселищі була здобута знаменита колекція птахів, про яку знали усі природничі музеологи Європи. На той час Пеняки становили собою потужне мисливське господарство. Господар угідь В. Дідушицький був засновником і першим Головою Товариства мисливців Галичини, на організовані ним полювання приїжджали відомі політики, діячі мистецтва, науки, а також підприємці промислової, лісової та землеробської галузей. Це дозволяло магнату впроваджувати потужні інвестиції саме у виставкову та музейну діяльність. Достатньо вказати на корпоративний проєкт з розроблення та відбудову Промислово-Мистецького музею у центрі Львова, масштабний виставковий комплекс у Стрийському парку Львова, також заснування Майстерні гончарного мистецтва у Косові, Рільничої та Лісової школи у Дублянах під Львовом. Садиба у Потурицях під Сокалем була перетворена ним, по суті, у біологічну станцію, яка на початку XX ст. відіграла роль своєрідного центру стаціонарних зоологічних досліджень.

Екомузей реально впроваджує діалог культури із середовищем у повсякденному житті та конкретних ситуаціях для досягнення бажаних змін. Маючи інноваційний характер своєї діяльності, він, як правило, має глибоке коріння у традиціях і спадщині класичної музеології. Саме у цій царині перехрестя новітніх і традиційних течій чільне місце належить природничій музеології.

Чорнобай Юрій Миколайович, директор, Державний природознавчий музей; вул. Театральна, 18, Львів, 79008, Україна; e-mail: yuchor@museum.lviv.net ; тел. (032) 235-69-17.

В.В. Чіколовець, А.Ю. Малюк, М.С. Комісарова
Національного науково-природничого музею НАН України

ПРИНЦИПИ СУЧАСНОЇ МУЗЕОЛОГІЇ

В Україні в останнє десятиліття відбувся активний розвиток музеїв – відкриття нових художніх музеїв та виставок із залученням новітніх технологій та принципів виставкової справи. У той же час природничі музеї випадають з культурного контексту через незмінність концепцій формування експозицій, а також через незначне залучення новітніх технологій.

Згідно із законом України «Про музеї та музейну справу», основними напрямками діяльності музеїв є, крім іншого, науково-дослідна та культурно-освітня діяльність. Природничі музеї є не тільки осередком науково-дослідної діяльності, але й повинні бути однією з основних ланок у формуванні неперервної та наскрізної екологічної освіти («Концепція екологічної освіти України»). Оскільки Україна як європейська держава прагне відповідати найкращим світовим стандартам у питаннях культури, науки та освіти, то вітчизняним природничим музеям слід використовувати за взірця найкращі приклади світової природничої музеології.

Так, наприклад, досить поширеною є демонстрація науково-популярних фільмів, які в легкій і цікавій формі знайомлять відвідувачів зі світом природничої науки. Останнім часом набуло популярності об'ємне відео, що знайшло застосування в деяких музеях. Також поширене використання аудіогідів, що дозволяє людині самостійно ознайомитися з експозицією, крім того, записи екскурсій різними мовами заповнюють нішу гідів зі знанням іноземних мов, що робить музеї привабливішими для іноземців. Досить цікавою практикою є формування на основі стаціонарних експозицій тематичних екскурсій, які базуються не тільки на описі експонатів за систематичним положенням, а й розкривають експозицію у світлі певної теми («пристосування до польоту», «пристосування до життя в водному середовищі», «рекордсмени тваринного та рослинного світу», «історія експонатів у експозиції»). Крім тематичних екскурсій також створюють тимчасові експозиції, присвячені певній темі, події або явищу, що збільшує привабливість для постійних відвідувачів. Ще є розповсюдженою практика влаштовувати різноманітні навчально-

розважальні заходи для наймолодших відвідувачів, школярів та студентів та науково-практичні семінари для науковців.

У сучасних умовах в Україні складно провести повну модернізацію системи природничих музеїв. Як зазначено вище, новітні технології відіграють суттєву роль у формуванні сучасної та цікавої для відвідувачів експозиції, проте навіть часткове їх впровадження може суттєво покращити загальне враження від екскурсій. Крім того, на нашу думку, починати потрібно не з технічного оснащення, а з переосмислення концепцій та підходів до формування експозиції. Слід орієнтуватися на створення «продукту», цікавого для споживача, тоді природничі музеї у повній мірі повернуть собі статус культурно-освітніх осередків, а не просто цінних зібрань колекцій.

Чіколовець Вадим Васильович, науковий співробітник, Зоологічний музей, Національний науково-природничий музей НАН України; вул. Б. Хмельницького, 15, Київ, 01601, Україна; e-mail: tshikolovets@gmail.com

Малюк Анастасія Юріївна, науковий співробітник, Зоологічний музей, Національний науково-природничий музей НАН України; вул. Б. Хмельницького, 15, Київ, 01601, Україна; e-mail: a.maljuk@gmail.com

Комісарова Марина Станіславівна, м.н.с., Національний науково-природничий музей НАН України; вул. Б. Хмельницького, 15, Київ, 01601, Україна; e-mail: marishakomisarova@gmail.com

І.В. Шидловський

Зоологічний музей Львівського національного університету ім. Івана Франка

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗООЛОГІЧНИХ МУЗЕЇВ УНІВЕРСИТЕТІВ УКРАЇНИ

У VIII-IX ст. зоологічні музеї були засновані у містах, де були чи створювались університети, зокрема у Львові, Харкові, Києві, Одесі та Чернівцях. З п'яти названих музеїв особливим чином вирізняються Харківський і Київський, тому що вони є чи були столичними, можливо, завдяки чому й зберігають найчисельніші колекції та до останнього зберігали свій статус наукових підрозділів.

Всього ж в Україні функціонують 25 університетських зоологічних музеїв, де зберігаються 1 548200. зразків тваринного світу (без урахування ентомологічних фондів колекцій у Волинському

національному університеті ім. Лесі Українки, Полтавському національному педагогічному університеті ім. В.Г. Короленка та Чернігівському національному педагогічному університеті ім. Т.Г. Шевченка). У п'яти музеях: Київському, Харківському, Ужгородському, Львівському і Таврійському зберігається найбільша частина фондового матеріалу – 96,67 %, загальної кількості музейних зразків усіх університетських зоологічних музеїв країни. Крім того, в них зосереджено понад 300 типових зразків (голотипів, паралектотипів, синтипів), зокрема станом на 2007 р. у Київському – 179, Львівському – 60, Одеському – 30, Харківському – 20, Таврійському – 12. Ще у шести університетських музеях: Одеському, Чернівецькому, Прикарпатському, Дніпропетровському, Запорізькому та Мелітопольському – зосереджено зоологічні збори, які налічують від п'яти до 50 тис. одиниць зберігання. У решті музеїв – кількість музейних предметів становить від однієї до 4,5 тис. од. зб.

Збереження колекцій у зоологічних музеях університетів здебільшого задовільне. Під час роботи усі музейні колективи користуються «Положенням про музей» і більшість – «Інструкцією з обліку та збереження музейних цінностей, що знаходяться у державних музеях СРСР», затвердженою наказом Міністерства культури СРСР 17.07.1985 й «Інструкцією з музейного обліку, зберігання та використання пам'яток державної частини Музейного фонду України», затвердженою наказом Міністерства культури України 25.10.2007.

Серед музеїв з невеликою кількістю фондів, особливе становище мають ті, які створені у педагогічних ВНЗ. У більшості з них, на жаль, під музей використовуються аудиторії загального призначення, а завідувачі не призначені.

Головними причинами незадовільного функціонування та розвитку університетських музеїв є: 1) відсутність фінансування; 2) малий штат; 3) статус не наукових підрозділів; 4) відсутність фондосховищ; 5) часто, відсутність окремих приміщень, та не розуміння керівництва важливості колекційних музейних збірок.

Шидловський Ігор Віталійович, завідувач Зоологічного музею, ЛНУ ім. Івана Франка; вул. Грушевського, 4, м. Львів, 79005, Україна; e-mail: zoomus@franko.lviv.ua; тел.: (032) 239-45-48.

Час заснування та кількість музейних зразків в університетських зоологічних музеях

№	Назва установи, якій підпорядковано музей	Рік заснування	Одиниць зберігання, тис.
1	Львівський національний університет ім. І. Франка	1784	170,0
2	Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна	1807	250,0
3	Київський національний університет ім. Тараса Шевченка	1809	700,1
4	Львівський національний аграрний університет (Дубляни)	1848	1,0
5	Одеський національний університет ім. І.І. Мечнікова	1865	49,5
6	Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича	1872	35,4
7	Біомедична академія Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара	1901	7,6
8	Луганський національний університет ім. Т. Шевченка	1923	4,3
9	Ніжинський державний педагогічний університет ім. М.В. Гоголя	1933	2,0
10	Черкаський національний педагогічний університет ім. Б. Хмельницького	1940	1,5
11	Ужгородський національний університет	1945	191,6
12	Сумський державний педагогічний університет ім. А.С. Макаренка	1950	1,0
13	Мелітопольський національний університет	1958	4,5
14	Таврійський національний університет (Сімферополь)	1965	100,0
15	Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка	1965	1,2
16	Донецький національний університет	1980	1,0
17	Житомирський державний університет ім. І. Франка	1980	1,0
18	Міжнародний гуманітарний університет ім. акад. С. Дем'янчука (Рівне)	1985	2,5
19	Запорізький національний університет	1991	7,0
20	Прикарпатський державний університет ім. В. Стефаника	1999	15
21	Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського	2000	1,0
22	Інститут природничо-географічної освіти та екології при Національному педагогічному університеті ім. М.П. Драгоманова (Київ)	2003	1,0

Секція 2

Історія музейної справи, розвиток, маркетинг та менеджмент сучасного природничого музею

А.М. Гарлінська, Ю.В. Тарасова, Л.А. Васільєва,
Н.М. Стельмашук, Т.Л. Скок, М.М. Пампура,
О.Д. Шимкович, Т.В. Андрійчук

Житомирський державний університет ім. Івана Франка

ЗООЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ ЖИТОМИРСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ім. ІВАНА ФРАНКА

Музей природи Житомирського державного університету ім. Івана Франка по праву вважається одним з найкращих вузівських музеїв України. Зоологічний музей природничого факультету є гордістю нашого університету, в якому зібрані представники фауни Житомирщини, а також різноманітні види тварин з усіх куточків світу.

Музей засновано в 1980 р. У створенні його брали участь викладачі, лаборанти кафедри зоології, студенти факультету. Засновником музею був доцент кафедри зоології Копейн Кен Іванович, який протягом 1973- 1976 р. разом з викладачами та студентами факультету створив базові колекції музею.

Площа, яку займає музей, невелика, але кількість та різноманітність експонатів його просто вражаючі. Основою музею є зоологічна колекція, яка містить понад 550 експонатів хребетних тварин не лише з України, а й з інших куточків світу. Викладачами та аспірантами кафедри створено велику колекцію як двостулкових (Unionidae), так і черевоногих молюсків (Physidae, Neritidae, Lymnaeidae, Planorbidae, Viviparidae, Melanopsidae).

Також у музеї представлено колекцію рідкісних і дорогоцінних мінералів, гірських порід Житомирщини (Коростень, Новоград-Волинський, Соколовський кар'єр м. Житомир), України (Рівненська область, Кривий Ріг, Крим) та скам'янілостей древніх викопних рослин і безхребетних Євразії, зібрана під керівництвом доцента кафедри ботаніки Г.О. Корбу та. У музеї є і гербарні зразки лікарських та медоносних рослин Житомирщини, колекція гнізд та яєць птахів, експонати скелетів багатьох хребетних тварин, анатомічні препарати різних частин тіла людини. Тому через деякий час Зоологічний музей було реорганізовано у Музей природи, який став окрасою не

лише природничого факультету та Житомирського державного університету, але й міста Житомира.

Фонди музею поповнюються за рахунок експонатів, які виготовляють студенти і викладачі природничого факультету під час навчальних практик, а також завдяки подарованим експонатам з різних регіонів і установ нашої країни та зарубіжжя: Куби, «Біловезької пущі», музеїв університетів Москви, Ростова-на-Дону, Києва, Одеси та ін.

Отже, у музеї зібрано велику і різноманітну колекцію експонатів, що допомагає вивчати оточуючий нас світ у першу чергу студентам, а також школярам, які приходять на екскурсії разом зі своїми вчителями, щоб ближче познайомитись з фоновими видами нашої країни, з рідкісними та зникаючими видами, які потребують охорони.

Зоологічний музей є важливою ланкою виховного та навчального процесу. Видове різноманіття музею дозволяє поглибити і розширити кругозір студентів, учнів шкіл не тільки Житомира, але й області.

Гарлінська Алла Миколаївна, асистент каф. зоол., Житомирський державний університет ім. Івана Франка; вул. Пушкінська, 42, м. Житомир, 10008, Україна; e-mail: alla.leichenko@mail.ru; тел. 097-527-89-81.

Н.В. Гураль-Сверлова

Державний природознавчий музей НАН України

МАЛАКОЛОГІЧНИЙ ФОНД ДЕРЖАВНОГО ПРИРОДОЗНАВЧОГО МУЗЕЮ НАН УКРАЇНИ: МИНУЛЕ, СЬОГОДЕННЯ ТА МАЙБУТНЄ

Малакологічний фонд Державного природознавчого музею НАН України є однією з найбільших і найстаріших конхологічних колекцій України. Зібрані у ньому матеріали охоплюють часовий період від другої половини XIX до початку XXI ст.

Початкові етапи формування малакологічного фонду нерозривно пов'язані з ім'ям відомого польського малаколога Й. Бонковського (1848-1887). Матеріали, зібрані або лише опрацьовані цим дослідником, досі становлять значну частку фондів зборів. У першій половині — середині XX ст. малакологічна колекція музею поповнилася окремими зборами таких дослідників, як А. Січ, Ю. Полянський, В.І. Здун. На жаль, збори останнього представлені в

фондових матеріалах музею майже виключно наземними молюсками з родини Clausiliidae. В окремих коробках наявні також етикетки з визначеннями В. Полінського; часом це стосується перевизначення деяких матеріалів з колекції Й. Бонковського, зокрема для описаних В. Полінським таксонів *Fruticola bielzi* var. *bakowskii* (тепер *Edentiella bakowskii*), *Martha cereoflava podolica*.

У 1940 р. до музею було передано матеріали з музею Наукового товариства ім. Т. Шевченка, серед яких була й досить велика колекція молюсків з багатьма екзотичними видами. На жаль, через відсутність зазначених місць збору значна кількість цих матеріалів залишається у науково-допоміжному фонді музею, зокрема серед матеріалів експозиційного призначення.

На рубежі XX і XXI ст. розпочався новий етап в історії малакологічного фонду. Протягом 1998–2005 рр. проведено переінвентаризацію і наукову ревізію його матеріалів. Одночасно почалося активне поповнення малакологічного фонду матеріалами з різних регіонів України (до недавнього часу фондова колекція залишалася зорієнтованою переважно на захід України). Не враховуючи зборів співробітників лабораторії малакології музею, найбільший внесок у поповнення малакологічного фонду зробили С.С. Крамаренко (Миколаївський державний аграрний університет), В.В. Мартинов (Донецький національний університет), І.О. Балашов (Інститут зоології ім. І.І. Шмальгаузена). В останні роки малакологічний фонд поповнився також деякими типовими матеріалами.

Станом на 1.01.2012 в основній (науковій) частині малакологічного фонду зберігаються експонати 377 видів наземних, прісноводних і морських молюсків, зібрані на території України, інших європейських країн і світу загалом. Тут нині нараховується понад 5 тис. одиниць зберігання (вибірок) і понад 95 тис. екземплярів. Останнім часом було видано 2 каталоги: колекції наземних молюсків (2004 р.) і повний каталог малакологічного фонду (2012 р.). До останнього був підготований також мультимедійний додаток на CD-ROM, який містить цифрові зображення багатьох фондових матеріалів.

Головною метою подальшого комплектування малакологічного фонду ДПМ є якомога повніше відображення різноманіття наземної, прісноводної та морської малакофауни України, з урахуванням різних форм внутрішньовидової конхологічної мінливості. У подальшому планується також продовжити процес оцифровування

найцікавіших фондових матеріалів; частина їх буде використана у просвітницькій інтернет-програмі «Молюски», яка розпочинає свою роботу у травні 2012 р.

Гураль-Сверлова Ніна В'ячеславівна, к.б.н., старший науковий співробітник, Державний природознавчий музей НАН України, вул. Театральна 18, м. Львів, 79008, Україна; e-mail: sverlova@museum.lviv.net; тел. роб. (032)274-23-07.

К.М. Данилюк

Державний природознавчий музей НАН України

ГЕРБАРІЮ ДЕРЖАВНОГО ПРИРОДОЗНАВЧОГО МУЗЕЮ НАН УКРАЇНИ 180 РОКІВ: СЬОГОДЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Особливе місце серед біологічних колекцій посідають гербарії, оскільки гербарний зразок має низку переваг над усіма іншими видами збереження інформації про рослинний організм, що неодноразово підкреслювали ботаніки різних поколінь (Гербарії України, 2011).

Гербарій LWS, започаткований графом Володимиром Дідушицьким (1825-1899) у 1832 р., — один з найстаріших на теренах України. Раніше засновані лише гербарій Львівського національного університету ім. Івана Франка (LW, 1783) та гербарій Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна (CWU, 1825).

Найдавніший гербарний зразок, який у колекції LWS зберігається під № 78 743 — це *Mentha pulegium* L., Австрія, Віндобонен, зібраний Г. Вітманом, датується 1807 р. Фонд багатий зборами й інших видатних дослідників XIX ст.: А. Анджейовського, Ф. Бердо, В. Бессера, Б. Блоцького, О. Волощак, А. Гоборського, А. Завадзького, Ю. Клеопова, Ж. Круля, А. Лазаренка, А. Лоначарського, І. Пачоського, А. Ракочі, М. Раціборського, А. Ремана, А. Роговича, Ф. Рупрехта, В. Сукачова, А. Толмачова, І. Шмальгаузен, Д. Шура та ін. Увесь час своєї майже двохсотлітньої історії колекція поповнювалась новими зборами. Понад дві третини зразків зібрано на території Західної України (у Львівській, Івано-Франківській, Закарпатській, Тернопільській та Волинській областях). Решта гербарію представляє флору інших областей України, країн Європи, меншою мірою інших частин світу (Азії, Центральної та Північної Америки та ін.).

Ботанічний фонд музею складається з двох підрозділів: гербарію судинних рослин та гербарію несудинних рослин і грибів. Гербарій LWS нараховує натеper в основному фонді 141 303 одиниць зберігання (з них 116 347-фонд судинних рослин; 24 956-фонд несудинних рослин і грибів).

Кількість типових зразків у LWS остаточно не визначена. Ті типові зразки, які вже опрацьовано — відібрані, зберігаються окремо, вони налічують 193 номенклатурних типи (видових та внутрішньовидових таксонів).

Зважаючи на унікальні матеріали, які досить вичерпно репрезентують флору мохів та судинних рослин Західної України, особливо Карпат у історичному розрізі, гербарна колекція музею потребує ширшої доступності для усіх зацікавлених дослідників, що дозволяють зробити сучасні інформаційні технології.

Триває робота над електронною базою даних гербарію судинних рослин, яка дасть змогу оцінити територіальну та систематичну повноту представленості колекції, завершити роботу над виокремленням типових зразків, створити іменні колекції тощо.

Назріла потреба інтеграції накопиченої інформації у міжнародні бази даних. Таку роботу вже ведуть колеги з Національного гербарію України, Гербарію Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України, KW, беручи участь у міжнародних проектах та програмах (наприклад, Глобальна ботанічна ініціатива — Global Plants Initiative, JSTOR Plant Science). Впровадження інформаційно-комунікаційних технологій дозволить колективу Гербарію перейти на сучасний рівень роботи, підвищити науковий рівень колекції.

Щодо поповнення новими зразками, то доцільно продовжити закладену традицію: спрямовувати зусилля на збори із території Західної України, зокрема Карпат.

Данилюк Катерина Миколаївна, науковий співробітник, Державний природознавчий музей НАН України; вул. Театральна, 18, м. Львів, 79008; e-mail: echium@ukr.net

**ФОНДОВА ГРУПА «ХОРОСТКІВСЬКИЙ ДЕНДРОПАРК»
У ТЕРНОПІЛЬСЬКОМУ ОБЛАСНОМУ КРАЄЗНАВЧОМУ МУЗЕЇ**

Оазу природи Тернопільщини — Хоростківський державний дендрологічний парк закладено 1972 року на межових землях садиби Подільської дослідної станції Тернопільського інституту агропромислового виробництва. Статус дендрологічного парку республіканського значення надано постановою Ради Міністрів УРСР № 311 від 22.07.1983. Як об'єкт природно-заповідного фонду загальнодержавного значення затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 584 від 12.10.1992. Планування — регулярно-ландшафтний стилі (композиції — реліктовий сад, «Єлісейські поля», «Ясна Поляна», бузковий гай, ін.). Висадження — біогрупове. Представлено понад 1500 видів деревно-чагарникових та більше 129 видів флори всіх країн і континентів. Загальна площа — 18 гектарів. Хоростківський дендропарк — важлива база наукових досліджень природничо-екологічних зацікавлень.

У каталожній шухлядці «Відділ природи. Природодослідники. Охорона природи. Пам'ятки природи» станом на травень 2012 р. зафіксовано тематичний роздільник «Хоростківський дендропарк», де систематизовано 110 одиниць збереження: «Науково-допоміжні матеріали» — 43, «Негативи» — 12, «Рідкісні документи» — 13, «Рідкісні книги» — 35, «Фотографії» — 7.

Основу вкомплектованої «бібліотеки» складають загальнодоступні видання. Щоправда, науково-пізнавальну вартість щодень більше становлять авторські праці В. Корчемного: «Хоростківський дендропарк» (Львів: Каменярь, 1988; ТКМРК — 4374), «Півонії деревовидні» (Тернопіль, 1991; ТКМРК — 4375), «Зелена перлина Поділля» (Тернопіль, 1990; ТКМРК — 4376), «В краю, де царство дендрофлори» (Тернопіль, 1991; ТКМРК — 4377), «Дендрологічні скарби Тернопільщини» (Тернопіль, 1991; ТКМРК — 4378), «Подільський храм екзотичної флори» (Тернопіль, 1992; ТКМРК — 4380), «Мое Поділля» (Тернопіль, 1993; ТКМРК — 4382), «Зелені скарби Поділля» (Тернопіль, 1994; ТКМРК — 4383), «Заповідники і парки Надзбруччя» (Тернопіль, 1994; ТКМРК — 4577) та ін. На деяких з них зафіксовано дарчі підписи.

Кілька видань присвячено, власне, В. Корчемному: «Творець подільських скарбів» (Тернопіль, 1994; ТКМРК — 4372), «Подільський природолюб» (Тернопіль, 1991; ТКМРК — 4373), «Василь Корчемний. Творець садово-паркового мистецтва і літератор» (Тернопіль: Лілея, 2010; ТКМРК — 11587).

Практичні поради щодо вирощування культур (рододендрони, півонія деревовидна, флокси, дзвоники, листопадні магнолії, садові канни, садові мальви, незабудки альпійські, східні гіацинти, ротики, турецька гвоздика, садова півонія, садовий бузок) обґрунтовують методичні рекомендації 1987-1988 років (Хоростків; ТКМРД — 11378-11390).

Ілюстративні матеріали (чорно-білі та кольорові діапозитиви, негативи, світлини) фотосесій 1980-1990-х років фіксують тогочасний реальний стан рекреаційних зон пам'ятки природи.

Заслуги В. Корчемного перед природою краю увічніє прижиттєва кімната-музей, відкрита 2011 року в Хоросткові.

Засновник Хоростківського дендропарку Василь Григорович Корчемний народився 14 листопада 1931 р. в с. Киселі — тепер Старокостянтинівського р-ну Хмельниччини. Закінчив садівничий факультет Уманського сільськогосподарського інституту Черкаської області (1954), Рибінський інститут бджолярства (1973, Російська Федерація). Заслужений працівник сільського господарства України (1992), член-кореспондент Екологічної АН України, почесний член Українського товариства охорони природи (1982), почесний пасічник України (1991). Автор понад 30 книжок.

На відзначення 40-річчя Хоростківського дендрологічного парку 29 травня у відділі природи Тернопільського обласного краєзнавчого музею відкрито тематичну експрес-виставку фондової збірки «Тут ви відчуєте з природою діалог...», де представлено 30 одиниць збереження (книги — 15, фотографії кольорові — 15).

Подальша співпраця хоростківських науковців-практиків та тернопільських науковців-музейників покликана сформуванню повноцінну гербарну колекцію завваженої природничої пам'ятки, що дозволить теоретичні висновки-узагальнення підкріпити фактичними флористичними зразками.

Костюк Степан Володимирович, директор, Тернопільський обласний краєзнавчий музей; майдан Мистецтв, 3, Тернопіль, 46008; e-mail: tokm-1913@ukr.net; тел./факс (0352) 52 44 77.

А.В Маталин, А.А. Мосалов, К.В. Макаров
Московский педагогический государственный университет

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ МУЗЕЯ КАФЕДРЫ ЗООЛОГИИ И ЭКОЛОГИИ МПГУ

Музейная коллекция берет начало от первых учебных экспонатов, приобретенных в 1900 г. для лабораторных работ по зоологии на физико-математическом факультете Московских высших женских курсов. Систематические научные коллекции появляются в 1906 г., когда директором курсов стал С.А. Чаплыгин, способствовавший существенному улучшению материальной базы для преподавания биологии. В этот период были закуплены многие учебные препараты, некоторые коллекции (например, бабочек Европы) и разнообразные материалы известных коллекторов начала XX века — И. Карпова, Э. Фишера, В. Брандта, Ф. Иконникова.

Следующий этап развития коллекции связан с деятельностью профессора А.Ф. Котса (1907–1922), собравшего многочисленные уникальные биологические экспонаты. Благодаря этому, фонды пополнились многими тропическими образцами и тематическими экспозициями, иллюстрировавшими основы теории естественного отбора. Впоследствии значительная часть этих материалов стала основой Дарвиновского музея.

Со второй половины XX в. развитие коллекции сочетает таксономическое, тематическое и учебно-методическое направления. В настоящее время все они представлены в коллекционных материалах кафедры.

Среди коллекций следует выделить:

- фонд влажных учебных препаратов (около 700 единиц хранения), некоторые из которых датируются концом XIX в. и в настоящее время невосполнимы;
- тематические коллекции по теории эволюции, включающие в себя уникальные материалы начала XX в. (38 единиц хранения);
- демонстрационные коллекционные фонды, иллюстрирующие разнообразие отдельных групп животных, в значительной мере основаны на старых материалах тропической фауны (например, отдельный коллекционный шкаф с экзотическими бабочками существует с 1913 г.), хотя пополняются и в настоящее время;

- учебно-методические коллекции: морских и ископаемых беспозвоночных, созданные в последнее десятилетие; учебно-методические справочные коллекции по насекомым для спецкурсов и спецпрактикумов (57 единиц хранения, более 5 тыс. экземпляров), существуют с 1958 г. и постоянно пополняются; тушек птиц фауны России и сопредельных регионов (по представленности видов она входит в число крупнейших собраний страны); гнезд птиц, созданную проф. А.В. Михеевым в 1975–1983 гг.; гипсовых отпечатков следов животных, переданную в фонды Н.Н. Руковским;

- научные коллекции насекомых развиваются согласно специализации ведущих сотрудников кафедры и включают в себя фундаментальные материалы по разным группам насекомых (коллемболы, прямокрылые, жесткокрылые — в общей сложности около 18 тыс. единиц хранения), в том числе — типовые экземпляры новых видов, описанных в течение последних 50 лет.

Коллекции кафедры используют в исследовательской работе научные сотрудники и преподаватели кафедры, аспиранты, докторанты и дипломники. Эти фонды имеют всероссийское и международное значение. Многие ученые из вузов и институтов РАН, а также зарубежные специалисты приезжают работать с коллекционными материалами кафедры. Из опубликованных сотрудниками кафедры в последнее десятилетие научных монографий почти треть основана на материалах коллекционных фондов.

Маталин Андрей Владимирович, директор УНЦ экологии и биоразнообразия.

Мосалов Алексей Александрович, зав. лабораторией, директор музея. Макаров Кирилл Владимирович, профессор, кафедра зоологии и экологии, Московский педагогический государственный университет; ул. Кибальчича, д. 6, корп. 5, Москва, 129164, Россия; e-mail: a_matalin@tochka.ru; rallus@yandex.ru; kvmac@inbox.ru; тел. 8 (499) 683-16-34.

В.В. Новосад, К.В. Новосад

Національний науково-природничий
музей НАН України

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ БОТАНІЧНОГО МУЗЕЮ ННПМ НАН УКРАЇНИ

Ботанічний музей ім. Д.М. Доброчаєвої, що входить до складу Національного науково-природничого музею НАН України, вважається одним з найкращих ботанічних музеїв світу і є національним надбанням нашої країни. У п'яти великих залах музею на загальній площі 1500 м², у 109 вітринах, 10 біогрупах, 8 великоформатних об'ємних діорамах та на 20 щитах і 100 фризях розміщено 10 експозицій. У музеї експонується 5500 натурних ботанічних експонатів, 750 фотографій, 1000 кольорових схем, малюнків, карт ареалів, понад 300 розгорнутих текстових характеристик з відомостями про природні зони, флористичні царства і регіони, рослинні угруповання та описи особливостей окремих особливо цікавих, цінних для науки або практики видів рослин світової флори.

Існуючі фітобіологічні експозиції у своїй сукупності дають відвідувачам яскраву і науково достовірну картину величезного біологічного різноманіття світу рослин та значний об'єм цікавої інформації про його особливості, закономірності будови, зонально-регіонального розподілу, ценотичної структури, екології тощо. В основі всіх елементів експозиції (вітрин, біогруп, композиційних груп, великооб'ємних діорам) лежить принцип широкого показу натурної фітоекспонатурси, яку співробітники виготовляють методом об'ємного висушування фітоб'єктів із збереженням їхньої просторової форми та морфологічних параметрів.

Питання про створення Ботанічного музею у системі Академії наук України було вирішено Президією УАН у листопаді 1921 р. Саме тоді було засновано Ботанічний кабінет (музей) і гербарій. Першими працівниками Ботанічного музею були видатні вчені-ботаніки О.В. Фомін, Д.К. Зеров, П.Ф. Оксіюк, А.М. Окснер, Ю.Д. Клепов, М.М. Підоплічко, А.С. Лазаренко та інші. Вони розгорнули роботу з вивчення флори і рослинності України, а також розпочали збір експозиційних матеріалів.

У 1931 р. було розгорнуто першу музейну експозицію на площі 260 м² у приміщенні Інституту ботаніки. Із дня заснування і до 1935 р. Ботанічний музей очолював О.В. Фомін, далі до 1942 р. Є.І. Бордзіловський. Тогочасну експозицію музею було розміщено в семи вертикальних музейних шафах та кількох вітринах. Вона не мала якогось чіткого тематичного напрямку, а являла собою зібрання розрізнених цікавих експонатів — представників світу рослин та грибів.

1966 р. у Києві було створено Центральний науково-природничий музей АН УРСР як експозиційно-територіальний комплекс геологічного, палеонтологічного, зоологічного, ботанічного та археологічного музеїв, підпорядкованих відповідним інститутам Академії наук України на засадах їхніх наукових відділів. Необхідно було розробити наукові та експозиційні принципи і основи створення цілком нового Ботанічного музею. Його експозиції створювали за зонально-регіональним (на флористично-фітоценотичній основі) принципом, який найяскравіше характеризує багатющу різноманітність рослинного світу Землі: усіх її регіонів, різних природних зон та флористичних областей. Він має явну перевагу порівняно з багатьма іншими принципами побудови експозицій ботанічних музеїв, наприклад суто систематичним, еволюційним, морфологічним, прагматичним, екологічним, які демонструють лише певні групи тих чи інших рослин і не дають цілісної картини їхніх природних комплексних взаємозв'язків. Уперше в світовій практиці масово було застосовано широкий показ об'ємно засушених рослин як в експозиційних вітринах, так і особливо у великоформатних діорамах, де відтворено характерні зонально-ландшафтні комплекси. Такий спосіб незмінно викликає загальне схвалення і науковців та спеціалістів музейної справи, і широких кіл відвідувачів. Очевидно, це єдиний правильний шлях створення ботанічних експозицій.

Створення першої черги експозиції Ботанічного музею було завершено у травні 1969 р., а другої — у вересні 1978 р. За свідченням провідних учених-біологів, які відвідували музей, — це був найбільший, найзмістовніший і найпрезентативніший ботанічний музей у світі на той час.

У листопаді 2007 р. Ботанічний музей увійшов до складу ННПМ НАН України, а у 2011 р. на його 90-річний ювілей було цілком оновлено експозиційний зал «Флора України». Нова експозиція — це лише дециця тої величезної копіткої роботи, яку необхідно

наразі провести у Ботанічному музеї, щоб відродити славу найкращого ботанічного музею світу.

Валерій Васильович Новосад, к.б.н., ст. н. сп, завідувач Ботанічного музею, Національний науково-природничий музей НАН України, вул. Б. Хмельницького, 15; Київ, 01601, Україна; e-mail: botmuseum@ukr.net

Катерина Валеріївна Новосад, аспірант, пров. інж., Ботанічний музей, Національний науково-природничий музей НАН України, вул. Б. Хмельницького, 15; Київ, 01601, Україна.

В.М. Парацій

Державний історико-архітектурний
заповідник у м. Бережани

**ПОДІЛЬСЬКЕ ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧЕ ТОВАРИСТВО
ТА ФОРМУВАННЯ ПЕРЕДУМОВ ПРИРОДНИЧОЇ МУЗЕОЛОГІЇ
ТА РЕКРЕАЦІЙНО-ПРИРОДООХОРОННОЇ СФЕРИ НА ЗЕМЛЯХ
ТЕРНОПІЛЛЯ (1925-1939 рр.)**

Універсальною та функціонально-масштабною була на землях Тернопілля 1920-х—1930-х рр. діяльність Подільського туристично-краєзнавчого товариства (далі ПТКТ). Акцентуючи увагу майже на всіх аспектах регіональної репрезентації, його представники залучалися до багатьох крайових заходів, проектів, часто являлися їхніми ініціаторами.

Товариство з перших років своєї діяльності визначилося і з природоохоронною проблематикою як перспективним і необхідним підґрунтям власних організаційних й діяльнісних (туристично-краєзнавчих у широкоохоплюючому розумінні цього слова) проектів. Уже в 1929 р. Заліщицька філія ПТКТ розпочала активну співпрацю з делегатами Львівської комісії охорони природи. Спільно було визначено дві місцевості в околицях міста (села Добровляни та Жежара) перспективні для створення природних заповідників.

А в 1930 р., за подання Державної ради охорони природи ПТКТ перебирає на себе функцію Воеводської делегатури охорони природи і організовується 15 повітових делегатур. Здійснюються також практичні природоохоронні заходи: збирається інформація про шедеври природи краю, видаються інструкції природоохоронного змісту, проводиться інвентаризація природних об'єктів та ареалів: уже до середини 1931 р. заінвентаризовано 93 подібних пам'яток природи. Упродовж цього ж року їх кількість збільшилася до 120

об'єктів. Постійно охоронялися від ушкодження окремі найвизначніші шедеври природи краю, серед них згадуються печери у Кривчу, інші пам'ятки в Заліщицькому та Скалатському повітах. Крім цього подавалися чітко й професійно осмислені пропозиції щодо створення заповідника «Медобори». Акцентувалася увага на збереження та охорону деяких видів місцевої степової флори і фауни, а також індивідуально-виражених природних феноменів, як, наприклад, «Липи Магомета» в Бучачі.

Окремі шедеври природи активно пристосовували до туристично-екскурсійних потреб. Зокрема, під час діяльності Товариства у 1937-1939 рр. передбачено впорядковування умов огляду Кривченської печери; розпочато ідентичні роботи щодо печери «Вертеба» у с. Більче-Золоте.

Постанова Міністерства внутрішніх справ Польщі від 20 листопада 1927 р. за № 3517/27 про необхідність видання всеохоплюючих описів адміністративних регіонів (повітів), що покращить економічні умови співпраці та поглибить краєзнавчі відомості про місцевості країни, стимулювала процес появи краєзнавчих довідників. Уже через декілька місяців голова Плоцького наукового товариства А. Мацеша публікує окремою монографією опис повіту, що «повинен стати підручником, з якого кожен міг би черпати відомості».

Серед тематичних довідкових видань ПТКТ було складено у середині 1930-х рр. й путівник по Кривченських печерах. У краєзнавчих путівниках по повітах Тернопільського воєводства (на 1939 рік — 11 подібних видань) чи в загальновоєводських збірниках передбачалися й об'ємні інформаційні довідки про крайові природні ландшафти, особливості й феномени та ін.

Ефективною була діяльність ПТКТ у створенні чи відродженні краєзнавчих музеїв, зокрема по повітових містах воєводства, які повинні були стати «опорними пунктами для туристичного руху». З перших років свого організаційного становлення та дієвого розвитку його співробітники підтримували тісні зв'язки з існуючими повітовими музеями.

У Звіті про діяльність Заліщицької філії ПТКТ за 1928-1929 рр. від 12 травня 1929 р. зазначено, що її керівник Й. Шварц був одночасно й кустожем (головним зберігачем) повітового музею; також музейна секція була одним з важливих структурних підрозділів місцевого осередку ПТКТ. Її співробітники провели у 1928-1929 рр. декілька мандрівок на околиці міста, брали активну участь в укладанні

та опрацюванні збірок, за 8 місяців 1928-1929 рр. вони зібрали понад 400 експонатів, що представляли найкраще орнітологічний та археологічний відділи.

Упродовж травня 1929 — березня 1930 рр. Заліщицький музей ПТКТ поповнювався експонатами переважно за рахунок дарувань. Тематично-фондовий інвентар музею складається з розділів: «природа мертва» — 17 од., «природа жива» — 92 од., «промисел та торгівля» — 3 од., «архівно-графічний» — 118 од., «археології (до XII ст.)» — 161 од., «етнографія» — 39 од., «розділ історично-артистичний, пам'ятки ремесла» — 284 од. Загальна кількість експонатів музею на березень 1930 р. складала 715 одиниць. Але одночасно «не внесено в перелік дублікати, предмети сумнівної вартості та приватні депозити. Певна кількість археологічних експонатів не за інвентаризовано» (за формою фіксації по інвентарних картках).

Окремою дуже важливою віхою виділено взаємовигідне співробітництво ПТКТ з Регіональним музеєм у Тернополі, який було відкрито у квітні 1913 р. Музей швидко перетворюється на цікавий туристично-екскурсійний об'єкт. Він мав великі перспективи свого прогресування як регіональний науково-дослідний, просвітницький та виховний заклад, але події Першої світової війни призвели до його повної руйнації. Збірки були частково вивезені до Росії, а частково знищені; збереглися лише деякі, приховані на горищі будівлі Магістрату.

9 листопада 1930 р. музей було відкрито вдруге. Його експозиція постійно поповнювалася як за рахунок переважно безоплатних дарувань від приватних осіб чи організацій, так і за значної підтримки державних органів.

Згідно зі Звітом про діяльність ПТКТ за 1937-1939 рр. серед музеїв Тернопілля, які здійснюють консервацію та музеєфікацію зокрема й природних уніатів, окрім згаданого Подільського музею в Тернополі, названо й краєзнавчі музеї ПТКТ: уже існуючий з кін. 1920-х рр. Заліщицький й нещодавно створений Чортківський.

Це лише один з аспектів якісної та суспільно-корисної діяльності ПТКТ, який заслуговує на вивчення результатів і має підстави для їхнього практичного втілення у регіональне природоохоронне сьогодні.

Парацій Володимир Михайлович, завідувач науково-дослідного відділу Державного історико-архітектурного заповідника у м. Бережани; вул. Вірменська 4, м. Бережани, 47501, Тернопільська обл., Україна; e-mail: diaz3@ber.te.ua; тел. (03548) 2-41-04, моб. 096-200-71-47.

Д.О. Пилипенко

Наукове товариство студентів та аспірантів
геологічного факультету, Київській
національний університет ім. Тараса Шевченка

ПРО АКТУАЛЬНІСТЬ СТВОРЕННЯ ЕКСПЕРТНОГО ОРГАНУ З КОМЕРЦІЙНОЇ ОЦІНКИ ПАЛЕОНТОЛОГІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ

В Україні вистачає палеонтологів, які можуть визначити майже будь-які знахідки скам'янілостей. Проте існує потреба не тільки в науковій оцінці скам'янілих решток, але в їхній кількісній оцінці у грошовому еквіваленті.

Такі професійні запити можливі з боку:

1. Працівників природничих музеїв при страховій оцінці демонстраційних експонатів, при поповненні музейних фондів тощо.
2. Державних служб: у митників — при імпортно-експортних операціях, у фіскальних служб — при оцінці майна тощо.
3. Геологорозвідувальних компаній при оцінці супутніх знахідок під час гірничих виробок кар'єру.

Також слід урахувати ріст приватного інтересу до колекційного палеонтологічного матеріалу з метою реалізації-придбання, отримання сертифікатів автентичності та задоволення людської цікавості.

Експертний орган може бути створено в межах існуючих установ. Наприклад, при Державному гемологічному центрі України, якій успішно проводить експертизи дорогоцінного каміння. Також може бути створено у вигляді об'єднуючого державного органу на рівні комітету, який би займався будь-якими колекційними природничими матеріалами. Зокрема, вартістю метеоритів та рештками сучасного органічного світу (дериватами).

Щодо організації комерційного оцінювання скам'янілостей треба підходи з двох боків в першу чергу, це системний аналіз ринку фосилій у розвинутих країнах (США, Німеччина, Японія, Франція), а також розробка власних методів експертизи з урахуванням собівартості пошукових та видобувних робіт, наукової цінності, естетичної складової, стану збереження, рідкості тощо. Слід урахувати, що розбіжності між дилерською ціною на світових мінералогічних виставках та споживацькою ціною в магазині на зразки товару вартістю перших десятків доларів може сягати понад 1000 %, тоді як на

цінні експонати вартістю десятки та сотні тисяч доларів, як правило, оптово-роздрібна маржа сягає не більше ніж 20 %.

Створення ефективного експертного органу з комерційної оцінки палеонтологічних матеріалів сприятиме утворенню здорових ринкових відносин в нашій країні. Комерційна експертиза є запобіжним заходом нездоровому ажіотажу з боку випадкових власників експонатів. Надання замовникам оціночних сертифікатів за розумну оплату дозволить експертному органу бути самоокупною установою.

Пилипенко Дмитро Олександрович, студент, голова Наукового товариства студентів та аспірантів геологічного факультету, КНУ імені Тараса Шевченка; вул. Рилеєва, 16, м. Київ, 04073, Україна; e-mail: paleo.ua@gmail.com; тел. +38050-160-40-90.

О.Д. Полішко

ННЦ «Інститут Біології» Канівський природний заповідник,
Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

ПРИРОДНИЧІ МУЗЕЇ — ПЕРСПЕКТИВИ ПОКРАЩЕННЯ ФОРМ ВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ НА ТЕРИТОРІЇ ОБ’ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ

Музей природи є структурним підрозділом Канівського природного заповідника. У відповідності з чинним законодавством природні заповідники є природоохоронними, науковими та еколого-просвітніми установами. Тому, музей природи, з поміж інших притаманних природничим музеям функцій, має виконувати роботу спрямовану на пропагування екологічних знань та екологічної культури його відвідувачів. Зважаючи на профіль та статус музею, він виконує й учбові завдання, на це спрямована його структура, так побудована його експозиція.

Сьогодні екологічні проблеми доквілля відносяться до найнагальніших питань сучасності: наукових, технологічних, управлінських та навіть політичних.

У відповідності до загальнонаціональної концепції екологічної освіти в Україні у системі навчально-виховного процесу загальноосвітньої та вищої школи значне місце займає екологічний аспект виховання.

Основна мета екологічного виховання особистості — формування відповідального ставлення до навколишнього природного середовища. Але лише деякі педагоги насправді розуміють значення міжпредметних екоосвітніх заходів, в основі яких — реальний світ природи. Крім того, педагоги в навчальних закладах готують учнів та студентів до сприйняття і вирішення екологічних проблем лише теоретично.

Варто також зазначити, що за дослідженнями фахівців, майже 78 % педагогічних працівників не орієнтуються в поняттях «екологія», «навколишнє середовище» навіть не зважаючи на те, що досить часто вживають їх в своїй педагогічній діяльності.

Та навіть набуті теоретичні знання з екології дуже часто залишаються не підкріпленими практичними заняттями з відповідним набуттям досвіду практичного їхнього застосування.

Крім того, викладання екологічних знань відбувається дуже часто з точки зору глобальних екологічних проблем. Тоді як виявлення локальних екологічних аспектів є більш дієвим з погляду на необхідність актуалізації набутих знань. Ще одним недоліком є майже повна відсутність експериментальної діяльності в процесі набуття знань.

Сучасним учням та студентам потрібна практика використання навичок у довкіллі. Чого сучасна школа, на жаль, не дає.

Важливу роль у набутті зв'язку теоретичних аспектів навчання і виховання з практичними здобутками можуть надавати природничі музеї. Їхня експозиція покликана наблизити відвідувача до вивчення видів флори та фауни, бріофіти та мікоти. Сприяти розумінню необхідності їхнього дослідження та охорони.

Та не лише експозиція природничих музеїв та тематичні екскурсії в них можуть наблизити учнів, студентів та пересічних відвідувачів до набуття практичних природничих знань. Важливу роль у такій роботі, на нашу думку, відіграє можливість проводити практичні заняття в природі. Розробка екологічних маршрутів в природних екосистемах — одна із складових навчального та педагогічного процесів, до яких мають змогу долучатися природничі музеї, що існують у складі об'єктів природно-заповідного фонду України. Можливість розробки таких екологічних маршрутів мають і інші природничі музеї, що не обов'язково знаходяться у структурі об'єктів природно-заповідного фонду. Таку роботу з розробки та обслуговування екологічних маршрутів можна налагоджувати на території різноманітних заказників та пам'яток природи, якщо така діяльність не йде

в розріз з охоронними зобов'язаннями, що діють на їхній території. Ці природоохоронні території не мають адміністрацій, але у відповідності до чинного законодавства там також можна проводити еколого-просвітню роботу серед відвідувачів.

На прикладі роботи музею природи Канівського природного заповідника можна стверджувати, що екологічні маршрути, які були запроєктовано та розроблено в 1985 р., щорічно користуються незмінною популярністю серед гостей заповідника та відвідувачів музею природи. Лише за час з 2002 по 2011 р. по екологічних стежках було проведено близько 306 екскурсій.

Наступним прикладом акцентування зв'язку теоретичних аспектів екологічного виховання та навчання з практичними застосуваннями є допомога фахівців — біологів під час написання учнівських наукових та інших конкурсних робіт (на зразок — Всеукраїнського конкурсу «Мій рідний край — моя Земля», різного переліку робіт в рамках Малої академії наук України та ін.). Консультативна допомога учням загальноосвітніх шкіл під час підготовки та написання таких конкурсних робіт актуалізує вже набуті теоретичні здобутки учнів з їхнім практичним застосуванням під час виконання дослідницьких робіт в природі. Таку роботу природничі музеї, їх співробітники та науковці можуть кваліфіковано надавати. Так співробітниками музею природи та науковцями Канівського природного заповідника лише за час з 2002 по 2011 р. було надано консультації учням у написанні робіт, що за підсумками конкурсів виборювали призові місця.

Окремо варто зауважити про рецензування науковцями вже написаних наукових робіт: конкурсних робіт учнів шкіл, студентських курсових та дипломних робіт біологічного спрямування.

Такі, та інші форми еколого-просвітньої роботи сприяють покращенню розуміння складних взаємодій між живими організмами в природі. Також через набуті практичні знання та вміння відбувається розуміння зв'язків теоретичних аспектів навчання і виховання з практичними здобутками. Саме таку важливу роль у набутті зв'язку теоретичних аспектів навчання і виховання з практичними здобутками можуть надавати природничі музеї.

Полішко Олександр Дмитрович, завідувачий музеєм Канівського природного заповідника, ННЦ «Інститут Біології» Київського національного університету імені Тараса Шевченка; вул. Шевченка 108, м. Канів, 19000; Черкаська обл., Україна; e-mail: bomba_kpz@rambler.ru; тел.066-706-62-79.

Л.А. Резніченко, Р.Е. Лунячек

Музей природи Харківського національного
університету ім. В.Н. Каразіна

**З ІСТОРІЇ ПАЛЕОНТОЛОГІЧНИХ ЗІБРАНЬ МУЗЕЮ ПРИРОДИ
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМ. В.Н. КАРАЗІНА**

Палеонтологічні зібрання Музею природи Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна мають свою історію й ведуть свій початок із закуплених наукових колекцій у Санкт-Петербурзі та Німеччині, до складу яких входили представники багатьох існуючих видів та викопні рештки вимерлих тварин світу, що 2 квітня 1807 р. прибули до Харківського імператорського університету.

За роки свого існування палеонтологічні колекції поповнювалися за рахунок коштів видатних вчених, студентів, експедиційних зборів, закупівлі колекцій за кордоном (переважно у відомого з ХІХст. мінералогічного торгового дому Кранця), а також за рахунок дарунків від приватних осіб. Експонати, що зберігаються у музеї, в різні роки надихали на написання вчених праць видатними науковцями О.С. Федоровським, Н.Д. Борисяком, П.П. Пятницьким, О.В.Гуровим, Д.М.Соболевим та багатьма іншими. Публікації щодо опису колекцій цефалопод і брахиопод та інші роботи цих вчених міцно ввійшли в палеонтологічну літературу й дотепер зберегли наукове й практичне значення, а монографічні колекції і зараз зберігаються у музеї. Проф. Н.Д. Борисяк у наукових записках «Notice sur guelgues ossements fossiles du gouvernement d Orel» (1884), надав опис щелепи носорога, бивнів мамонта й рогів оленя, знайдених в Орловській губернії й переданих до музею. Проф. О. С. Федоровський опублікував замітки про рештки китоподібного викопного зейглогдона, знайденого у Зміївському районі на Харківщині. Колекція девонських порід і скам'янілостей Келецько-Сандомирського кряжу (Святокшські гори, Польща), зібраних наприкінці ХІХст проф. Д. Соболевим дотепер мають величезний науковий інтерес не тільки для геологів-девоністів, але й для вчених, що займаються тектонічними питаннями. У палеонтологічному залі Музею демонструється знайдений у 1899 р. у Харківській області хребці й кістки ластовидних кінцівок плезіозавра *Coelospondylus* групи роду *Cimorisaurus Bernardi* Owen.

У теперішній час палеонтологічні експозиції розміщені на площі 98 м² та нараховують 3056 тис. екз. зразків, що вміщують у себе цінний науковий матеріал, який ілюструє систему філогенетичних взаємовідносин, історичний розвиток тварин та рослин від зародження життя на Землі до наших днів, а також демонструються розрізнені викопні рештки рослин та цілісні скелети тварин, реконструкції зовнішнього виду вимерлих істот. В яскравих діорамах показано ландшафти минулого та типові їхні мешканці. Науковий матеріал демонструється у вигляді систематичних колекцій і широко використовується для проведення занять для студентів.

Резніченко Людмила Андріївна, заступник директора Музею природи Харківського національного університету ім. Каразіна; вул. Трінклера, 8, м. Харків, 61022, Україна; e-mail: borovska08@mail.ru; тел. (057) 705-12-42.

Лунячек Ростислав Едуардович, директор Музею природи Харківського національного університету ім. Карабіна; вул. Трінклера, 8, м. Харків, 61022, Україна; e-mail: borovska08@mail.ru; тел. (057) 705-12-42.

О.В. Червоненко

Національний науково-природничий
музей НАН України

ПЛАНУВАННЯ ТА АНАЛІЗ УПРАВЛІННЯ ПРОЕКТАМИ ЯК ГОЛОВНІ ІНСТРУМЕНТИ РОЗВИТКУ МУЗЕЮ

Кардинальні зміни економічних умов у суспільстві у ХХІ ст. спонукали музеї замислитись про свою роль у суспільстві, усвідомити свою місію та призначення. На сьогодні існує багато підходів, які дозволяють критично розглянути те, що музеї можуть запропонувати своїм відвідувачам. Такі підходи допомагають у розробці нових програм у боротьбі за виживання у світі, що стрімко змінюється. Для втілення їх у реальне життя музеї мають два основних інструменти — маркетинг та менеджмент, останньому з яких сьогодні приділяється особлива увага.

Найбільш важливою складовою роботи музею у царині менеджменту є планування, яке дозволяє контролювати ситуацію та управляти нею. Його завдання — описати загальну концепцію розвитку музею як план дій на певний період часу, який призведе до принципового оновлення музею. Перспективні плани, якщо вони не є

продуктом «мозкової атаки», мають бути обговорені у музейному осередку конкретного музею та узгоджені з керуючими органами. В такому випадку менеджери музею з одного боку можуть розраховувати на підтримку керівництва, а з другого — на розуміння дій командою виконавців.

Найскладнішим аспектом при довгостроковому плануванні та виконанні конкретних завдань є питання фінансування музею (об'єм коштів, джерела та термін їх надходження). Необхідно аналізувати й інші фактори, які можуть стримувати або ж взагалі унеможливлювати втілення планів. Зазвичай це, окрім фінансових ресурсів, наявність фахівців та допоміжного персоналу (людські ресурси), наявність площ, обладнання, матеріалів, з'ясування всіх правових передумов, тощо. Необхідно враховувати також термін виконання (часові межі) проектів, розрахунок яких має особливе значення для ефективної роботи.

Процес планування можна вважати успішним якщо його результатом є фінальний документ, який чітко описує найбільш оптимальні шляхи досягнення цілей.

Процес перспективного планування має певні етапи:

- формулювання завдання та місії музею;
- визначення мети та загального напрямку розвитку (до чого прагнемо);
- аналіз сучасного стану справ. При цьому особлива увага має бути приділена виявленню сильних та слабких боків теперішнього положення справ (внутрішні фактори), аналіз наявних та перспектива можливих небезпек (зовнішні фактори), інші фактори;
- розробка стратегії, що відповідає меті, до якої обов'язково мають увійти чітко прописані задачі. Довгострокові плани мають складатися з окремих невеликих проектів, виконання яких призведуть до бажаних результатів;
- забезпечення бюджету — фінансової бази для виконання певних завдань.

При цьому необхідно враховувати всі можливі джерела фінансування (бюджетне, спонсорське, фінансування на виконання музейних грантів ін.).

Останнім етапом на цьому шляху має бути розробка оцінки ефективності роботи, тобто механізму моніторингу виконання плану.

Необхідно зазначити, що планування не є лінійним процесом від першої до останньої стадій, а є таким, що вимагає постійної деталізації та коригування до тих пір, доки всі складові частини плану не будуть гармонійним цілим. Іноді після оцінки фінансових ресурсів та реальної можливості виконання робіт, наявності людських ресурсів, виникає потреба повернутися до початкових стадій планування та переглянути їх у відповідності до можливостей виконання конкретних задач.

Після узгодження планів наступним кроком є їх втілення у життя. Керівництво має сконцентруватися на контролі за виконанням конкретних задач та цілей та проводити регулярний аналіз управління певними проектами. Для цього необхідно призначити конкретних осіб, які несуть відповідальність за окремі планові роботи, регулярно відслідковувати динаміку, аналізувати прорахунки та вживати заходи для їх усунення.

Певний досвід роботи по плануванню музейних заходів дозволяє стверджувати, що в сучасних умовах найбільш ефективними є перспективні плани, які охоплюють не більше 3-5 років. Такі плани можуть переглядатися щорічно та коригуватись у залежності від обставин та бути актуальними у будь-який період часу. Чітко та зрозуміло складений перспективний план дозволяє керувати як змінами, що визріли у музеї, так і спрямовувати та прискорювати модернізацію та розвиток музею.

Червоненко Оксана Володимирівна, к. б. н., заступник директора з наукової та музейної роботи, Національний науково-природничий музей НАН України; вул. Б. Хмельницького, 15, Київ, 01601, Україна; e-mail: nmnh@museumkiev.org.

Л.О. Чорна

Канівський природний заповідник Київського
національного університету ім. Тараса Шевченка

З ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ МУЗЕЮ ПРИРОДИ КАНІВСЬКОГО ЗАПОВІДНИКА

Одним з дієвих засобів пропаганди ідей заповідної справи є діяльність музеїв природи. Ще у 1920-х роках українські вчені, розробляючи теоретичні засади функціонування природних заповідників, вважали обов'язковим заснування як допоміжної наукової установи природничого музею. Так, зокрема, В.В. Різниченко, ініціатор створення заповідника на Канівських горах, передбачав важливу складову заповідника — «місцевого природничого і культурно-історичного музею».

Музей природи при Державному лісостеповому заповіднику ім. Т.Г. Шевченка (нинішньому Канівському природному) почали створювати у 1931 р. Це, зокрема, зафіксовано у праці М.В. Шарлеманя «Матеріали до орнітології Державного лісостепового заповідника ім. Т. Шевченка та його околиць», написаній на основі вражень від роботи в Комплексній експедиції ВУАН 1931 р. Автор наводить деякі відомості про експонати музею.

Експедиція, організована на прохання директора заповідника Г.Б. Спокойного, працювала влітку 1931 р. під керівництвом зоолога М.В. Шарлеманя. Вона складалася із бригад різних фахівців. Дублетні екземпляри здобутих наукових матеріалів залишалися заповіднику для поповнення експозиції музею.

Відповідно до Положення заповідника, його наукова діяльність тісно перепліталася із функціонуванням музею, в якому планувалося створення відділів: «...а) геології; б) ґрунтознавства; в) ботаніки; г) лісомеліорації; д) лісівництва; є) зоології; ж) метеорології...».

Функціонування музею Державного лісостепового заповідника ім. Т.Г. Шевченка було оцінено і в резолюції Першої всеукраїнської конференції державних заповідників системи Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук (12-14 жовтня 1933 р.). Тут відзначалася робота «комплексного музею природи з відділами: геоботаніки (корисні та реликтові рослини), орнітології, іхтіології, фітопатології, геології, палеонтології та археології з еволюційно-біологічним напрямком та виробничим ухилом».

Перша експозиція музею була знищена в період війни. Це зафіксував «Акт про збитки» заповідника від 15 лютого 1944 р. Відновлення музею ускладнювалося ліквідацією Біогеографічного заповідника у 1951 р.

Після відродження у 1968 р. Канівського державного заповідника розпочалась організація музею. У 1970 р. основою перших відділів (археологічного та палеонтологічного) стали матеріали, зібрані завідувачем музеєм П.С. Домашенком під час будівництва Канівської ГЕС. У цьому ж році запрацювала Науково-методична рада при музеї Канівського держзаповідника під керівництвом П.С. Домашенка, до якої увійшли доценти університету: археологи Г.Г. Мезенцева та М.М. Бондар; географи О.В. Поривкіна та Є.Т. Палієнко; геолог В.С. Заїка-Новицький, також завідувачі Ботанічним та Зоологічним музеями біофаку В.Г. Іваницька та Л.М. Писарева і археолог заповідника І.О. Післарій. Члени Ради розробили тематико-експозиційні плани відділів історії, археології, біології, географії, геології, допомогли у створенні експозиції.

Згодом з'явився відділ історії заповідника, кімнати, присвячені М.О. Максимовичу та М.Ф. Біляшівському. Нині музей потребує нового приміщення, яке б відповідало сучасним потребам музейної справи.

Чорна Людмила Олексіївна, к.і.н., старший науковий співробітник, Канівський природний заповідник ННЦ «Інститут біології» КНУ ім. Тараса Шевченка; Природний заповідник, м. Канів, Черкаська обл. 19000, Україна; e-mail: lyu-chorna@yandex.ru; тел. 0473-63-29-91, моб. тел. 097-278-22-79.

М.Г. Чорний

Канівський природний заповідник,
Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

МУЗЕЇ ПРИРОДИ ЧИ ВІЗИТ-ЦЕНТРИ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ?

Вже стало доброю традицією створювати у кожному заповіднику або в національному природному парку музеї природи. Зрозуміло, що в силу історичних передумов, відомчого підпорядкування, бажання спеціальних адміністрацій охоронюваних природних територій і, не в останню чергу, фінансових можливостей установ, створення та діяльність музеїв природи носить досить різнонаправлений характер: від тривіального бажання прорекламувати широкому загалу природне багатство заповідника чи парку до створення на

науковій основі повноцінних сучасних музейних комплексів із дотриманням усіх атрибутів музейної справи і чинного законодавства. Прикладами останніх можуть бути музеї Карпатського біосферного, Кримського та Канівського природних заповідників. Деякі з них, зокрема музей природи Канівського природного заповідника, мають свою вже майже півстолітню історію і функціонують як регіональні краєзнавчі музеї.

Проте, практично всі вони перебувають на нелегальному становищі, бо не пройшли, у відповідності до чинного законодавства, реєстрації. Експонати із таких музеїв, навіть найцінніші, будь-якої миті можуть бути вилучені як такі, що зберігаються (експонуються) незаконно.

Разом з тим, музеї природи заповідників і природних парків у багатьох регіонах є чи не єдиними центрами екологічної освіти і об'єктами, які у значній мірі визначають туристичні потоки.

Аби уникнути вищезазначених протиріч та враховуючи світовий досвід діяльності національних парків і природних резерватів, пропонується – реорганізувати музеї природи заповідників і національних природних парків у візит-центри із збереженням діючих експозицій і розширенням наукових і еколого-просвітницьких функцій цих структур.

Це дозволить:

- ліквідувати правові і юридичні колізії у діяльності музеїв природи;
- розширити повноваження і функції музеїв природи в структурі діючих об'єктів природно-заповідного фонду України;
- зменшити рекреаційне навантаження на заповідні території, перенаправивши потоки туристів на відвідання візит-центрів, де вони можуть отримати вичерпну інформацію про заповідний об'єкт;
- в одному місці сконцентрувати всі наявні засоби еколого-просвітницької роботи і природоохоронної пропаганди (експозиції музеїв, кіно- і фото продукцію, роздаткові друковані видання тощо);
- підвищити вимоги до професійного рівня обслуговуючого персоналу;
- централізовано регулювати туристичні потоки і рекреаційне навантаження.

Чорний Микола Гаврилович, к.б.н., старший науковий співробітник, Канівський Природний заповідника ННЦ «Інститут біології» КНУ ім. Тараса Шевченка; Природний заповідник, м. Канів, Черкаська обл. 19000, Україна; e-mail: lyu-chorna@yandex.ru; тел. 0473-63-30-47, моб. тел. 067-940-55-07.

Секція 3

Принципи художнього оформлення та використання новітніх технологій для формування сучасної експозиції

Г.В. Анфимова

Национальный научно-природоведческий музей НАН Украины

ВНЕДРЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ — ПРИОРИТЕТНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ НАУЧНО-ФОНДОВОЙ РАБОТЫ МУЗЕЕВ

Обработку и хранение огромного массива данных, накопленных в музеях, трудно представить без применения современных информационных технологий, которые применяются во всех сферах его деятельности: научно-фондовой, выставочной, реставрационной, издательской.

Применение современных информационных технологий в музее рассматривается на примере создания базы данных палеонтологических коллекций, хранимых в отделе «Геологический музей» Национального научно-природоведческого музея.

Количество коллекций — 348; содержащихся в них единиц хранения — 33 742. Для обеспечения эффективной работы с информацией, заключенной в предметах коллекций, с применением СУБД Access 2003, входящей в стандартный пакет Microsoft Office, создана локальная база данных раздела «Монографические палеонтологические коллекции». Access — общедоступный инструмент для создания баз данных. Методики формирования запросов, форм, отчетов в Access подробно описаны в специальной литературе.

База данных ориентирована в первую очередь на оптимизацию работы исследователей (палеонтологов, геологов, стратиграфов) в зале монографических палеонтологических коллекций и, в определенной степени, служит для учетно-хранительских задач. В базу внесены все данные, которые могут представлять интерес для исследователя. Она включает в себя таблицы: «Коллекции», «Образцы», «Голотипы», «Авторы», «Организации», «Периоды», «Страны» и др. Таблица «Коллекции» имеет 348 записей (в соответствии с количеством коллекций) и 23 поля. Данные по «Коллекциям» внесены в полном объеме в течение года в ходе проведения плановой проверки наличия. Ведется работа по внесению данных в таблицу «Образцы».

При этом предусматривается фотофиксация ископаемых. Ценным блоком базы данных являются справочники. Представленные в них фактические данные характеризуют авторов и организации, создавших и передавших коллекции на хранение, что важно для истории науки, музея, различных геологических учреждений.

Автоматизация работы с научно-справочной информацией о палеонтологических коллекциях позволяет решать следующие задачи:

1. Обеспечение оперативного доступа исследователей к информации о музейных предметах как объектах естественнонаучного поиска.
2. Осуществление оперативного поиска по различным критериям: по автору, месту сбора ископаемых, их возрасту, систематической принадлежности и др. Предусматривается возможность осуществления многокритериального поиска и выборки образцов по самым разнообразным запросам исследователей.
3. Ведение электронного каталога, его редактирование и распечатка картотек. Данные в Access можно представлять в виде форм, организовать которые можно в формате традиционной музейной карточки с возможностью последующего вывода на печать.
4. Подготовка полиграфических изданий и их электронных версий. Данные, представленные в форме отчета с заданными полями таблицы «Коллекции» послужат основой для подготовки очередного издания «Каталог монографических палеонтологических коллекций».
5. Анализа материала и планирование комплектования музейных фондов.

Пользователями создаваемой базы данных могут выступать: музейные работники; научные сотрудники академических и отраслевых институтов; проводящие исследования; геологи, занимающиеся производственной деятельностью; преподаватели; аспиранты; студенты профильных учебных заведений.

Предполагается, что в перспективе данные будут частично представлены на Интернет-ресурсах музея.

Анфимова Галина Викторовна, м.н.с. отдела “Геологический музей”, Национальный научно-природоведческий музей НАН Украины, ул. Б. Хмельницкого, 15, Киев, 01030, Украина; e-mail: galina-anfimova@rambler.ru; тел. 234-01-15.

Н.Ю. Боровська

Музей природи Харківського національного
університету ім. В.Н. Каразіна

**ОГЛЯД ІМЕННИХ КОЛЕКЦІЙ З ФОНДІВ ЗАЛУ «МІНЕРАЛИ»
МУЗЕЮ ПРИРОДИ ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ім. В.Н. КАРАЗІНА**

Фонди залу «Мінерали» формували протягом 205 років. Вони налічують більш ніж 17 тисяч одиниць зберігання, 2130 з них — експонуються. Значну частину зібрання складають іменні колекції, закуплені або пожертвовані протягом існування Музею.

Першими надбаннями стали кабінет професора Андре, який він збирав 40 років: 5621 зразок мінералів, гірських порід та окаменіlostей, серед яких багато дарунків знаних мінералогів тих часів, та колекція Четі: 520 зразків мінералів і гірських порід Західної Європи, Швеції та Норвегії, придбані попечителем Харківського навчального округу графом С. Потоцьким у 1807 р. На жаль, каталоги колекцій були загублені ще при транспортуванні, оригінальні етикетки не збереглися, а перший опис виконано професором І.А. Криницьким лише у 1826 р. Ґрунтуючись на його каталозі та книзі надходжень тих часів, є можливість приблизно виділити експонати, що, ймовірно, складали ці зібрання.

1822 року надійшли 300 зразків угорських мінералів від члена-кореспондента Імператорської академії професора Ципсера з Нейзолу, який зробив подібні пожертвування усім російським університетам.

1826 року баронеса фон Біберштейн, удова знаного ботаніка, пожертвувала колекцію із 100 зразків, зібраних її чоловіком на Кавказі. До сьогодні достеменно збереглося 12, які експонуються в залі «Мінерали».

1828 року придбано колекцію професора Санкт-Петербурзького університету Щеглова у складі 93 зразків.

Велика та різноманітна колекція гірського інженера полковника Лисенко придбана у 1858 р. В її складі 786 зразків, здебільшого мінералів, зібраних особисто, придбаних у російських торговців, мінералогічних крамницях Європи та подарунків, у тому числі 8 зразків із зібрання обер-берггауптмана М.О. Ферефорова, від Густава Розе, А.Ф. Мейера, П.І. Карпинського, Ф.Б. Грасгофа, Л.А. Соколовського та інших.

Колекція гірських порід Катеринославської та Херсонської губерній надійшла до мінералогічного кабінету 1874 р.

Колекція з 19 зразків від дійсного статського радника Сіماشко надійшла 1882 року, серед мінералів — золото та рубіни.

З найбільш значних іменних зібрань, що надійшли у XX ст., відзначимо колекцію цеолітів Криму та Кавказу проф. М.Н. Шкабари, зібрану у 1938-1946 рр. Близько 1000 зразків налічує колекція мінералів регіонів колишнього СРСР військового льотчика В.Я. Дмитрука, яка надійшла 1986 р. за його заповітом. 2003 року придбано колекцію І.Т. Чуйка, близько 300 одиниць. У 2011 р. геолог І.В. Герой подарував невелику колекцію, зібрану у північних районах Росії: мінерали групи кварцу, чароїт та інші.

Таким чином, іменні колекції складають значну частину фондів залу «Мінерали». Вони мають не тільки мінералогічне, але й історичне значення, особливо давні; до того ж вони доносять до нас відбиток особистості колекціонера.

Боровська Наталія Юріївна, науковий співробітник Музею природи Харківського національного університету ім. Карабіна; вул. Трінклера, 8, м. Харків, 61022, Україна; e-mail: borovska08@mail.ru; тел.: (057) 705-12-42.

О.Б. Вовк, О.Л. Орлов

Державний природознавчий музей НАН України

ПРИНЦИПИ ВІДОБРАЖЕННЯ ҐРУНТОВОГО РІЗНОМАНІТТЯ В ЕКСПОЗИЦІЇ ПРИРОДНИЧОГО МУЗЕЮ

Важкодоступність та утилітарність сприйняття ґрунту як ресурсу, субстрату або просто як «бруд» визначають низьку представленість ґрунтових об'єктів на експозиціях у природничих музеях. Проте без ґрунту життя на землі не існувало б у тому вигляді, як ми його сьогодні знаємо. Ґрунт під нашими ногами це не лише осередок найбільшої концентрації живої речовини, джерело енергії та поживних речовин, але й запорука існування людства. І щоб розказати про це відвідувачам природничих музеїв, ґрунт має знайти своє місце в експозиції та виставках на різних рівнях їхньої організації, від еволюційного і еколого-функціонального до природоохоронного.

У світовій музейній практиці питання представлення ґрунтового різноманіття та біотичного різноманіття в ґрунті успішно вирішується через створення тематичних ґрунтових музеїв (Нідерланди, Росія), відповідних розділів у природничих музеях (Англія, США) та різного роду інтерактивних виставок та презентацій (Китай, Німеччина). В Україні інформацію про ґрунти можна отримати лише в навчальних кімнатах-музеях декількох вишів (Львів, Київ, Харків, Житомир тощо), які є малодоступними для широкого кола відвідувачів. Із цих позицій формування в оновленій експозиції Державного природознавчого музею у Львові розділу, присвяченого ґрунтовому різноманіттю, є вкрай актуальним та своєчасним.

Базуючись на музейній ґрунтовій колекції, експозиція розкриватиме основні принципи генези, функціонування та охорони ґрунтів заходу України. Відкриватиме експозицію розділ, присвячений розкриттю самого поняття «ґрунт», його місця та ролі в екосистемах. Особливості формування ґрунту, представлені за допомогою макету ґрунтового генетичного профілю, відображають взаємодію чинників ґрунтоутворення, у результаті яких утворюються різноманітні комбінації ґрунтових горизонтів, їхньої будови, структури та колористики. Власне генезис ґрунтів та ступінь їхньої антропогенної трансформації визначає сучасні властивості та типологічну диференціацію природного і антропогенного ґрунтового покриву. Матеріали будуть скомпоновані таким чином, що дозволять вивчати умови розвитку природної зональності та висотної поясності ґрунтового покриву окремо в кожній зоні (Полісся, Лісостеп, Українські Карпати). Важливою особливістю експозиції буде відображення проблем охорони ґрунтів та їхнього раціонального використання.

Ще одним вагомим завданням ґрунтової експозиції буде визначення місця антропогенних ґрунтів у структурі сучасного ґрунтового покриву регіону. За допомогою експонатів міських ґрунтів, ґрунтів промислових зон та кар'єрів буде проілюстровано формування нових, особливих ґрунтових утворень, які займають місце ґрунту в антропогенних екосистемах і виконують більшість його екологічних функцій.

Кожну з перерахованих тем подано у вигляді тематико-художнього комплексу, центром якого є ґрунтовий моноліт — вертикальний зразок ґрунту, взятий із стінки ґрунтового розрізу без порушення будови ґрунту, як правило, на всю глибину генетичного профілю.

Його представлення супроводжується науковою інформацією: цифровий, графічний матеріал, карти, схеми тощо і художніми елементами: ландшафтні панно, діорами, фотографії.

Незважаючи на всі життєво важливі функції ґрунту, про нього відомо набагато менше ніж про повітря або воду. Тому сподіваємося на те, що ширше розкриття тематики ґрунтового різноманіття у природничих музеях поглибить розуміння ґрунту як середовища, яке забезпечує функціонування всього живого, і допоможе збагнути дивовижні зв'язки між ґрунтом і повсякденним існуванням людини.

Вовк Оксана Богданівна, к.б.н., с.н.сп., вчений секретар, Державний природознавчий музей НАН України; вул. Театральна, 18, м. Львів, 79008, Україна; e-mail: oksana@museum.lviv.net; тел. (032) 235-69-17.

Орлов Олег Леонідович, к.б.н., науковий співробітник, Державний природознавчий музей НАН України; вул. Театральна, 18, м. Львів, 79008, Україна; e-mail: orlov_oleg@mail.ru; тел. (032) 235-69-17.

І.М. Єрмоленко, Е.М. Король

Національний науково-природничий
музей НАН України

ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ ЕКСПОЗИЦІЇ І ЇЇ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ

Своєму міжнародному статусу країна Монако зобов'язана не тільки як туристична Мекка, але як держава музеїв і ботанічних садів. У самому центрі, поряд із князівським палацом, розташований Океанографічний музей, основу якого складають колекції князя Монако Альберта I (1948-1922) — дослідника морів і океанів. Зібрані князем екземпляри морських раковин і коралів, колекції навігаційних інструментів, моделей кораблів і морських карт стали основою експозиції музею, яка розташована у величній будівлі з 1910 р. Тривалий час керівником музею був Жак-Ів Кусто — один з найвідоміших в світі дослідників морських глибин. Тут проводилися та проводяться міжнародні семінари і симпозіуми по захисту навколишнього середовища.

Відвідання цього знаменитого на весь світ музею викликає незабутнє враження. Сам музей має неповторну архітектуру. Він розташований на березі Середземного моря та являє собою науково-дослідну лабораторію для створення унікальної «експозиції» і колекції морської фауни. Це місце одночасно є центром досліджень і спосте-

режень, пам'яті й історії, відкриттів і здивувань. У просторих залах музею зібрані безцінні колекції морських об'єктів, а також муляжі та скелети морських ссавців.

Найцікавішим моментом залишається відвідання знаменитого акваріуму, розташованого на цокольному поверсі музею з величезними басейнами об'ємом до 450 м³. Тут зібрано велику колекцію риб самих різних форм і кольорів — дійсно все різноманіття моря. У музеї постаралися відтворити морське середовище максимально наближене до реальності та дозволяє відвідувачам ознайомитися з майже 4000 видами риб і приблизно 200 видами безхребетних. Завдяки спеціальному підсвічуванню та оригінально встановленому склі у відвідувачів музею створюється враження, що вони самі знаходяться під товщею води. В основному в акваріумі представлено морські екосистеми тропіків і Середземного моря, зокрема, мурени з креветками-чистильниками, дієвий косяк оселедців, лагуна акул з рибами, середземноморський рак-самітник, лангусти. Тут навіть є кораловий риф, що складається з живих коралів Червоного моря. Всі об'єкти скомпоновані в цілі природні екологічні системи і функціонують за принципом організації харчових ланцюгів. Тобто відбувається перенесення енергії їжі від її джерела — автотрофів (рослин) через ряд організмів шляхом поїдання одних організмів іншими. Деякі організми, що входять до складу зоопланктону, поїдають рослини й у свою чергу стають джерелом їжі для більших тварин, хижаків. Таке формування сучасної експозиції є зразком екологічного виховання, бо формує перші елементарні знання про особливості взаємовідносин «суспільство-природа», а саме: формування у людей навичок поведінки, необхідних для збереження всіх об'єктів природи, не порушуючи зв'язок і кругообіг речовин у природі, сприяння поліпшенню природного середовища; збереження всієї краси та багатства природи для майбутніх поколінь. Людина повинна усвідомлювати нерозривний зв'язок себе особисто і всього людства загалом із цілісністю і відносною незмінністю природного середовища. Таким чином, природничі експозиції можуть і повинні впливати на виховання особистості та екологічну свідомість суспільства.

Єрмоленко Іван Маркович, к.х.н., ст.наук.співр., Національний науково-природничий музей НАН України; вул. Б.Хмельницького,15, Київ, 01601; тел. 235-63-54.

Король Елеонора Миколаївна, к.б.н., учений секретар, Національний науково-природничий музей НАН України; вул. Б.Хмельницького,15, Київ, 0160; e-mail: korols@ukr.net.; тел. 235-63-54.

О.С. Климишин, Р.І. Гураль
Державний природознавчий музей НАН України

ЕЛЕКТРОННІ БАЗИ ДАНИХ ПРИРОДНИЧОМУЗЕЙНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Природничі музеї здійснюють як комплектування, облік, зберігання, вивчення та популяризацію природних об'єктів у вигляді натуралій (музейних предметів), так і накопичення, облік, зберігання у вигляді баз даних (БД), наукове опрацювання та поширення інформації про природні об'єкти, процеси та явища.

В останні роки все більшої актуальності набуває використання новітніх комп'ютерних технологій для дослідження того величезного об'єму інформації, який містять у собі природничомузейні фонди. Складання каталогів чи створення електронних БД окремих колекцій значно полегшує роботу з фондовими матеріалами, а доступ до них стає простішим, зменшується небезпека пошкодження зразків, оскільки потреба використовувати їх безпосередньо виникає рідше. На підставі такої інформації стає можливим розробка планів комплектування фондів. Слід також урахувувати ту обставину, що фондосховища мають обмежену місткість, тому необхідно переходити від переважно кількісного до якісного поповнення колекцій з якомога вищим рівнем представленості регіональної біоти, а це може виявити лише науковий аналіз електронних БД.

Комп'ютеризація природничомузейних колекцій не позбавляє музейних працівників від оформлення облікових документів на паперових носіях, оскільки на сьогодні лише вони мають юридичну силу. Проте автоматизація музейної діяльності значно знижує трудомісткість, зменшує вірогідність помилок у записах і дозволяє оперативно вносити необхідні зміни. Надзвичайне різноманіття природничомузейних фондів зумовлює необхідність створення не однієї, а низки БД, кожна з яких мала б відображати суттєві особливості відповідної групи натуралій. Разом з тим, усі предмети основного фонду характеризуються набором обов'язкових ознак, спільних для будь-якого з них. Через створення електронних каталогів з базовим набором полів та деякими додатковими вирішується проблема уніфікації інформації про натуралії та одночасного врахування їхніх

особливостей. Для роботи з невеликими колекціями можна обмежитися відносно простими реляційними БД, наприклад, на основі MS Access. При збільшенні обсягу колекцій і вміщеної в них інформації структура інформаційної системи помітно ускладнюється. Тут виникає необхідність побудови інформаційної системи на основі архітектури клієнт/сервер із використанням у якості серверної БД, наприклад, платні MS SQL Server або безоплатні MySQL, PostgreSQL.

У багатьох природничих музеях України створені БД під двома прикладними пакетами СКБД (систем керування базами даних) Fox Pro і Paradox for DOS, проте вони вже не відповідають сучасним вимогам і можливостям цифрових технологій обробки інформації. На сьогодні на ринку представлено декілька російських програмних продуктів для музеїв і бібліотек, зокрема, КАМІС та ІРБІС, проте, беручи до уваги їхню високу вартість, необхідність постійного обслуговування фірмами-розробниками, а також враховуючи специфіку фондів природничих музеїв, варто звернути увагу на вітчизняне програмне забезпечення для спеціалізованих електронних БД природничомузейних колекцій.

Виготовлення такого програмного продукту, а саме БД «Гербарій судинних рослин» на основі картотеки, що налічує понад 114 тис. інвентарних карток, завершується у Державному природознавчому музеї НАН України (<http://museum.lviv.net>). Програмне середовище базується на найпоширенішому в Інтернеті зв'язку LAMP (Linux, Apache, MySQL, PHP). Важливо, що усі перелічені програмні продукти розповсюджуються за загальною ліцензією GPL і є безоплатними. Збереження попередньої інформації шляхом її конвертації у новостворене програмне середовище дозволило мінімізувати витрати на розробку системи в цілому. Програмне забезпечення БД «Гербарій судинних рослин» можливо адаптувати і для інших груп природничомузейних фондів.

Климишин Олександр Семенович, головний науковий співробітник, Державний природознавчий музей НАН України, вул. Театральна 18, м. Львів, 79008, Україна; e-mail: museologia@museum.lviv.net; тел. роб. (032)274-23-07.

Гураль Роман Іванович, науковий співробітник, Державний природознавчий музей НАН України, вул. Театральна 18, м. Львів, 79008, Україна; e-mail: gural@museum.lviv.net; тел. роб. (032) 235-69-17.

Д.В. Клиновий

ДУ «Інститут економіки природокористування
та сталого розвитку НАН України»

**АКТУАЛІЗАЦІЯ ВІДОБРАЖЕННЯ КОНЦЕПТУ СТАЛОГО
РОЗВИТКУ В ЕКСПОЗИЦІЯХ ПРИРОДНИЧИХ МУЗЕЇВ
У СВІТЛІ ПІДСУМКІВ САМІТУ «РІО+20»**

20-22 червня 2012 р. завершилася Конференція ООН зі сталого розвитку у Ріо-де-Жанейро, підсумки якої мають велике значення для природокористування. На сучасний момент проблеми сталого розвитку, збереження біорізноманіття та збалансованого природокористування є одними з найактуальніших для України, де щорічно втрачається 10-15 % ВВП через екологічні чинники. Зважаючи на актуальність даного питання, необхідно відобразити відповідну проблематику та підсумки саміту «Ріо+20» тощо в експозиціях природничих музеїв. Така експозиція може містити у собі відомості про становлення та розкриття концепту сталого розвитку, основу якого закладено у Стокгольмі 5-16 липня 1972 р. на відомій Конференції ООН з проблем навколишнього середовища, де головною проблемою було визнано забруднення довкілля. У Найробі (1982 р.) учасники конференції наголошували на пріоритетності розв'язання проблеми збереження біорозноманіття. У Ріо-де-Жанейро (1992 р.) центральною ідеєю стало забезпечення сталого розвитку у цілому. У Йоганнесбурзі (2002 р.) констатовано, що сталий розвиток ще не набув повноцінного впровадження на практиці, не забезпечує стійкого економічного росту, нагальною залишається проблема бідності. Це, разом із формуванням подальших інституціональних засад сталого розвитку, було винесено на обговорення саміту в Ріо-де-Жанейро 20-22 червня 2012 р., висвітленню результатів якого треба приділити в експозиції окрему увагу, спираючись на тріаду концепту сталого розвитку: «Людина»-«Природа»-«Економіка».

При цьому у світлі інноваційних тенденцій становлення господарювання на засадах сталого розвитку в світі та Україні, в експозиціях необхідно зробити акцент на основних конструктивних ідеях подальшого розкриття концепції сталого розвитку на національних теренах у контексті парадигми усталеності та справедливості. Такими є, зокрема, структурно-динамічний аналіз взаємодії природи й

господарства з метою прогнозування, оцінки та збалансування цих процесів, капіталізація природних ресурсів на всіх системно-просторових рівнях — національному, регіональному та місцевому, фінансизація сфери природно-ресурсних відносин, інтерналізація природних і соціальних факторів у ринково-економічний процес, створення справедливої із соціальної та екологічної точок зору системи розподілу за рахунок впровадження т.з. «податку Тобіна» або аналогічних фіскальних важелів, інноваційно-технологічне оновлення виробництва і перехід до еколого-безпечних маловідходних укладів економіки («синя», «зелена економіка» тощо). Ці концепції проблемними питаннями мають необхідність глибинних інституційних змін у діяльності як нашої країни, так й інших держав та їхніх спільнот, що і знайшло відповідне відображення в результативних документах Саміту «Ріо+20».

Клиновий Дмитро Віталійович, к.е.н., доц., старший науковий співробітник відділу комплексної оцінки та управління природними ресурсами, Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», бул. Т.Шевченка, 60, Київ, 01032, Україна; e-mail: klinko@mail.ru; тел. 238-03-27.

Т.В. Крахмальня

Национальный научно-природоведческий
музей НАН Украины

ВРЕМЕННЫЕ ВЫСТАВКИ — ОДНА ИЗ ФОРМ ОБНОВЛЕНИЯ ЭКСПОЗИЦИИ МУЗЕЯ

Постоянно действующая экспозиция Палеонтологического музея им. академика В.А. Топачевского (далее ПМ), естественно, не может не изменяться и не развиваться, учитывая новые интересные палеонтологические находки, полученные из экспедиций и подарки коллег, посетителей, а также современные данные по систематике, филогении, распространению, реконструкции внешнего облика вымерших животных и растений и т.п., вносящие свои коррективы в сопроводительные тексты, названия и геологический возраст экспонатов, их художественные изображения, филогенетические и стратиграфические схемы. Одной из форм обновления действующей экспозиции являются и временные выставки, которые несут

различную по степени значимости научную и познавательную информацию. Их можно классифицировать в зависимости от направленности: а) история одного экспоната; б) юбилей известного ученого; в) знаменательные палеонтологические открытия как прошлых веков, так и современности; г) информация о новых местонахождениях на территории Украины и интересный палеонтологический материал из раскопок, проводимых ПМ; д) экспонаты, отсутствующие в ПМ и никогда не выставляемые ранее в музее; е) экспонаты из частных коллекций; ж) экспонаты из коллекций других музеев Украины и ближнего а также дальнего зарубежья; з) тематические фотовыставки; и) история музея и т.д. Этот перечень можно продолжить и отметить, что материалы перечисленных выставок либо дополняют уже имеющиеся в музее разработки, либо заполняют пробелы в экспозиции, связанные прежде всего с отсутствием тех или иных экспонатов, а также несут познавательную информацию об ученых, ПМ и событиях в мире науки, в нашем случае палеонтологии и неразрывно связанных с ней других дисциплин.

Подобные выставки могут формироваться, из основных и вспомогательных фондов ПМ, из его архивных документов (рукописи, письма, публикации, фотографии), ископаемых материалов из частных коллекций и фоссилий, переданных на временное экспонирование другими музеями. Для тематических фотовыставок могут быть использованы фотографии, сделанные как сотрудниками ПМ в других музеях Украины и мира, так и фотографии коллег с их согласия; а также могут быть приглашены с персональными выставками профессиональные фотографы и любители. Поскольку в ПМ нет отдельного зала для проведения временных выставок, то территориально они размещаются в горизонтальных витринах вдоль окон большого коридора музея, в таких же витринах и на стендах в холле рядом с Межиричским жилищем из костей мамонта, в вертикальных витринах, смысловое содержание которых и экспонаты вписываются в тематику планируемой выставки, а также в одном из залов на стендах, не мешая просмотру основной экспозиции.

В ПМ уже организовывали временные выставки, заинтересовавшие и коллег из других музеев, и наших постоянных посетителей, и гостей столицы. Одна из них была посвящена 100-летию со дня рождения создателя ПМ и ННПМ (тогда, в 1966 г., Центральный

научно-природоведческий музей АН УССР — ЦНПМ), известного советского и украинского ученого, зоолога, палеонтолога, археозоолога, популяризатора науки академика И. Г. Пидопличко (2005 г.). На выставке были представлены уникальные рукописные документы, фотографии и публикации, отражающие научный и жизненный путь ученого, человека со сложной судьбой, сражавшегося не только на фронтах Великой Отечественной войны, но и в мирное время, отстаивая научные интересы и свои теории, до сих пор рождающие споры.

Позднее в ПМ была организована выставка (2010 г.), на которой экспонировали скелет динозавра–пситтакозавра, или ящера–попугая, (Китай) из частной коллекции наряду с экспонатами, в основном, очень качественными муляжами и немногочисленными костными остатками представителей этого надотряда вымерших 65 млн лет назад рептилий, подаренными нашему музею. Характеризуя выставку стоит дважды упомянуть слово «впервые»: впервые демонстрировали скелет настоящего динозавра (такие материалы, к сожалению, отсутствуют в ПМ) и впервые — из частной коллекции.

ПМ планирует и в дальнейшем организовывать временные выставки, и мы с удовлетворением отмечаем, что посетители вспоминают упомянутые экспозиции и ждут новых. В заключение хотелось бы добавить, что наши коллеги из Геологического, Зоологического и Ботанического музеев ННПМ НАН Украины также радуют посетителей разноплановыми и запоминающимися временными выставками.

Крахмальная Татьяна Викторовна, кандидат биологических наук, и. о. зав. Отделом палеозоологии позвоночных и Палеонтологический музей им. академика В. А. Топачевского, старший научный сотрудник, Национальный научно–природоведческий музей НАН Украины; ул. Богдана Хмельницкого 15, Киев, 01601, Украина; e-mail: tv_krakhm@mail.ru; тел. 235–60–53.

ОСВІТНЯ ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ІНТЕГРАЛЬНОСТІ НАТУРАЛІСТИЧНИХ МОДЕЛЕЙ МУЗЕОЛОГІЧНИХ ЕКСПОЗИЦІЙ

Науково-природничі музеї або відповідні відділи краєзнавчих музеїв за визначеним статусом існують як просвітницькі заклади. У Положенні кожного з них просвітня функція визначається одним з основних завдань. Головним чинником якості названої функції є науково спрямована цінність змісту експозицій як інструментарію спілкування зі споживачами цієї специфічної інтелектуальної продукції. Експонати експозицій — це моделі різнорівневих одиниць довкілля, які визначаються музеологами в першу чергу з об'єктивних позицій, тобто відповідно вимогам природничих наук та своєчасності соціальної адаптації наукових досягнень.

У третьому тисячолітті парадигмою прогресу життя на глобальному і регіональному рівнях названа екологізація змін у суспільстві для досягнення сталого розвитку. Соціальний заказ освіти — це створення особистості з екобіоцентричним світоглядом, яка розуміє складну взаємозалежність зв'язків в екосистемах. Сучасна екологічна просвіта вимагає жорсткого дотримання системності у формуванні екологічних знань.

Модель — відображення певних індикаційних ознак об'єкту у вербальній (словесній), наочній (малюнок, фото) або абстрактній (з використанням умовних позначень) характеристики. Відповідно класифікації напрямків сучасної екології визначено три рівня теоретичної характеристики об'єктів: аутекологічний, демекоелогічний, симекоелогічний. У ботанічному аспекті прикладами моделей є відповідно об'ємні експонати висушених рослин та їхніх частин; колекції рослин та їхніх частин з онтоморфологічною інтерпретацією; панорами еталонних екосистем природних зон. Це сучасна екологічна диференціація.

Освітні рівні диференціації інтегрального змісту натуралістичних моделей базуються на даних теорії пізнання. У змісті моделей можливо визначити систему ознак, яка відповідає типовому образу, що створюється у процесі основного рівня природничої освіти і визначається навчальною програмою. Наприклад, об'ємна модель

рослини з родини розові повинна демонструвати п'ятичленну оцвітину; проростком треба визначити модель рослини з сім'ядольними листками; а в еталонній екосистемі степу не повинно бути деревних інтродуцентів. У змісті моделі — це рівень елементарної грамотності. Другий рівень ознак розширює знання ключових, але на моделях одного типу. Наприклад, об'ємний екземпляр калгану з чітким фото збільшеного зображення чотириохчленної квітки; гербарна серія молодого, зрілого та старого генеративних станів рослин одного виду; розміщення поряд моделей еталонів різного степу: північного та південного, посушливого та помірного. Третій рівень ознак пов'язаний з особливістю сприйняття біологічних об'єктів, при вивченні яких велике значення має фіксування не тільки загального, закономірного, але й особливого, одиничного. Саме на цьому ми засновуємо поняття про еволюційні зміни у природі. Демонстрація проявів мутаційних процесів в соціоекосистемах може бути основою для спонукання креативного проблемного мислення.

Практика підтверджує, що відсутність у інтегральному змісті музеологічних моделей натуралістичних об'єктів визначеної вище диференціації впливає на екологічну сутність демонстраційно-просвітницької роботи через модельні експозиції.

Литвиненко Ольга Іванівна, доцент кафедри теорії і методики викладання природничо-математичних та технологічних дисциплін КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» ХОР; Покришева, 41, Херсон, 73034, Україна; e-mail: litvinenk-olg@yandex.ru; тел. (0552) 433429.

Р.Е. Лунячек, Л.А. Резніченко

Музей природи Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна

ФОРМУВАННЯ СУЧАСНИХ ЕКСПОЗИЦІЙ МУЗЕЮ ПРИРОДИ ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМ. В.Н. КАРАЗІНА

Головна мета експозиційної роботи — показати відвідувачу яскравий, емоційно насичений, науково-обґрунтований експозиційний комплекс, що сприяє розвитку світогляду.

За останні роки в Музеї природи Харківського університету було впроваджено кілька десятків нових експозицій, більшість яких

створено з використанням сучасних матеріалів та технологій. При створенні діорам поряд з художнім оформленням ми застосовуємо дзеркала, штучні рослини, комах, іноді знімаємо гіпсові або силіконові форми з природних і штучних об'єктів (дерева, каміння та ін.), а потім відтворюємо ці об'єкти в експозиціях. Наприклад, це можна бачити в діорамах «Дворогий калао» та «Амазонка», експозиції «Породи голубів». Доволі часто в експозиційній роботі ми користуємося склом, на якому розміщуємо фото, малюнки, тексти та карти, зроблені з оракалу. Все це підсвічується лампами (іноді спеціального спектру) або світлодіодами (експозиції «Колібрі», «Китобійний промисел»).

При проектуванні експозицій ми враховуємо не тільки наукову достовірність демонстраційного матеріалу, але й те, як його сприйматимуть наші відвідувачі. Тому для створення необхідних ефектів інколи використовуються батік, спеціальні шпалери, а якщо потрібно, то й невеликі водяні насоси, що перекачують воду у замкнутому циклі, створюючи ефект струмка або водоспаду в експозиції (зала «Риби», експозиція «Губки та кишковопорожнинні», діорама «Кембрійське море»).

Формування сучасної експозиції неможливо без якісних експонатів. Тому таксидермічна майстерня музею використовує новіші досягнення у цій сфері. Вже кілька років наші таксидермісти виготовляють опудала тварин скульптурним методом, відтворюють з гіпсу, силікону та спеціальних пластмас копії вимерлих тварин або їхні рештки.

Лунячек Ростислав Едуардович, директор, Музей природи Харківського національного університету ім. В.Н. Карабіна; вул. Трінклера, м. Харків, 861022, Україна; e-mail: borovska08@mail.ru; тел. (057) 705-12-37.

Резніченко Людмила Андріївна, заступник директора Музей природи Харківського національного університету ім. В.Н. Карабіна; вул. Трінклера, м. Харків, 861022, Україна; e-mail: borovska08@mail.ru; тел. (057) 705-12-42.

МЕСТОРОЖДЕНИЯ ЗОЛОТА УКРАИНЫ В ЭКСПОЗИЦИИ ГЕОЛОГИЧЕСКОГО МУЗЕЯ ННПМ НАН УКРАИНЫ

Месторождения золота Украины (за исключением Закарпатья и Донбасса) открыты относительно недавно — с 90-х годов XX ст. Они недостаточно полно разведаны и изучены, большинство из них не эксплуатируется. Однако проблема золотоносности недр Украины актуальна и перспективна.

Основные золоторудные провинции Украины — Украинский щит (УЩ), Закарпатье и Донбасс. Прогнозные ресурсы золота оцениваются в 2400 т. Из них порядка 60 % приходится на месторождения УЩ. Здесь известны месторождения Клинцы, Юрьевское, Сергеевское, Балка Золотая, Балка Широкая, Майское, Сурожское. Генезис месторождений гидротермально-метаморфогенный с явлениями мобилизации рудного вещества из вмещающих пород. Содержания золота находятся в пределах 3-8 г/т с ураганными значениями 70-200 г/т. Золото микроскопическое, пылевидное.

Клинцовское и Юрьевское месторождения расположены в Кировоградском блоке УЩ в Кировоградской структурно-металлогенической зоне (СМЗ) в восточном экзоконтакте Новоукраинского плутона, прорывающего рудовмещающие гнейсы и мигматиты палеопротерозоя. Рудное поле состоит из двух субмеридиональных зон — западной (Юрьевское) и восточной (Клинцы). Рудная формация золото-кварцевая малосульфидная.

Месторождения Приднепровского блока УЩ — Сергеевское, Балка Золотая и Балка Широкая считаются типичными месторождениями зеленокаменных поясов. Сергеевское и Балка Золотая приурочены к Сурской архейской зеленокаменной структуре в пределах Соленовского рудного поля. Оба месторождения — фланги бывшего единого месторождения, разделенного тектонической зоной. Вмещающие породы — архейские кислые эффузивы, метаморфизованные в условиях зеленосланцевой фации. Оруденение многоэтапное и соответствует золото-кварцевому малосульфидному типу. Золото ассоциирует с минералами Ag, Bi и Te. (Au: Ag = 1: 2).

Балка Широкая Приднепровского блока УЩ находится в восточной части Чертомлыкской зеленокаменной палеовулканической

структуры, сложенной позднеархейскими породами. Оруденение локализовано в основных метавулканитах с горизонтами железистых кварцитов. Выделяется три минеральных типа руд: золото-кварцевый, золото-сульфидно-кварцевый и золото-полиметаллический. Золото ассоциирует с минералами Ag, Te, Bi.

Майское месторождение приурочено к западной части Голованевской шовной зоны. Месторождение находится в Савранском рудном поле на пересечении крупных диагональных разломов среди гнейсов, мигматитов, амфиболитов верхнего архея. Оруденелыми являются северная и южная крутопадающие рудные зоны, состоящие из серии рудных тел. Рудная формация золото кварцевая-мало-сульфидная. Золото ассоциирует и срастается чаще всего с пиритом.

Сурожское месторождение приурочено к Сорокинской зелено-каменной тектонической зоне в западной части Приазовского блока УЩ. Зона разбита на несколько блоков. Развиты пликативные и дизъюнктивные нарушения. Вмещающие породы — верхнеархейские гранат-биотитовые сланцы, железистые кварциты, ультрабазиты. В зонах катаклаза и милонитизации выявлены согласные рудные тела в кварцевых сульфидизированных метасоматитах.

К Закарпатской СМЗ, принадлежащей внутрикарпатскому золото-барит-полиметаллическому поясу в неогеновых вулканитах, приурочены месторождения Мужиево и Берегово. Месторождения расположены в миоценовой палеокальдере, заполненной вулканогенно-осадочными породами. Оруденение гидротермально-метасоматическое, генетически связанное с вулканизмом. Руды галенит-сфалерит-баритовые с серебром и золотом. Благородные металлы в виде самородных элементов, сульфидов и сульфосолей вкраплены в сульфиды, в зоне окисления образуется видимое свободное золото 0,1-4 мм. Содержание Au в рудах Берегово 1-5 г/т, Ag 20 г/т, в рудах Мужиево Au 4,5-15 г/т, Ag 30-50 г/т.

Сауляк находится в Закарпатье в пределах Мармарошской СМЗ в Раховском рудном районе. Месторождение локализовано в зоне шарьяжно-надвиговых деформаций в слабо углеродистых сланцах рифея. Оруденение стратиформное гидротермально-метаморфогенное по составу золото-кварцевое малосульфидное.

Бобриковское месторождение и одноименное рудное поле приурочены к Нагольному кряжу в Центральной части Донбасса. Оруденение локализовано в нижнекарбоновых аргиллитах в своде

антиклинали и контролируется разломом. Руды слагают зоны вкрапленности, рудные штокверки, мелкие столбы. Оруденение гидротермально-метасоматическое, многостадийное, золото отлагается в последнюю из стадий. Золото образует вкрапленность в сульфидах и Pb-Sb сульфосолях, реже встречается свободное золото. Содержание Au в рудах 2-9 г/т до 40-106 г/т., соотношение Au: Ag=1: (7-10).

Геологический музей ННПМ НАН Украины располагает образцами руд и вмещающих пород по большинству указанных месторождений, а также образцами россыпного золота в речной сети рек Карпатского региона. Создана экспозиция «Золото Украины», где выставлены образцы руд, минералов и вмещающих пород. Для каждого из месторождений приведен пояснительный текст, фото золота и ассоциирующих с ним минералов в аншлифах, а также фотографии полученные с помощью электронного микроскопа. Экспозиция сопровождается сводной таблицей, где приведены геологические особенности месторождений, минеральный состав руд, содержания золота.

Паталаха Галина Борисовна, старший научный сотрудник, Геологический музей ННПМ НАН Украины; ул. Богдана Хмельницкого 15, Киев, 01601; e-mail: patalaha@voliacable.com; тел. 234-01-15.

М.Н. Решетник

Национальный научно-природоведческий
музей НАН Украины

ОСОБЕННОСТИ ОФОРМЛЕНИЯ ВИТРИН В ГЕОЛОГИЧЕСКИХ МУЗЕЯХ

Концептуальной основой выставочных витрин Геологического музея ННПМ НАНУ является большое количество объяснительной текстовой и графической информации, размещенной на отдельных плашках (дощечках на стенке витрины). Образцы расположены на отдельных полках и в нижней горизонтальной части витрины. В таком представлении есть преимущества: витрина/стенд является страничкой энциклопедии, из которой можно извлечь общие терминологические знания и по рисунку самостоятельно разобраться в том или ином процессе. Образцы же являются дополнением к общей теме витрины, однако они не включены в схему, иллюстрирующую

природные процессы. Картографический материал, представленный во всех витринах Геологического музея, остается не связанным с географией места отбора образцов, поскольку последние расположены на полках или внизу витрины, часто в стороне от иллюстраций. Таким образом, взгляд посетителя не улавливает логической связи между представленными в витрине образцами и текстовым/иллюстративным сопровождением к ним.

Из опыта оформления других природоведческих музеев видно, что образцы участвуют в логических схемах, представленных на всей стенке витрины. Низ витрины является продолжением либо основной материала, демонстрируемого в вертикальной части витрины, выше. На современном этапе оформление витрин должно сохранять высокий уровень и существующее количество текстовой информации, однако образцы должны быть интегрированы с представленным иллюстративным материалом.

Немаловажным является и то, как проиллюстрирован текстовый материал. Его можно представлять в качестве комментариев непосредственно на рисунке или в логически выстроенной схеме образцов. Не менее привлекательно и информативно на тематическом рисунке делать цифровые обозначения, а около рисунка давать объяснения.

Хотелось бы отметить, что каждая витрина в определенном тематическом разделе (зале) музея связана в большей или меньшей степени с другими витринами. Поэтому необходимо создание одной общеознакомительной витрины либо стенда, демонстрирующего схему представления материала во всех последующих витринах с указанием их взаимоотношений между собой. Во избежание повторения изложенного в других витринах материала, играющего важную роль для восприятия материала, изложенного в конкретной витрине, необходимо разработать систему ссылок. Предположим, указывать номер витрины (каждая витрина внизу имеет свой порядковый номер), в которой посетитель может, более детально ознакомиться с тем или иным явлением, играющим в рассматриваемом материале второстепенную роль.

Решетник Мария Николаевна, научный сотрудник, ННПМ НАН Украины; ул. Б. Хмельницкого, 15, Киев, 01601, Украина; e-mail: reshetnyk@bigmir.net

ВПОРЯДКУВАННЯ ГЕОЛОГІЧНИХ ТА МІНЕРАЛОГІЧНИХ КОЛЕКЦІЙ В ПРИРОДНИЧИХ МУЗЕЯХ

Зважаючи на довгу історію існування Геологічний музей НАН України зібрав велику колекцію мінералів, порід та скам'янілостей, які мають статус національного надбання. Данні про них занесені у інвентарні книги та картотеки і ретельно зберігаються.

Водночас, постало питання щодо створення каталогів колекцій з використанням сучасних інформаційних технологій. Це дозволило б швидко отримувати інформацію про відповідні зразки, створювати без зайвого клопоту макети каталогів для їх публікації, а також проводити статистичний контроль наявних зразків, ретельно стежити за переміщенням експонатів по музею тощо. Крім того, самі рукописні інвентарні книги є цінними історичними експонатами — окремі з них розпочаті у 1920 році. В музеї зберігаються зразки з етикетками, які датовані 1856-1885 рр.

На даний час, багато музеїв світу вже розпочали створення цифрових баз даних, як для службового користування так і для відкритого доступу в мережі Інтернет. Відкриті бази даних геологічних та мінералогічних музеїв є зручними для науковців, оскільки дають можливість знайти необхідну інформацію про зразки для подальших досліджень без додаткових витрат на відрядження. Враховуючи той факт, що в Україні все важче отримати кам'яний та геологічний матеріал у прямому доступі, створення літотек і музеїв просто неба та їх бази даних є необхідною умовою для існування геологічної науки в країні.

При створенні бази даних важливими є питання пов'язані з оцифруванням наявної інформації, розробки та створення структури бази даних на основі відповідного програмного забезпечення (MS Access, MySQL, Oracle ets.).

Оцифрування даних мінералогічних, геологічних та палеонтологічних колекцій є трудомістким у зв'язку з великою кількістю зразків. На даний час у Геологічному музеї зареєстровано 2530 колекцій, які в свою чергу містять близько 60 тисяч зразків.

Розробка та створення структури бази даних є важливим етапом її створення. На основі аналізу вже існуючих баз даних, а також музейних картотек, інвентарних книг можна виділити наступний перелік категорій, які повинен містити електронний каталог для кожного мінералогічного зразка: інвентарний номер, рік надходження, назва, формула, місце відбору, опис (форма, ширина, висота, довжина, вага, колір), фотографія, примітки, місце зберігання у Музеї (дана інформація є суто службовою). Можна додати пункт про кристалографічні характеристики мінералів, посилання на літературні джерела присвячені їх вивченню, характеристика об'єкту або стратиграфічного підрозділу, з якого був відібраний зразок, дані аналітичних досліджень тощо. Для баз даних палеонтологічних зразків потрібно додати пункти пов'язані з біологічною класифікацією виду, наукове значення (голотип, лейкотип тощо).

Нещодавно у Геологічного музею НАН України розпочати роботи щодо створення бази даних колекцій з метою оптимізації та впорядкування мінералогічних, літологічних та монографічних фондів.

Ксенія Вадимівна Руденко, м.н.с., аспірант, Геологічний музей, Національний науково-природничий музей НАНУ; вул. Б. Хмельницького, 15, Київ, 01030 Україна; e-mail: rena-li@ukr.net.

І.М. Соколова, Н.В. Музиченко
Кременчуцький краєзнавчий музей

НАУКОВА КОНЦЕПЦІЯ ПОБУДОВИ ЕКСПОЗИЦІЇ ПРИРОДНИЧОГО ВІДДІЛУ КРЕМЕНЧУЦЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Кременчуцький краєзнавчий музей перебуває у стані реконструкції будівлі. Наукові співробітники працюють над розробкою нової експозиції, намагаючись зробити її не тільки цікавою для відвідувачів, а й такою, що відповідала б вимогам часу.

Природничий відділ нараховує близько 7000 музейних предметів. Серед них геологічна і палеонтологічна колекції, гербарні зразки, колекції опудал звірів, птахів, риб, плазунів, фото- і картографічні матеріали, документи. Наявність таких експонатів дозволить різнобічно висвітлити природничий потенціал кременчуцького регіону.

Перш за все, майбутня експозиція повинна відповідати принципу наукової репрезентативності. Але без поєднання науки і естетично-мистецьких канонів будь-яка експозиція не стане привабливою і цікавою та ніколи не здобуде популярності у відвідувачів.

Враховуючи те, що зорове сприйняття найвпливовіше, пропонується широке використання діорам, біогруп та інших елементів «ландшафтного дизайну».

Звукове оформлення природничих тем, наприклад, таких як орнітологія, не лише доповнить і прикрасить екскурсійну розповідь, але і виступить як пізнавальний момент.

Комплексний показ окремих тем або розділів дасть можливість регулярно їх оновлювати, не порушуючи при цьому саму структуру, наприклад, опудала звірів і птахів в типовому природному ландшафті разом з рослинними експонатами, муляжами та різними оформлювальними елементами.

Особливого світлового режиму потребують діорами, біогрупи, а також окремі зразки геологічної і палеонтологічної колекцій.

Мультимедійні пристрої дозволять демонструвати фотокаталоги орнітофауни, рідкісних рослин, заповідних куточків, дендрологічних видів зелених зон Кременчука.

Майбутня експозиція розпочнеться темою «Історія географічних досліджень Кременчуцького краю».

Особливостям геологічної будови Кременчуччини, рельєфу, корисним копалинам буде присвячено окремий розділ.

У темі «Гідрологія краю» інформація про ріку Дніпро займе центральне місце, тому що саме існування Дніпра сприяло розвитку міста і всього кременчуцького регіону. У комплексі з цією темою доцільним є показ біотопів прибережних територій, заплавних лісів і луків.

Кременчуцький район розташований в центрі України, на межі Лісостепу і Степу. Особливості такого своєрідного пограничного розміщення повинні бути відображені у темі «Клімат і фенологія».

Значну увагу слід приділити природоохоронній діяльності, тому що сучасне довкілля Кременчука — одного з провідних промислових центрів України — відчуває велике антропогенне навантаження. Суттєвий вплив на зміну природного середовища мали будівництво

Кременчуцької ГЕС, розорювання степових ділянок, забудова великих територій дачними та приватними садибами тощо. Сьогодні багато проблем і з екологією Дніпра. Лише окремі ділянки річки зберегли свої природні риси з типовим і рідкісним рослинним і тваринним світом. Є такі й біля Кременчука, де створено два заказники загальнодержавного значення («Білецьківські плавні», Нижньопільський національний природний парк) та Регіональний ландшафтний парк «Кременчуцькі плавні».

При побудові нової експозиції треба знайти вдале художнє рішення, яке допоможе логічно об'єднати всі розділи і показати тісний зв'язок окремих складових природи. Необхідно зробити акцент на те, що людина є невід'ємною частиною природи. Саме таке усвідомлення повинне визначати господарську діяльність людини, спрямовану на збереження природного довкілля.

Соколова Ірина Михайлівна, заступник директора з наукової роботи Кременчуцького краєзнавчого музею; вул. Жовтнева, 2, Кременчук, 39600, Полтавська обл., Україна; e-mail: museum1975@yandex.ua; тел. (05366) 3-91-05.

Музиченко Наталія Валентинівна, завідувача відділом природи Кременчуцького краєзнавчого музею; вул. Жовтнева, 2, Кременчук, 39600, Полтавська обл., Україна; e-mail: museum1975@yandex.ua; тел. (05366) 3-91-05.

Секція 4

Природничі фонди: облік та збереження музейних колекцій

И.А. Акимов, А.В. Пучков, Л.С. Черней

Інститут зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України

НАУЧНЫЕ ФОНДОВЫЕ КОЛЛЕКЦИИ ИНСТИТУТА ЗООЛОГИИ ИМ. И.И. ШМАЛЬГАУЗЕНА НАН УКРАИНЫ, ИХ СОСТАВ И НАУЧНОЕ ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ РАЗВИТИЯ ЗООЛОГИИ В УКРАИНЕ

Научные фонды Института зоологии НАН Украины насчитывают около 6 млн единиц хранения, объединенных в 316 коллекций. В них представлено 9 типов животных из 25 классов, более чем 100 отрядов, 780 семейств, 6000 родов и 46 000 видов и подвидов. Типовые материалы насчитывают около 22 000 экз., относящихся к 5000 видам и подвидам, из которых почти 1600 являются голотипами. Они сформированы в систематические; сравнительные; морфолого-анатомические и гистологические коллекции (главным образом постоянных препаратов), которые хранятся, формируются и изучаются в 9 подразделениях Института. Ежегодно научные фонды возрастают на 20-45 тыс. единиц хранения. Наибольшим количеством материала пополняются энтомологические фонды (ежегодно более чем на 17-30 тыс. единиц хранения). Коллекция янтарных инклюзов беспозвоночных включает в себя около 4000 ед. Фонды паразитических червей и паукообразных — ежегодно пополняются на 200-2000 ед. каждый, моллюсков — на 1000 ед., а других беспозвоночных — более чем на 2-12 тыс. объектов. Гистологические и морфо-анатомические коллекции пополняются почти на 500 ед. хранения, а фонды позвоночных животных — на 900 экз. ежегодно. Научное использование фондовых коллекций подразумевает главным образом их обработку специалистами Института зоологии, что находит свое отражение в многочисленных научных работах (не менее 160-250 в год) и ежегодных отчетах. Однако не менее важным является изучение коллекционных материалов научными сотрудниками других биологических учреждений Украины и зарубежья. Каждый год с материалами коллекций Института работает не менее 60 специалистов из более чем 20 стран (средние данные за 2002-2011 гг.), а общее количество

изученного ими материала составляет более 10 000 единиц хранения ежегодно. Кроме того, с фондами постоянно работают более 100 специалистов из 33 биологических учреждений Украины. Контроль проводимый за динамикой исследования научных зоологических материалов свидетельствует, что в зарубежные страны ежегодно вывозили около 4000 ед. хранения. Из них 3500 зоологических объектов были предоставлены для временного изучения специалистам иностранных учреждений, а около 500 — являлись возвратом материала за рубеж. Научные зоологические фондовые коллекции внесены в Государственный реестр научных объектов «Национального достояния». Постоянно обновляется компьютерный банк данных зоологических фондов Института с перспективой создания коллекционных, типовых и фаунистических каталогов, а также аннотационных списков. Стартовой страницей по всем данным о зоологических фондах в Интернете является файл «Систематические коллекции» с адресом: <http://www.izan.kiev.ua/ukr/collecti.htm>

Пучков Олександр Васильович, докт. біол. наук, ст. наук, співробітник, завідувач відділом, Інститут зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України; вул. Б. Хмельницького, 15, Київ, 01601, Україна; e-mail: putchkov@izan.kiev.ua; тел. 234-55-01.

В.В. Анистратенко^{1,2}, Е.В. Дегтяренко²

¹ Інститут зоології НАН України, Київ,

² Зоологічний музей ННПМ НАН України

ПУТИ ОПТИМИЗАЦИИ МАЛАКОЛОГИЧЕСКОЙ КОЛЛЕКЦИИ ЗООЛОГИЧЕСКОГО МУЗЕЯ НАЦИОНАЛЬНОГО НАУЧНО-ПРИРО- ДОВЕДЧЕСКОГО МУЗЕЯ НАН УКРАИНЫ

Качественные и количественные показатели любой зоологической коллекции следует оценивать отдельно, поскольку они не взаимозаменяемы и в ряде случаев каждый требует отдельной шкалы. Так, единичные экземпляры редких или экзотических видов приобретают особую ценность в связи с трудностью или невозможностью их восполнения (замены), а большие серии представителей тривиальной фауны соответствующего региона в ряде случаев создают ложное представление о «богатстве» коллекции.

На сегодняшний день коллекция моллюсков Зоологического музея Национального научно — природоведческого музея НАН Украины насчитывает почти 1000 видов брюхоногих и более 300 видов двустворчатых моллюсков, представленных почти 80 000 раковин Gastropoda и более чем 40 000 створок Bivalvia. Насколько можно судить из опубликованных данных, анализ этих материалов в целом пока не предпринят. Между тем назрела необходимость составить, хотя бы в первом приближении, оценку состава и количественных характеристик огромного массива материала по этой представительной группе животного мира Украины.

Среди основных показателей качества коллекционного материала, на наш взгляд, следует обсудить надежность определения материала, его состояние и пригодность для дальнейшего комплексного изучения. Некоторые хранящиеся в коллекции материалы после помещения в фонды не были переопределены специалистами по конкретным группам, и в каталоге многие виды числятся под названиями, приведенными в первичных этикетках (см., например, семейства Unionidae и Sphaeriidae). По этой причине требуется уточнение систематического положения целого ряда высших таксонов и переопределение видовой принадлежности значительной части коллекции. Важность этого трудно переоценить — случаи неточного определения могут приводить к совершенно абсурдным заключениям, например, зоогеографического характера. Так, один из видов крупных двустворчатых моллюсков семейства наяд (Unionidae) дальневосточная беззубка (*Sinanodonta woodiana*), судя по каталогу (Погребняк и др., 2008: 59-66) была обнаружена по всей центральной, южной и отчасти западной Украине уже в 70-е годы, отдельные находки сделаны даже в 50-е годы. Это просто невозможно, поскольку непреднамеренное вселение *S. woodiana* в водоемы Западной Европы датируется концом 80-х годов, ее активная экспансия относится к началу-середине 90-х гг. XX ст. (Protasov et al., 1994). В Украине данный вид впервые отмечен в 1999 г. (Юришинец, Корнюшин, 2001) и пока он не выходит здесь за пределы бассейна р. Дунай. Более ранние указания *S. woodiana* в Украине явно основаны на ошибочной идентификации.

Музейный материал зачастую представлен (это объективно неизбежно) громадным количеством однородного раковинного материала, который при более тщательном рассмотрении может быть

квалифицирован как балласт (плохой сохранности, однотипный, монотопный и т.п.). Подобные «запасы» требуют пересмотра и освобождения от них без сожаления или опаски утратить «ценные пробы»; разумеется, это следует делать квалифицированно и с учетом возможных восполнений.

Наконец, незначительная часть материала (не более 1-2 %) представлена в виде проб, фиксированных раствором формалина. Помимо классических морфологических методов, сегодня систематикам приходится обращаться к молекулярно-генетическому изучению соответствующих объектов. Между тем для исследования ДНК требуется материал (целиком животные или их ткани), фиксированный спиртом или замороженный. Формалиновые пробы для подобных целей непригодны. Таким образом, требуется повторный сбор и фиксация материала по тем видам, которые уже имеются в коллекции. В особой мере сказанное относится к раритетным и/или эндемичным представителям фауны.

Наиболее прагматичным подходом к оптимизации имеющегося коллекционного материала представляется сочетание разумной бережливости и объективной оценки его перспективности (иногда — даже пригодности) для последующего изучения. Пополнение собрания моллюсков в фондах Зоомузея следует проводить с учетом современных направлений зоологических исследований.

Анистратенко Виталий Вячеславович, д.б.н., зав. Лаборатории зоогеографии Института зоологии им. И.И. Шмальгаузена НАН Украины; ул. Б. Хмельницкого, 15, Киев-30, ГСП, 01601, Украина; e-mail: anistrat@izan.kiev.ua.

Дегтяренко Елена Владимировна, ведущий инженер, Зоологический музей Национальный научно-природоведческий музей НАН Украины; ул. Б. Хмельницкого, 15, Киев, 01601, Украина.

М.М. Біланич

Закарпатський краєзнавчий музей

**ПАЛЕОНТОЛОГІЧНА КОЛЕКЦІЯ ХРЕБЕТНИХ
У ЗАКАРПАТСЬКОМУ КРАЄЗНАВЧОМУ МУЗЕЇ**

Палеонтологія хребетних Закарпатської області є досить слабко дослідженою у наш час. Набагато глибше вивчена викопна фауна безхребетних, особливо амонітів Пенінської зони Карпат, белемнітів, наутилоїдів. Тим не менше в музеях Закарпатської області Закарпатському краєзнавчому музеї та Зоологічному музеї Ужгородського національного університету наявні палеонтологічні експонати хребетних тварин, які можуть дещо «розповісти» про доісторичні часи території Закарпаття.

У колекції Закарпатського краєзнавчого музею (ЗКМ) нині знаходяться 70 екз. викопних залишків хребетних тварин. Серед них скам'янілі рештки мамонта (4 зуби, бивні), печерного ведмеда, печерної гієни, частина черепа гігантського оленя й ін. Частина експонатів потрапила у Закарпатський краєзнавчий музей з колишнього Мукачівського музею відомого історика Тиводара Легоцького: грудний та поперековий хребці печерного ведмеда, передня частина нижньої щелепи (з іклом) печерного ведмеда, плечова кістка печерної гієни. Але відомості про місцезнаходження цих викопних решток не збереглися. Найцікавішими і добре збереженими знахідками на території Закарпаття є: кістки печерного ведмеда, здобуті в печері «Жемчужна» (скала Кив, с. Уголька, кількістю 20 шт.); кістки тарпана (предка сучасного коня, 19 шт.), знайдені старшим науковим співробітником відділу природи ЗКМ Н. В. Кулагіною на лівому березі р. Уж; частина черепа з рогом та частина зламаного рогу гігантського оленя (*Megaloceros giganteus* Blum.), які здобуті у 1930 р. поблизу с. Бадалова Берегівського р-ну у піщаних відкладах р. Тиса. Ці уламки рогів мегалоцероса надійшли до колекції музею в 1951 р. від громадянки Розсипалової, а інформація про них опублікована у статті «Бадалівський монстр» у закарпатській газеті «Фест» (№ 4, 2008 р.; автори статті Й. В. Кобаль та Й. Й. Кобаль).

Скам'янілість риби-тунця (*Thunus stont* L.), знайдена в околицях с. Верховина Бистра Велико-Березнянського р-ну в 1968 р. Це є голо-типний екземпляр — один із найцінніших експонатів палеонтологічної колекції музею. Також цінними є відбиток риби на зрізі каменя,

який був знайдений робітниками Радванського кар'єру (м. Ужгород), та відбиток скелета риби на глинистому мергелі, який здобутий громадянином В. В. Мадяр у с. Андрашівці Ужгородського р-ну.

Але не всі екземпляри решток хребетних тварин здобуті на території Закарпаття, є також експонати і з території Івано-Франківської області (зуб та уламки бивнів мамонта).

Отже, викопна фауна хребетних у Закарпатському краєзнавчому музеї представлена досить різноманітно, але не відображає всю фауну краю, яку було досліджено палеонтологами. Однак остеологічний матеріал палеонтологічної колекції Закарпатського краєзнавчого музею різних видів хребетних, які населяли територію сучасного Закарпаття в різні епохи, є мірилом наукової цінності колекцій, адже він може бути використаний для аналізу ДНК, за допомогою якого вивчається походження видів. Зміни в краї, у свою чергу, підтверджуються появою хребетних видів на досліджуваній території в минулому і сьогоденні.

Біланіч Михайло Михайлович, науковий співробітник, Закарпатський краєзнавчий музей; вул. Капітульна 33, м. Ужгород, 88000, Україна; e-mail: zamokung@gmail.com; тел. (031-22) 3-44-42.

О.В. Бучмей

Закарпатський краєзнавчий музей

ПРИРОДНИЧІ КОЛЕКЦІЇ ЗАКАРПАТСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Закарпатський краєзнавчий музей засновано у червні 1945 року. Основою природничої експозиції стали переважно зоологічні експонати (опудала, вологі препарати, збірки комах тощо), які перейшли з колишнього Земського, а також Природничого музеїв при Ужгородській гімназії.

Станом на 1.04.2012 р. природнича колекція розділена на 4 основні групи: ботаніка — Б, зоологія — З, палеонтологія — П, геологія — Г та тимчасову — Т.

Ботанічний фонд налічує 1187 од. зб., з яких гербарний матеріал судинних рослин становить 984. Перші надходження в 1951-1958 рр. одержано від П.С. Каплунівського., П.І. Молоткова, І. Молоткової. З 1959 р. і по сьогоднішній день фонди музею поповнюються переважно

зборами наукових співробітників відділу природи. У жовтні 2009 р. в лабораторії відділу природи виявлено не облікований гербарій середини XIX ст. у кількості 139 гербарних аркушів, у яких знаходилось від 1 до 7 гербарних зразків. На сьогоднішній день 170 екз. взято на облік.

Зоологічна колекція представлена опудалами, мокрими препаратами, скелетами птахів, ссавців, земноводних, плазунів, риб, молюсків та збірками комах.

Орнітологічна колекція нараховує 278 од. зб. На початок 2012 р. у фондах та експозиції зберігається 240 опудал птахів, оологічна збірка нараховує 14, нідологічна — 16, остеологічна — 5 і мокрі препарати птахів — 3. Переважна і найбільш цінна частина експонатів зібрана у 20-30-х роках XX ст. Земським музеєм в Ужгороді. До 1958 р. опудала птахів виготовлялися переважно О. Грабарем, 1961-1976 рр. — Ю. Мателешком, а з 1989 р. — В. Боднарем. Починаючи з XXI ст., на жаль, фонди музею зовсім не поповнюються опудалами.

Ентомологічна колекція налічує 2216 од. зб., у вигляді сухих препаратів. Перші надходження були у 1951 р. від О. Грабаря, у 80-х роках фонди музею поповнили колекції С. Фаринця, О. Мателешка. Багато експонатів (1983-1996 р.р.) було зібрано співробітниками відділу природи.

Колекція ссавців нараховує 138 од. зб. Більшість експонатів зібрано у першій третині XX ст. Олександром Грабарем. Достойне місце серед музейних експонатів займає колекція мокрих препаратів риб Закарпаття (42 од. зб.), від В.Владикова, а також земноводних та плазунів — 24 од. зб.

Палеонтологічна колекція налічує 875 од. зб. і представляє палеоботаніку і палеозоологію краю, відбитки риб та рештки викопних тварин. Перші надходження були у 1951 р. з колекції Т. Легоцького. Найціннішим експонатом є голотип відбитку риби *Thunnus secretus* Vannikov sp. n., який знайдено у 1968 р. в кар'єрі с. Верховина Бистра Великоберезнянського р-ну.

Геологічна колекція нараховує 1104 од. зб. Вона представлена осадовими, вулканічними та метаморфічними породами і мінералами. Перші надходження поступили у травні 1948 р. від П. Сови, О. Грабаря та Є. Фінкільштейн. Пізніше фонди музею поповнювалися експонатами, зібраними в основному науковими співробітниками відділу природи.

Тимчасова група налічує 587 од. зб. гербарного матеріалу. Перші надходження поступили у серпні 1959 р. від співробітників відділу природи Н.В. Кулагіної та Є.Д. Шулінець. В наступні роки фонди музею поповнювалися зборами працівників відділу.

Бучмей Олена Василівна, старший науковий співробітник відділу природи, Закарпатський краєзнавчий музей; вул. Капітульна, 33, м. Ужгород, 88000, Україна; e-mail: zamokung@gmail.com; телефон/факс (031-22) 3-44-42.

Б.М. Васько

Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України

**ФОРМУВАННЯ ТА ПОПОВНЕННЯ КОЛЕКЦІЙ
ПЛАСТИНЧАТОВУСИХ ЖУКІВ (COLEOPTERA, SCARABAEOIDEA)
В ІНСТИТУТІ ЗООЛОГІЇ ім. І.І. ШМАЛЬГАУЗЕНА**

Велике видове різноманіття пластинчатовусих жуків, особливості їхнього розвитку, важлива роль у формуванні природних та антропогенних біогеоценозів, екологічні особливості та господарське значення є важливою підставою для більш детального вивчення цієї групи твердокрилих комах і становить як теоретичну, так і винятково практичну цікавість. Наприкінці 2002 р. у відділі наукових фондів колекцій Інституту зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України в рамках інвентаризації існуючих несистематизованих добірок та колекцій і створення на їхній основі повноцінних фондів, розпочато формування довідкової колекції пластинчатовусих жуків. Слід зазначити, що при цьому було вирішено декілька дуже важливих завдань, а саме: колекція повинна формуватися згідно сучасним систематичним уявленням про певну групу; по можливості, усі екземпляри та коробки для їхнього збереження повинні бути етикетовані; систематичний список створеної колекції повинен бути занесений до комп'ютерної бази даних; задля довгострокового зберігання матеріалів колекції належним чином повинні бути оброблені інсектицидами або проморожено в морозильній камері.

Усі екземпляри, що надходили до колекції визначалися та належним чином етикетувалися. Основу колекції становлять зібрані у різний час співробітниками Інституту на території України імаго пластинчатовусих жуків. Частина таксонів надродини пластинчатовусих

здебільшого тропічного походження, що зберігаються в основних фондах Інституту, ще потребують визначення і тому їх виокремлено від основної колекції.

На сьогодні повністю сформована колекція пластинчатовусих нараховує понад 1000 екз. твердокрилих, які належать до 8 родин, 12 підродин, 20 триб, 59 родів та біля 200 видів. Упродовж року добірка постійно поповнюється новим, належним чином наколотим та етикетованим матеріалом, зібраним на території України або отриманим від іноземних установ за науковим обміном чи в якості дарунка. Поповнення колекційних фондів відповідно реєструються, та після визначення (за потребою) і етикетування вносяться наприкінці року до комп'ютерної бази даних.

Відомості щодо типових екземплярів пластинчатовусих жуків заносять до спеціальних карток, які містять: повну латинську назву виду; прізвище автора першоопису та рік, коли цей опис зроблено; посилання на публікацію мовою оригіналу та безпосередньо номер сторінки, на якій починається опис таксона; кількість типів, стать; дані з етикеток повністю: де, ким і коли зібрано, екологічні дані (якщо є). Окрім того, до картки заноситься місце знаходження (відділ), та номер шафи зберігання виду. Вся інформація дублюється в електронному варіанті і в подальшому заноситься до загальної комп'ютерної бази даних типових екземплярів, які зберігаються в Інституті зоології.

У подальшому всі типові екземпляри пластинчатовусих жуків будуть сфотографовані, а отримані фотографії разом з вихідними даними етикеток і посиланнями на публікацію, розміщені на спеціальній сторінці сайту Інституту.

Васько Богдан Миколайович, пров. інж., Відділ наукових фондів колекцій Інституту зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України; вул. Б. Хмельницького, 15, Київ, 01601, Україна; e-mail: fr.otto@mail.ru; тел. 502-34-25.

КОЛЕКЦІЯ ССАВЦІВ У ФОНДАХ ВІДДІЛУ ПРИРОДИ ЖИТОМИРСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Протягом своєї історії Житомирський музей природи (заснований у 1865 р.) декілька разів був змушений змінювати приміщення. Остання експозиція була відкрита для відвідувачів у грудні 1987 р. й проіснувала до червня 2012 р.. Нині експозиційна колекція перебуває у фондосховищі.

З основного фонду природничої колекції (12 480 од. зб.) — 1069 зразків належать до зоологічної. Загалом теріологічне зібрання налічує 115 одиниць зберігання, з яких 83 — таксидермічні скульптури та 32 черепи п'ятидесяти видів семи систематичних рядів. З даної колекції фонд тварин занесених до Червоної книги України (2009) налічує експонати 12 видів ссавців — 24 од. зб.

Більшість зразків колекції становлять збори краєзнавця і таксидерміста В.І. Бруховського, який понад 50 років свого життя віддав роботі у Житомирському краєзнавчому музеї, створивши у ньому велику таксидермічну колекцію звірів і птахів. Згодом поповнення фондів окремими зразками здійснювали О.С. Вобленко, М.Ф. Весельський.

За систематичним порядком зразки колекції належать до рядів з наступними видами:

1. Ряд Зайцеподібні — *Oryctolagus* sp.; *Lepus europaeus* Pallas, 1778.
2. Ряд Мишоподібні — *Sciurus vulgaris* Linnaeus, 1758; *Spermophilus suslicus* Gueldenstaedt, 1770; *Glis glis* Linnaeus, 1766; *Muscardinus avelanarius* Linnaeus, 1758; *Dryomys nitedula* Pallas, 1779; *Castor fiber* Linnaeus, 1758; *Micromys minutus* Pallas, 1771; *Apodemus agrarius* Pallas, 1771; *Sylvaemus tauricus* Pallas, 1811; *Sylvaemus sylvaticus* Linnaeus, 1758; *Mus musculus* Linnaeus, 1758; *Rattus rattus* Linnaeus, 1758; *Rattus norvegicus* Berkenhout, 1769; *Cricetus cricetus* Linnaeus, 1758; *Ondatra zibethicus* Linnaeus, 1766; *Myodes glareolus* Schreber, 1780; *Arvicola amphibius* Linnaeus, 1758; *Microtus subterraneus* Selys-Longchamps, 1836; *Microtus arvalis* Pallas, 1779; *Myocastor coypus* (Molina, 1782).
3. Ряд Їжакоподібні — *Erinaceus roumanicus* Barrett-Hamilton, 1900.

4. Ряд Мідичеподібні — *Talpa europaea* Linnaeus, 1758; *Crocidura suaveolens* Pallas, 1811; *Crocidura leucodon* Hermann, 1780; *Sorex araneus* Linnaeus, 1758.

5. Ряд Лиликоподібні — *Nyctalus noctula* Schreber, 1774; *Pipistrellus pipistrellus* Schreber, 1774; *Eptesicus serotinus* Schreber, 1774.

6. Ряд Хижі — *Lynx lynx* Linnaeus, 1758; *Nyctereutes procyonoides* Gray, 1834; *Canis familiaris* Linnaeus, 1758; *Canis lupus* Linnaeus, 1758; *Vulpes vulpes* Linnaeus, 1758; *Mustela erminea* Linnaeus, 1758; *Mustela nivalis* Linnaeus, 1766; *Mustela lutreola* Linnaeus, 1761; *Mustela putorius* Linnaeus, 1758; *Mustela eversmanni* Lesson, 1827; *Martes martes* Linnaeus, 1758; *Martes foina* Erxleben, 1777; *Meles meles* Linnaeus, 1758; *Lutra lutra* Linnaeus, 1758.

7. Ряд Парнопали — *Sus scrofa* Linnaeus, 1758; *Dama dama* Linnaeus, 1758; *Cervus elaphus* Linnaeus, 1758; *Capreolus capreolus* Linnaeus, 1758; *Alces alces* Linnaeus, 1758; *Bison bonasus* (Linnaeus, 1758).

Весельський Микола Францович, науковий співробітник, Житомирський обласний краєзнавчий музей; пл. Замкова, 1, м. Житомир, 10001, Україна, e-mail: grusvesel2009@rambler.ru; тел. 067-999-79-15.

В.К. Войчишин

Державний природознавчий музей НАН України

СТРУКТУРУВАННЯ КОЛЕКЦІЙ ЯК ПРИНЦИП ОРГАНІЗАЦІЇ ФОНДІВ ПРИРОДНИЧОГО МУЗЕЮ

Фонди природничих музеїв містять значний масив унікальної інформації про природні об'єкти та їхню зміну в часі. Завдання науковців полягає в опрацюванні цього масиву таким чином, щоб інформація набула форми, доступної для використання на потреби суспільства. Полегшити це завдання може відповідне структурування фондового масиву, тобто поділ його на певні колекції.

Поняття «колекція» (від лат. *collectio* — збирання, збірка) має широке застосування в музейній практиці. Воно може означати будь-які тематично об'єднані множини музейних предметів, а може бути синонімом терміну «фонд». У нашому випадку під колекцією мається на увазі формальний структурний підрозділ музейного фонду.

Природничі музейні збірки започатковуються по-різному. Іноді вони акумулюють вже цілком сформовані колекції. Однак часто

процес накопичення фондового матеріалу триває десятиліттями без поділу фонду на підрозділи. Прикладом може служити історія комплектування основного фонду Державного природознавчого музею НАН України, зокрема його палеонтологічної частини. До 1997 р. палеонтологічний фонд являв собою єдиний масив одиниць зберігання, куди входили як збори викопних решток органічного світу, так і неживої природи (зразки порід, мінералів та метеоритів), хоч неформально розрізнявся палеозоологічний та палеоботанічний підрозділи. Проведення переінвентаризації основного фонду музею протягом 1997-2008 рр. дозволило водночас здійснити його реструктуризацію. З колишнього палеонтологічного фонду було виокремлено геологічну частину (сформовано геологічний фонд), а решта збірки влилася в підлеглі палеозоологічний та палеоботанічний фонди. Однак на цьому структурування фонду не закінчилось. Палеоботанічний фонд (майже 6 тис. од. зберігання) було організовано за хронологічним принципом: зразки викопних рослин, які відносилися до певного геологічного періоду, формували окрему колекцію. Так було створено колекції флори девону, карбону, пермі, тріасу, юри, крейди, палеогену та неогену з незалежною нумерацією зразків у кожній з них. Палеозоологічний фонд (близько 25 тис. од. зб.) зазнав складнішого структурування. Його поділено на два підрозділи — викопних безхребетних та викопних хребетних тварин, кожен з яких складався з низки колекцій. Однак, якщо колекції першого підрозділу виділяли за хронологічним принципом (по аналогії з палеоботанічним фондом), то у підрозділі викопних хребетних для формування колекцій застосовано також таксономічний та типологічний підходи. У результаті сформовано колекції викопних риб (таксономічний виділ), хребетних мезозою (хронологічно-таксономічний виділ), плейстоценових хребетних (хронологічно-типологічно-таксономічний виділ, оскільки йшлося про суто остеологічний матеріал) та зубів акул (типологічно-таксономічний виділ).

Описане структурування палеонтологічного фонду дозволило краще враховувати специфіку груп музейних предметів, оптимізувати облік одиниць зберігання, наукове опрацювання матеріалу та відбір потенційних зразків-експонатів, а через оцінку репрезентативності колекцій — планування заходів щодо подальшого комплектування фонду.

Поповнення музейних фондів з часом створюють передумови для перегляду їхньої структури. Поява у штаті установи фахівців з тієї чи іншої групи біоти, представленої у музейних фондах, сприяє формуванню відповідних таксономічних колекцій.

Войчишин Віктор Казимирович, с.н.с., Державний природознавчий музей НАН України; вул. Театральна, 18, м. Львів, 79008, Україна; e-mail: victor@museum.lviv.net; тел. (032) 235-69-17.

Х.І. Дяків, Р.Й. Годунько

Державний природознавчий музей НАН України

**ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ КОЛЕКЦІЙ АМФІБІОТИЧНИХ
КОМАХ УКРАЇНИ (INSECTA: EPHEMEROPTERA, PLECOPTERA,
TRICHOPTERA)**

Вивчення та збереження біорізноманіття України та проведення моніторингових досліджень екологічного стану природного середовища, зокрема водних екосистем, є одними з пріоритетних екологічних завдань. Невід'ємною складовою реалізації цих програм є накопичення та науково-аналітичне опрацювання даних щодо якісних і кількісних змін структурно-функціональних характеристик угруповань біоти у просторі та часі, вивчення фауни, еволюційно-морфологічних основ філогенії та систематики. Наукові колекції, бази даних, матеріали математико-статистичного аналізу, які відображають результати багаторічних досліджень, є основою для узагальнення тенденцій трансформації екосистем. Зокрема такі матеріали амфібіотичних комах є основою для моніторингу екологічного стану поверхневих вод. Адже в результаті опрацювання колекцій таких амфібіотичних комах, як Ephemeroptera, Plecoptera і Trichoptera, отримуємо не лише відомості про таксономічну структуру угруповань, але й про екологічний стан водного середовища, оскільки ці комахи є зручними та надійними біоіндикаторами (Дяків, Годунько, 2009). З огляду на це, важливою складовою для вирішення цих завдань є забезпечення відповідного зберігання гідробіологічного матеріалу та документування науково-природничих матеріалів. Важливим моментом постає дотримання норм фіксації та подальшого зберігання матеріалу в колекціях. Методи фіксації та консервації матеріалу змінювалися впродовж періоду досліджень амфібіотичних комах. На сьогодні розроблено та узагальнено методи збору,

фіксації та подальшого зберігання матеріалу (Годунько, 2003), що забезпечують зручність подальшого визначення гідробіологічного матеріалу та його опрацювання. Таким чином, створення колекцій амфібіотичних комах є важливою та невід'ємною складовою реалізації державних програм з вивчення та збереження біорізноманіття і моніторингу екологічного стану водного середовища.

Дяків Христина Ігорівна, пров. інж., e-mail: khdyakiv@gmail.com; тел. (032) 235-69-17.

Годунько Роман Йосифович, с.н.с., Державний природознавчий музей НАН України; вул. Театральна, 18, м. Львів, 79008, Україна; e-mail: godunko@seznam.cz; тел. (032) 235-69-17.

Ю. Зізда, А. Крон, М. Маркович

Ужгородський національний університет

ТИМЧАСОВА ЖИВА КОЛЕКЦІЯ ВЕЧІРНИЦІ РУДОЇ (*Nyctalus noctula*) ЯК МЕТОД ЗБЕРЕЖЕННЯ ПОПУЛЯЦІЇ

У Карпатському регіоні відомі знахідки кажанів, що залітають у жиллові та робочі приміщення міських будівель, особливо під час зимових відлиг. Як правило, це факультативні мігранти: *Nyctalus noctula*, *Pipistrellus pipistrellus*, *Vespertilio murinus*. Наші спостереження та знахідки рукокрилих є підтвердженням, а також суттєвим доповненням раніше відомих даних.

Вже не перший рік зимівлю колоній кажанів регулярно спостерігають у будівлях фізичного, біологічного, економічного, хімічного факультетів УжНУ. Раніше у цих будівлях відзначали поодиноких тварин або невеликі групи до 15 особин водночас, які випадково залітали у коридори, потрапляли у міжвіконний простір рам чи на горища вище згаданих будівель або інших приміщень. Згідно даних опитування співробітників університету тут часто зимували понад 50 кажанів.

Слід відзначити, що такі схованки, як міжвіконний простір у старих чи не відремонтованих забудовах, часто стають антропогенними пастками для цілих колоній кажанів. Багаторічні спостереження колег у різних регіонах України (Харків, Львів, Київ) говорять про те, що, кажани не залишаються між вікнами протягом усієї зими, і потрапляють у такі схованки переважно під час відлиг. Знаходиться

колонія у цьому просторі від кількох діб до тижня, але за умови, що з вікна є доступний вихід на вулицю. У інших випадках кажани, найімовірніше, гинуть. Тому, вилучення колоній чи окремих особин кажанів, які потрапили між вікна, може врятувати їх від загибелі, а утримання їх до весни, якщо це виявляється можливим, дозволяє врятувати більшу частину колонії.

У грудні 2010 р. у будівлі, в одній з аудиторій фізичного факультету, що на останньому поверсі, нами було виявлено колонію кажанів *Nyctalus noctula* із 130 особин. Оскільки безпечна зимівля цих тварин за умов експлуатації навчальної аудиторії була неможливою, то ми їх взяли під опіку на час зимівлі. Кажанів було розміщено у 3 ящиках, розмір кожного з яких становив $80 \times 40 \times 35$. Температура кімнати, де знаходилися ці штучні схованки, коливалась у межах 2–3 °С. У кожен ящик, для підтримання стабільного рівня вологості, помістили по чашці Петрі з водою. Воду доливали один раз на тиждень. Підгодовували і поїли тварин тричі (грудень, лютий, березень). В якості їжі пропонували сире яйце, борошняних хробаків (*Tenebrio molitor*), личинок синьої м'ясної мухи; поїли підсолодженою теплою водою. У харчуванні тварини надавали перевагу борошняним хробакам. Також при годуванні нами було відмічено, що тварини надавали перевагу питву більше ніж їжі. Останній раз рукокрилих годували та поїли перед їхнім вильотом.

Було проведено виміри довжини передпліччя кажанів, а також визначена їхня стать. Перед випуском їх також зважували (після годування). Окремо фіксували масу загиблих рукокрилих. На початку квітня 2011 р. всіх кажанів, що дожили до весни, випустили (всього 70 особин – 35 самок і 35 самців). Аналіз отриманих даних показав, що в першу чергу гинули крупніші і худіші особини, переважно самці. Так, спочатку загинуло 4 ♂, потім 12 кажанів, з яких 9 ♂, після цього почали гинути в основному самки. Проте загалом відношення статей всіх загиблих кажанів у кінцевому варіанті склало 1 : 1.

З нашого першого досвіду, який ми будемо удосконалювати, видно, що ці тварини є життєздатними за наявності належних умов. Якщо їх не залишати напризволяще, а утримувати до весни, то можливо надати цим тваринам допомогу і зробити вагомий внесок у часткове збереження популяції.

Зізда Юлія Едуардівна, старший лаборант, Зоологічний музей, Ужгородський національний університет; вул. Волошина 54, Ужгород, 88000, Україна; e-mail julcha@ua.fm; моб.тел. 093-760-58-80.

Т.В. Крахмальна, Ю.О. Семенов
Національний науково-природничий
музей НАН України

**СКЛАД МУЗЕЙНИХ ФОНДІВ ПАЛЕОНТОЛОГІЧНОГО МУЗЕЮ
ім. академіка В.О. ТОПАЧЕВСЬКОГО**

Музейне зібрання Палеонтологічного музею Національного науково-природничого музею НАН України (далі ПМ) складається з основного та науково-допоміжного фондів, а також фонду сировинного, перш за все палеонтологічного, матеріалу. Належність предметів до певного фонду визначають співробітники ПМ і заносять до відповідної книги обліку. Включення палеонтологічного або іншого матеріалу до основного фонду потребує спеціального обґрунтування і визначається рішенням тимчасової комісії ПМ.

До основного фонду належить сукупність оригінальних експонатів, що постійно знаходяться в експозиції музею (і відповідно на території України), та ілюструють розвиток життя на Землі від його появи до сучасності. Серед них: предмети і колекції з палеозоології, археології, геології, ґрунтознавства, палеоботаніки, антропології, зоології та інших природничі матеріали; музейні предмети, які пов'язані з одомашненням тварин та документують розвиток людського суспільства. У першу чергу це скам'янілі рештки тваринного та рослинного походження, відбитки та сліди життєдіяльності давніх організмів, скелети вимерлих і деяких сучасних великих ссавців тощо; всі ці експонати мають номери з шифром «ОФ». Основний фонд є невід'ємною частиною культурної спадщини народу України та відноситься до Державної частини Музейного фонду нашої країни. Музейні предмети та колекції цього фонду не підлягають відчуженню, за винятком випадків втрати, руйнування, помилковості експертного висновку про їхнє наукове значення, фізичний стан та інші особливості.

До науково-допоміжного фонду ПМ належить частина музейного зібрання. Переважно, це колекції та окремі зразки флори і фауни, що являють собою інтерес для палеонтології, а також різного роду відтворення: відпрепаровані зразки викопної флори і фауни; збори відомих природодослідників, що мають наукове або меморіальне

значення; твори образотворчого і монументального мистецтва, а також інший матеріал, який необхідний для стаціонарної експозиції та різних виставок, серед якого картини, муляжі, макети, зліпки, реконструкції, фотокопії, плани, карти, схеми, діаграми, що допомагають розкриттю експозиційно-виставкових тем, виявленню зв'язків між музейними предметами і т.і.; біогрупи і ландшафтні діорами, які засновані на оригінальному, науково-обробленому матеріалі; музейні копії палеонтологічних об'єктів, що мають наукове і експозиційне (науково-пізнавальне) значення. Слід зазначити, що науково-допоміжний матеріал може бути переведений до основного фонду.

До фонду сировинного науково-природничого матеріалу належать об'єкти неорганічної та органічної природи, що є наслідком експедиційних досліджень і вимагають додаткової обробки — препарування, реставрації, визначення систематичного положення тощо, а також непрепарований матеріал, підготовлений для тривалого зберігання — «моноліти» породи з палеонтологічними об'єктами. Облік сировинного природничо-наукового матеріалу проводиться на підставі польового опису. Залежно від результатів подальшої обробки, матеріали сировинного фонду надалі можуть бути переведені до основного або науково-допоміжного фонду, що реєструються у відповідних книгах обліку.

Обмінний фонд ПМ ще не сформовано. Передбачається його створення для поповнення перш за все музейної експозиції, тобто основного фонду, матеріалами, які не можуть бути знайдені в результаті розкопок на території України, та музейними предметами, що представляють великий науковий і пізнавальний інтерес та роблять експозицію змістовнішою, дозволяючи ознайомитися з об'єктами вимерлої фауни і флори інших країн та континентів.

Крахмальна Тетяна Вікторівна, к.б.н., в. о. зав. відділом палеозоології хребетних, Палеонтологічний музей ім. академіка В.А. Топачевського, старший науковий співробітник, Національний науково-природничий музей НАН України; вул. Б. Хмельницького 15, Київ, 01601, Україна; e-mail: tv_krakhm@mail.ru; тел. 235–60–53.

Семенов Юрій Олексійович, к.б.н., старший науковий співробітник, Палеонтологічний музей ім. академіка В.А. Топачевського, Національний науково-природничий музей НАН України; вул. Б. Хмельницького 15, Київ, 01601, Україна; тел. 235–60–53.

К.В. Макаров, А.В. Маталин, А.А. Зайцев

Московский педагогический государственный университет

ОРГАНИЗАЦИЯ УЧЁТА ФОНДОВ ЭНТОМОЛОГИЧЕСКОЙ КОЛЛЕКЦИИ КАФЕДРЫ ЗООЛОГИИ И ЭКОЛОГИИ МПГУ

Энтомологическая коллекция кафедры (более 3500 видов насекомых, представленных почти 50 тыс. экз.) возникла на основе материалов, хранящихся с момента организации Московских высших женских курсов. В последние десятилетия коллекционный фонд быстро пополняется за счет поступления материалов из тропических регионов и передачи частных коллекций.

Организационно коллекция разделена на учебно-научный и собственно научный сектора. Первый представлен демонстрационными и справочными материалами, часть из которых датируется концом XIX — началом XX веков. Для многих этих экземпляров нет точных этикеток или сведения отрывочны, поэтому учет фондов основан на реляционной базе данных (БД), включающей в себя изображения. Например, для коллекции чешуекрылых в БД хранится фотография коробки и связанные с ней фото отдельных экземпляров.

Научный сектор включает в себя материалы по тем группам насекомых, которые изучаются сотрудниками кафедры: коллемболы, прямокрылые, жесткокрылые. Значительная часть этих материалов представлена фондовыми коллекциями и лишь небольшая доля хранится в виде не разобранных сборов. Своеобразный элемент научного сектора — мемориальные коллекции энтомологов-профессионалов и любителей, переданные на хранение ими самими или их родственниками, таковы: коллекция жесткокрылых В.В. Золотихина, жужелиц — С.В. Белобородова, рода *Carabus* — В.А. Орлова. Учёт фондовых коллекций основан на реляционных БД и включает сведения о видах, количестве экземпляров и их номенклатурном статусе. Для типовых особей в БД сохраняется и точная этикетка. Структура этих БД унифицирована со стандартом ZOOCOD, принятым в ЗИН РАН.

Управление БД обеспечено набором оригинальных программ, реализованным в среде FoxPro. Программная среда поддерживает целостность БД, основные манипуляции по редактированию данных, информационные запросы и экспорт данных в различные

форматы. В настоящее время проводится реструктуризация системы для обеспечения одновременной работы с разными БД для получения полной общей информации.

Научная ценность коллекции определяется, прежде всего, типовыми сериями экземпляров. В настоящее время в фондах кафедры содержатся типы более 300 видов жесткокрылых, коллембол и прямокрылых. Некоторые из серий представлены лишь несколькими особями, хранящимися, помимо кафедры, в крупнейших научных музеях России (ЗИН РАН, ИСЭЖ СО РАН) и мира (Парижский музей естественной истории, Канадская национальная коллекция насекомых и клещей, Смитсониевский музей в Вашингтоне, зоологические музеи Берлина, Мюнхена, Дрездена и др.). Для работы с этими материалами ежегодно кафедру зоологии посещает порядка 10–12 специалистов из различных стран. Научное значение коллекции оценивается специалистами очень высоко, что ставит её в ряд национально значимых, а коллекция личинок журилиц является одной из крупнейших в мире. Кроме того, справочные материалы используют в научной работе сотрудники кафедры, аспиранты и дипломники, специалисты других научно-исследовательских учреждений и заповедников, для консультаций преподаватели школ и вузов.

Макаров Кирилл Владимирович, профессор.

Маталин Андрей Владимирович, директор УНЦ экологии и биоразнообразия.

Зайцев Артём Александрович, ассистент, кафедра зоологии и экологии, Московский педагогический государственный университет; ул. Кибальчича, д. 6, корп. 5, Москва, 129164, Россия; e-mail: kvmac@inbox.ru; a_matalin@tochka.ru; ztema@mail.ru; тел. 8 (499) 683-16-34.

Ю.В.Мовчан

Національний науково-природничий
музей НАН України

ДО ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ ІХТІОЛОГІЧНИХ ФОНДІВ ЗООЛОГІЧНОГО МУЗЕЮ ННПМ НАН УКРАЇНИ

Наукове формування фондів колекцій, а на їх базі й відповідних експозицій риб тісно пов'язане із загальним формуванням Зоологічного музею як самостійної, у першу чергу наукової одиниці. Важко переоцінити значимість фондів колекцій риб для наукової

роботи. Зокрема, на базі фондів, які є базовими науковими документами, проводяться дослідження різноманіття риб у водоймах України, їх поширення, систематика, видаються каталоги, публікуються наукові монографії і статті, науково-популярні книги і публікації тощо.

Під час Другої світової війни фонди риб Зоологічного музею, які й раніше не були численними, оскільки музейній справі не приділялося достатньої уваги, було втрачено. Зазначимо, що в 1960 р. в «іхтіологічних фондах» зоомузею, який на той час ще не був самостійною музейною одиницею, нарахувалося близько 200 екз. риб 30–40 видів поганого збереження (часто без етикетування, пересохлі, поламані тощо). У 1963 р. Зоологічний музей перебував в ранзі неструктурної лабораторії, а з 1965 р. стає вже структурним відділом, відколи надзвичайно велику увагу приділяється створенню сучасних наукових іхтіологічних та інших фондових колекцій. Ця справа потребувала великого ентузіазму, дуже важкої і кропіткої праці всього малочисельного на той час колективу відділу, часу і коштів. Риб потрібно було не тільки зловити, відповідним чином заетикетувати і зафіксувати у розчині формаліну, зберегти, доставити в неушкодженому вигляді до облаштованих фондових приміщень, але й потім занести до журналу під відповідним номером, знайти потрібних розмірів скляний посуд, кришки до нього, залити фіксатором певної міцності тощо. Зазначимо, що вже на час відкриття реставрованого на сучасний лад Зоологічного музею (1967 р.) вдалося збільшити фонди риб до 4,5 тис. од. Для створення серійних фондових колекцій риб іхтіологи Зоологічного музею, зокрема і своїми дослідженнями автор цієї публікації, охопили практично всі великі річкові басейни України, прибережні води Чорного і Азовського морів, а також багато зробили для поповнення фондів світовою фауною риб, задля чого неодноразово здійснювали тривалі експедиційні виїзди на рибпромислових і наукових суднах в Індійський, Тихий і Атлантичний океани, де крім риб збирали для музею також представників усіх груп тваринного світу. Підкреслимо, що завдяки налагодженим партнерським стосункам у справі наповнення фондів фактичним матеріалом загалом приймало участь понад 50 кореспондентів і наукових установ з різних регіонів України і інших країн. На жаль, надходження у фонди риб почало значно скорочуватися починаючи з 1990 р., коли було обмежене фінансування на експедиційні дослідження,

проте поповнення іхтіологічних фондів Зоологічного музею ННПМ НАН України триває, хоча і значно повільніше. На сьогодні (2012 р.), тобто за останні 50 років, фондові колекції риб збільшилися в рази і нараховують понад 140 500 од. муз. зб. (1400 видів і підвидів, які відносяться до 759 родів з 226 родин), відповідають усім сучасним вимогам, є найбільшим сховищем регіональної іхтіофауни на пострадянському просторі і користуються увагою не тільки українських, але й зарубіжних фахівців (в них працювали іхтіологи Канади, США, Румунії, Угорщини, Німеччини, Чехії, Словаччини, Польщі, Росії та ін. країн).

Завершуючи, вважаю за потрібне звернутися до всіх не байдужих до музейної справи науковців-патріотів своєї справи з пропозицією державної ваги. Поки у водоймах ще залишається чималий видовий склад (в Україні близько 250 видів), прийшов час створення єдиного банку фактичних даних — Національних фондів колекцій міног і риб України (тобто природних наукових документів), де змогли б концентруватися на довгострокове, доступне для науковців зберігання міноги і риби кожної ріки чи іншої водойми країни. Основою такого банку для наших нащадків можуть стати іхтіологічні фондові колекції Зоологічного музею Національного науково-природничого музею Національної АН України (м. Київ).

Мовчан Юрій Васильович, старший науковий співробітник, кандидат біологічних наук, Національний науково-природничий музей НАН України; вул. Б. Хмельницького, 15, Київ, 01030 Україна; e-mail: yuryi_movchan@museumkiev.org; тел. 234-16-13.

А.В. Паньков

Національний науково-природничий
музей НАН України

КОЛЕКЦІЯ РИБ ЗООЛОГІЧНОГО МУЗЕЮ ННПМ НАН УКРАЇНИ З БАСЕЙНІВ РІЧОК ОСНОВНИХ ВОДОЗБІРНИХ БАСЕЙНІВ УКРАЇНИ

Колекційні фонди Зоологічного музею ННПМ НАН України на теперішній час зберігають більше ніж 140 тис. екземплярів риб. Більша частина колекції представляє фауну України — більше ніж 26 тис. екз. риб, з них більше ніж 88 тис. зібрано у прісних водоймах, це майже 2/3 колекції.

Колекція риб з басейну Дніпра нараховує близько 36 350 екз. (18 родин, 70 видів), басейну Дунаю — приблизно 18369 екз. (41 родина, 121 вид), басейну Південного Бугу — близько 10 000 екз. (12 родин, 48 видів), басейну Дону — 8430 екз. (15 родин, 47 видів), басейну Дністра — 6221 екз. (17 родин, 67 видів), басейну Вісли — 1480 екз. (10 родин, 30 видів). Решта — колекція риб з басейну малих річок Чорного та Азовського морів та річок Криму. Слід зазначити, що тут враховано лише риби які зібрано в межах України. Також слід зауважити, що сюди потрапили і деякі морські види, які зустрічаються в пониззі річок випадково.

У хронологічному відношенні колекційні збори наповнювали приблизно нерівномірно. Наймасовіші збори та поповнення колекційних фондів відбувалися після реорганізації та перебудови музею і припадають на період 1970-1977 роки. Після цього колекції у кількісному відношенні поповнюються більш-менш рівномірно. Хоча колекція почала формуватися у шістдесятих роках ХХ століття, в ній присутні збори 20-х-40-х років минулого століття.

Таким чином, колекція прісноводних риб України нашого Зоологічного музею є найбільшою та найрепрезентативнішою у країні та за її межами. Її склад, насичення та постійне поповнення дає змогу вивчення біорізноманіття, біомоніторингу, мінливості окремих видів тощо.

Паньков Анатолій Валерійович, пров. інж., Зоологічний музей ННПМ НАН України; вул. Б. Хмельницького 15, Київ, 01601, Україна; e-mail: pan`kov_anatoliy@ua.fm; тел. (моб.) 050-974-62-87.

А.М. Пекло

Национальный научно-природоведческий
музей НАН Украины

КОЗОДОЕОБРАЗНЫЕ — CAPRIMULGIFORMES В ООЛОГИЧЕСКОЙ КОЛЛЕКЦИИ ЗООЛОГИЧЕСКОГО МУЗЕЯ ННПМ НАН УКРАИНЫ

Научная коллекция кладок и отдельных яиц птиц Зоологического музея ННПМ НАН Украины насчитывает несколько тысяч музейных единиц, собранных многочисленными коллекторами, главным образом, на территории бывшего СССР и в незначительном количестве в других регионах земного шара. На сегодняшний

день Козодоеобразные — Caprimulgiformes представлены в ней 11 кладками 2 видов. Оба относятся к одному семейству Козодоевых — Caprimulgidae. Ниже мы приводим информацию об этих сборах:

Отряд КОЗОДОЕОБРАЗНЫЕ — CAPRIMULGIFORMES

Семейство Козодоевые — Caprimulgidae

Caprimulgus indicus Latham, 1790 — Большой козодой

В коллекции хранится 1 кладка:

1. 884/1. Российская Федерация, Хабаровский край, Нанайский р-н, окр. с. Троицкое.

Гнездо представляет собой ямку на низком гнилом развалившемся пне у самой поверхности земли.

2.06.1960. В гнезде находилось 2 яйца (2 яйца с гнездовой подстилкой хранятся в коллекции музея). Яйца не насижены. Масса (г) яиц — ? Размеры (мм) яиц: 33,2 x 23,1; 35,1 x 23,7.

Коллектор: В.Д. Яхонтов (кладка из коллекции В.М. Зубаровского).

Caprimulgus europaeus Linnaeus, 1758 — Обыкновенный козодой

В коллекции хранится 10 кладок:

1. 886|2. РФ, Ставропольский край, г. Пятигорск.

Описания гнезда нет.

Дата — ? Количество яиц в гнезде — ? (1 яйцо без гнездовой подстилки). Степень насиженности яйца — ? Масса (г) яйца — ? Размеры (мм) яйца: 31,3 x 20,7.

Коллектор: А.А. Браунер.

2. 888/4. РФ, Ульяновская область, г. Ульяновск (Симбирск).

Описания гнезда нет.

1921 г. (точно дата не указана). Количество яиц в гнезде — ? (1 яйцо без гнездовой подстилки). Степень насиженности яйца — ? Масса (г) яйца — ? Размеры (мм) яйца: 28,6 x 21,6.

Коллектор — ?

3. 887/3. Украина, Волынская область, с. Дольск.

Описания гнезда нет.

6.06.1960. В гнезде находилось 2 яйца (2 яйца без гнездовой подстилки). Степень насиженности яйца — ? Масса (г) яиц — ? Размеры (мм) яиц: 32,0 x 23, 1; 31,7 x 22,6.

Коллектор — ?

4. 1968/8. Украина, Киевская обл., Киево-Святошинский р-н, окр. ст. Малютянка, сосновый лес вблизи заболоченной низины поросшей кустарниками.

Гнездо на маленькой полянке, на поверхности почвы среди дубового подроста (кусты).

11.06.1961. В гнезде находилось 2 яйца (2 яйца с гнездовой подстилкой). Яйца насижены 4-6 суток. Масса (г) яиц — ? Размеры (мм) яиц: 30,8 x 22,1; 32,0 x 21,8.

Коллектор: Ю.В. Файдель.

5. 890/6. Украина, Киевская обл., Киево-Святошинский р-н, с. Стоянка.

Описания гнезда нет.

16.06.1927. В гнезде находилось 2 яйца (1 яйцо без гнездовой подстилки). Степень насиженности яиц — ? Масса (г) яйца — ? Размеры (мм) яйца: 30,2 x 23,1.

Коллектор — ?

6. 885/1. Украина, Киевская обл., окр. г. Киев, пгт Пуща-Водица, лес. Яйцо (кладка) лежало на лесной почве на опавших листьях дуба и других деревьев у маленькой сосенки.

5.06.1949. Очевидно неполная кладка из 1 яйца (1 яйцо с гнездовой подстилкой). Степень насиженности яйца — ? Масса (г) яйца — ? Размеры (мм) яйца: 28,2 x 20,5.

Коллектор: А.П. Данилович.

7. 2460/9. Украина, Киевская область, окр. г. Киев, пгт Пуща-Водица, сосновый бор.

Гнездовая ямка, как таковая отсутствует. Яйца (кладка) лежали на лесной почве.

2.06.1952. Кладка состоит из 2 яиц (2 яйца с гнездовой подстилкой). Яйца насижены до 3 дней (кладка была найдена 31.05.1952). Масса (г) яиц — ? Размеры (мм) яиц: 30,2 x 21,6; 29,6 x 21,3.

Коллектор: В.П. Тербков (кладка из коллекции В.М. Зубаровского).

8. 891/7. Украина, Киевская область, Таращанский р-н, окр. с. Чернин. Гнездо представляет собой ямку на поверхности почвы, покрытой сосновой хвоей и кусочками коры.

1.08.1950 г. В гнезде находилось 2 яйца (2 яйца с гнездовой подстилкой). Яйца не насижены. Масса (г) яиц — ? Размеры (мм) яиц: 31,8 x 22,4; 32,7 x 22,8.

Коллектор: А.П. Данилович (кладка из коллекции В.М. Зубаровского).

9. 889/5. Украина, Автономная Республика Крым, Карадаг.

Описания гнезда нет.

21.06.1938. Количество яиц в гнезде — ? (1 яйцо без гнездовой подстилки). Степень насиженности яиц — ? Масса (г) яйца — ? Размеры (мм) яйца: 28,5 x 21,3.

Коллекторы: Б.М. Попов и В.А. Антонович.

10. 2461/10. Казахстан, Атырауская (Гурьевская) обл., Исатайский р-н, Прикаспийская низменность, окр. с. Забурунье.

Гнездо на поверхности земли без заметного лотка.

3.07.1976. В гнезде находилось 2 яйца (2 яйца с пробой грунта на котором они лежали). Яйца слегка насижены. Масса (г) яиц: 7,6; 6,9. Размеры (мм) яиц: 30,5 x 21,8; 29,4 x 21,4.

Коллектор: В.П. Шарпило (кладка из коллекции В.М. Зубаровского).

Пекло Олександр Михайлович, кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник, Зоомузей ННПМ НАН України; вул. Б. Хмельницького 15, Київ, 01601, Україна; e-mail: pekloalx@i.com.ua; тел. 098-053-51-18.

А. М. Пекло

Национальный научно-природоведческий
музей НАН Украины

**КОЗОДОЕОБРАЗНЫЕ — CAPRIMULGIFORMES
В ОРНИТОЛОГИЧЕСКОЙ КОЛЛЕКЦИИ ЗООЛОГИЧЕСКОГО
МУЗЕЯ ННПМ НАН УКРАИНЫ**

Научная орнитологическая коллекция Зоологического музея ННПМ НАН Украины насчитывает более 40 тысяч шкурок птиц, собранных многочисленными коллекторами в разных регионах земного шара. На сегодняшний день Козодоеобразные — Caprimulgiformes представлены в ней 129 экз. 5 видов. Распределение материала по видам проходит следующим образом:

Отряд КОЗОДОЕОБРАЗНЫЕ — CAPRIMULGIFORMES

Семейство Козодоевые — Caprimulgidae

***Chordeiles minor* (J.R. Forster, 1771) — Малый виргинский сумеречный козодой**

В коллекции хранится 3 самца этого вида привезенные В.И. Таращуком с Кубы. Птицы добыты в мае 1965 г. на о. Кайо-Ларго (архипелаг Лос-Канарреос).

***Eurostopodus macrotis* (Vigors, 1831) — Большой ушастый козодой**

Имеется шкурка 1 птицы (пол не установлен) добытой Н.Н. Щербаком в ноябре 1989 г. во Вьетнаме (пров. Шонгбе, уезд Локнинь).

***Caprimulgus indicus* (Latham, 1790) – Большой козодой**

В коллекции хранится 14 экз. (8 самцов, 3 самки и 3 особи с неустановленным полом, 2 из которых — молодые в гнездовом наряде). 13 птиц добыты: Н.Н. Щербаком и М.И. Головушкиным в июне 1972 г., в мае, августе, сентябре 1979 г. и в июле 1987 г. в Забайкальском крае Российской Федерации и 1 – В.Д. Яхонтовым в июне 1959 г. в Хабаровском крае.

***Caprimulgus europaeus* (Linnaeus, 1758) – Обыкновенный козодой**

Вид представлен в коллекции 109 экз. (48 самцов, 54 самки и 7 особей с неустановленным полом, 3 из которых — молодые в гнездовом наряде).

1 особь добыта в Польше: Г. Ружицким в сентябре 1912 г. в Плоцком воеводстве.

10 экз. — в Российской Федерации: 1 – П.А. Тильба в мае 1975 г. в Краснодарском крае; 1 – А.С. Рудневым в августе 1913 г. в Ставропольском крае; 1 – П.А. Езерским в июне 1912 г. в Татарии; 3 – Н.Н. Щербаком и Ю.В. Мищенко в августе 1971 г. и в июле 1977 г. в Бурятии; 4 – Н.Н. Щербаком и М.И. Головушкиным в июне 1972 г. и в августе 1979 г. в Забайкальском крае.

1 обыкновенный козодой — в Беларуси: Е.Ф. Егоровым в июне 1919 г. в Гомельской области.

81 птица — на территории Украины: 1 – А.Б. Кистяковским в мае 1949 г. в Волынской области; 1 – А.Б. Кистяковским в мае 1950 г. в Ровенской области; 1 – М.И. Головушкиным в мае 1971 г. в Житомирской области; 15 – А.А. Шуммером, П.А. Езерским, С.Д. Лубкиным., Д.В. Владышевским, О.З. Яценей и неизвестными коллекторами в мае – июле и сентябре 1908 г., в июне 1909 г., в октябре 1926 г., в июле 1928 и 1951 гг., в августе 1964 г., в мае 1965 г., в августе и сентябре 1967 г. в Киевской области; 10 – А.А. Шумером, В.Л. Великановым, А.Б. Кистяковским и В.П. Жежеринным в 1908 г. (точно дата не указана), в апреле 1926 г., в августе 1927 г., в июне 1928 г., в апреле и октябре 1929 г. и в мае 1961 г. в Черниговской области; 1 – А.К. Шепе в июле 1930 г. в Сумской области; 1 – Н.И. Бурчак-Абрамовичем в октябре 1932 г. в Хмельницкой области; 1 – Н.Г. Селезевым в апреле 1922 г. в Харьковской области; 1 – В.П. Тереховым в мае 1947 г. в Закарпатской области; 1 – Т. Бареем в июне 1901 г. в Кировоградской области; 4 – П.П. Орловым в августе 1950 и 1951 гг., в сентябре 1953

г. и в июле 1954 г. в Днепропетровской области; 1 – В.И. Таращуком в мае 1949 г. в Донецкой области; 3 – П.П. Орловым в мае 1952 г. и в июне 1955 г. в Запорожской области; 3 – Т. Бареем и В.А. Антоновичем в сентябре и октябре 1906 г. и в июле 1951 г. в Одесской области; 1 – В.И. Таращуком в мае 1951 г. в Николаевской области; 1 – В.Н. Бондаренко в мае 1956 г. в Херсонской области; 35 – А.Б. Кистьяковским, Б.М. Поповым, Ф.А. Киселевым, Ю.В. Авериным, Н.Н. Щербаком, Ю.В. Костиным и неизвестными коллекторами в августе 1896 г., в мае и сентябре 1901 г., в августе и октябре 1902 г., в июле 1903 г., в мае 1915 г., в июле 1925 и 1929 гг., в июне 1938 г., в мае, сентябре и октябре 1949 г., в апреле и июне 1951 г., в июне 1957 г., в мае 1958 г., в мае 1965 г., в июне 1969 г., в октябре и ноябре (!) 1971 г., в мае 1972 г., в мае – июле 1973 г., в октябре 1975 г., в сентябре 1977 г. и в июне 1979 г. в Автономной Республике Крым.

11 особей — в Туркменистане: 3 – Н.Н. Щербаком, Ю.В. Мищенко и А.М. Пекло в апреле 1978 г., в мае 1979 г. и в сентябре 1981 г. в Ашхабадской области; 4 – А.Н. Лымарем, Н.Н. Щербаком и А.М. Пекло в мае 1950, 1963, 1976 и 1979 гг. в Марыйской области; 4 – С.Я. Парамоновым, Н.Н. Щербаком и О.З. Яценей в мае 1933, 1963 и 1964 гг. в Чарджоуской области.

1 экземпляр — в Узбекистане: А.М. Пекло в июне 1976 г. в Самаркандской области.

2 особи — в Кыргызстане: А.Ф. Клименко в августе 1959 и 1960 гг. в Ошской области.

1 экземпляр — в Таджикистане: А.М. Пекло в июне 1976 г. в Ленинабадской области.

Кроме этого, в коллекции хранится 1 обыкновенный козодой добытый (согласно этикетки) Коровиным в июне 1926 г. в Средней Азии (точно место не указано).

***Caprimulgus aegyptius* (Lichtenstein, 1823) – Буланный козодой**

В коллекции имеется 2 экз. этого вида (самец и птица с неопределенным полом), добытые Н.Н. Щербаком в апреле и мае 1975 г. на территории Туркменистана (Красноводская и Ашхабадская области).

Пекло Олександр Михайлович, кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник, Зоомузей ННПМ НАН України; вул. Б. Хмельницького 15, Київ, 01601, Україна; e-mail: pekloalx@i.com.ua; тел. 098-053-51-18.

С.Г. Погребняк

Зоологічний музей Національного
науково-природничого музею НАН України**МОЛЮСКИ — ВАЖЛИВА ТА ПОПУЛЯРНА СКЛАДОВА
ПРИРОДНИЧОГО МУЗЕЮ**

Експозиції черепашок молюсків є чи не обов'язковим елементом кожного природничого музею, вони також є предметом комерційного інтересу в якості сувенірів та сировини для прикрас. Значна мінливість форми черепашки та варіації їхнього кольорового оздоблення роблять молюсків привабливим об'єктом в екологічних, філогенетичних дослідженнях та при математичному моделюванні властивостей живого.

Незважаючи на поширену думку, що ріст молюсків регулюється дуже складними законами через складність їхньої форми, багато аспектів росту черепашки можуть бути описані дивно простими математичними моделями. У XVII ст. геометр Христофор Рен (Christopher Wren) відзначив загальну особливість росту великих морських мушель за рівносторонньою спіраллю (equiangular spiral, в найбільш загальному вигляді — логарифмічна спіраль, logarithmic spiral). Швейцарський математик Яків Бернуллі (Jacob Bernoulli) називав такі форми латиною *Spira mirabilis*, що значить чудовна спіраль (the marvellous spiral). Славнозвісний Рене Декарт (Rene Descartes) ввів загальну формулу такої спіралі перед тим у 1638 р. Генрі Мозлі в 1838 році запропонував формулу для цієї спіралі, якою можна описувати і генерувати майже будь-який з багатьох видів морських молюсків класу *Gastropoda*. З подальшим розвитком геометричних абстракцій було виявлено, що перехід від декартових ортогональних до прямокутних координат (cartesian coordinates), складні форми черепашок молюсків можна описувати системою з двох або трьох лінійних функцій.

Молюски складають значну частку живого світу нашої планети, за різноманітністю форм та кількістю видів (за оцінками деяких дослідників до 130 тис.) поступаючись лише членистоногим. Систематично вони розподілені на сім нерівноцінних за кількістю видів класів, серед яких найбільші черевоні (Gastropoda), двостулкові (Bivalvia), хітони (Polyplacophora) та головоногі (Cephalopoda). Майже три чверті видів молюсків належать до класу черевоних, також налічують близько 20 тис. двостулкових, не менше 900 хітонів та

приблизно 600 головоногих. Описано велику кількість викопних форм — більше ніж 50 тис. видів.

Всі молюски початково білатерально-симетричні тварини, та пристосування до різних умов життя змінили деякі форми майже до невпізнання. Серед молюсків є осідлі та рухливі форми, солоноводні та прісноводні, а також наземні. Молюски чи не найдавніші тварини планети. Викопні рештки, які можна твердо асоціювати з молюсками, знаходять починаючи з раннього кембрію за 550 млн років до н. е. У пізньому кембрії, 480 млн років тому знаходять залишки сучасних великих класів — Cephalopoda, Gastropoda, Bivalvia.

Колекції Зоологічного музею Національного науково-природничого музею Національної академії наук України нараховують більш ніж 77 тис. екз. черепашок гастропод, які належать до 830 визначених видів. Загалом у колекціях налічується 976 видів 424 родів з 123 родин. На 34 горизонтальних вітринах розміщено 1300 черепашок 760 видів молюсків найрізноманітніших форм, що охоплюють більшу частину їх систематичних груп.

Погребняк Святослав Григорович, ст.н.с, Зоологічний музей Національного науково-природничого музею НАН України; вул. Б. Хмельницького, 15, Київ, 01601, Україна; e-mail: slava.pogrebnyak@gmail.com; тел. моб.: 067-971-23-12.

С.А. Сімутнік

Зоологічний музей Національного
науково-природничого музею НАН України

РЕВІЗІЯ ТА СИСТЕМАТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЕНТОМОЛОГІЧНОЇ КОЛЕКЦІЇ ЗООЛОГІЧНОГО МУЗЕЮ MICRONYMENOPTERA, ЗОКРЕМА РОДИНИ ENCYSRTIDAE

Хальциди (Chalcidoidea) — надродина паразитичних комах ряду перетинчастокрилих. Тіло (завдовжки 0,2-10 мм) здебільшого зелене або синє з металічним відблиском. Дорослі хальциди живляться нектаром квіток або гемолімфою своїх хазяїв. Личинки розвиваються в личинках або яйцях різних комах, рідше кліщів, а також в стеблах злаків, насінні бобових, кісточкових порід дерев тощо. За останніми підрахунками, описано більше 23 тис. видів з 19 родин, поширених на всіх материках, крім Антарктиди. Передбачається, що в світі існує понад 500 000 видів хальцид (Munro et al., 2011). Вони виконують важливу функцію природних регуляторів чисельності багатьох

рослиноїдних комах та використовуються у системі біологічних засобів боротьби з комахами-шкідниками.

Енциртиди (Encyrtidae) — одна з найчисленніших родин хальцид, як в Світі, так і в Палеарктиці. До останнього часу у світовій фауні описано близько чотирьох тисяч видів енциртид, які належать до 460 родів. Трофічні зв'язки енциртид надзвичайно широкі. До числа їхніх хазяїв належать представники 9 рядів комах, а також павуки та кліщі (Ixodidae та Caeculidae). Енциртиди здійснюють природний контроль чисельності рослиноїдних комах багатьох груп, зокрема ряду шкідників сільськогосподарських культур та лісу (червець Комстока, виноградний борошнистий червець, акацієва і сливова несправжньоштитівка, яблунева і плодова молі, мальвова міль, бавовняна та озима совки, совка-гама, непарний та кільчастий шовкопряди та інші). Трофічні зв'язки енциртид з багатьма шкідливими видами комах визначають головний аспект практичного значення родини в цілому, багато представників якої вже знайшли застосування в системі біологічних методів захисту рослин.

Енциртидам властива ціла низка специфічних рис морфології та онтогенезу. Серед усіх родин хальцид, тільки у енциртид (триба *Coridosomatini*) виявлена поліембріонія. Інша характерна риса деяких представників родини, яка не має аналогів серед паразитичних комах, — наявність аероскопічної смуги. Ці аспекти визначають інтерес до групи як у практичному плані, так і в плані вивчення загальнобіологічних закономірностей еволюції паразитизму у комах.

Колекції Зоологічного музею Національного науково-природничого музею НАН України поки що нараховують лише декілька тисяч екземплярів хальцид. Ведеться робота по визначенню матеріалу та впорядкуванню колекції енциртид. У рамках співробітництва з іншими музеями та установами досліджуються викопні енциртиди з колекцій бурштинів: Балтійського (Музей університету в місті Гданськ, (Польща); Рівненського (Інститут зоології НАН України) та Сахалінського (ПІН РАН). Описано 4 нових роди та 6 видів, у тому числі знайдено найдавнішого представника родини, *Paleoencyrtus rasnitsini* Simutnik, 2012, з палеоценового сахалінського бурштину. Продовжується порівняльно-морфологічний аналіз рецентної та викопної фаун.

Сімутнік Сергій Анатолійович, с.н.с, Зоологічний музею Національного науково-природничого музею НАН України; вул. Б. Хмельницького, 15, Київ, 01601, Україна; e-mail: simutnik@mail.ru; тел. моб.: 067-500-15-34.

Н.М. Сурядна¹, Г.І. Микитинець²¹ Мелітопольський інститут екології та соціальних технологій університету «Україна»² НПП «Приазовський»

НОВІ ЗНАХІДКИ ТА НАДХОДЖЕННЯ ЗЕМНОВОДНИХ ДО ФОНДОВИХ КОЛЕКЦІЙ МЕЛІТОПОЛЬСЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ім. Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Першочерговим завданням природоохоронного законодавства України щодо організації управління біорізноманіттям, є ведення державного кадастру, зокрема тваринного світу. Джерелом такої інформації служать фондові колекції, які постійно поповнюються новим матеріалом, включаючи сучасні дані, щодо поширення та змін чисельності тварин. Фондові колекції Мелітопольського державного педуніверситету ім. Б. Хмельницького на даний час нараховують майже 6 тис. екз. хвостатих та безхвостих земноводних з різних регіонів України, Росії, Європи та Азії. Після виходу з друку каталогу земноводних (Сурядна, Писанець, 2010) колекція постійно поповнюється, встановлюються нові, уточнюються вже існуючі місця мешкання земноводних. Переважна частина матеріалу зібрана Г. Микитинець, В. Микитинцем, Ю. Кармишевим, Н. Сурядною, О. Мануїловою, С. Бойко. Нижче надано інформацію щодо нових, для нашої колекції місць знахідок, включаючи дату збору, кількість екземплярів для кожного виду окремо (відмічених екземплярів, що зберігаються). Кожна нова знахідка має координати, але через обмеження об'єму тез ми їх не надаємо. Родові та видові назви для деяких видів скорочено.

АР Крим: м. Севастополь, окол. с. Дальнє, 20.06.2011 (*Hyla orientalis* (H.o.) – 5); Сімферопольський р-н, с. Краснолісся, 20.06.2011 (H.o. – 2). Волинська обл.: Шацький р-н, окол. с. Світязь, 05.05.2011 (H.o. – 4); м. Шацьк, 02-03.05.2012 (*Rana temporaria* – 3; *R. arvalis* (R.a.) – 7; *Pelophylax ridibundus* (P.r.) – 20/6; *P. lessonae* (P.l.) – 5; *P. esculentus* (P.e.) – 4). Дніпропетровська обл.: Павлоградський р-н, півн. окол. с. Булахівка, Самарський ліс, 07-09.05.2011 (*Bombina bombina* (B.b.) – 30/18; *Pelobates fuscus* (P.f.) – 24/10; *P.r.* – 28/24); 10.10.2011, (*P.r.* – 5; *P.e.* – 1). Дніпропетровський р-н, західна окол. смт Кіровське, р. Оріль, 10.05.2011, (*B.b.* – 12; *P.f.* – 7; *H.o.* – 30); 07.04.2012 (*P.f.* – 21/5;

H.o. – 27; *R.a.* – 2/1). Дніпрово-Орільський природний з-к, 07.04.2012, (*B.b.* – 17/15; *P.f.* – 11/9). Петриківський р-н, окол. смт Миколаївка, 08.04.2012, (*B.b.* – 1; *P.f.* – 10/5; *H.o.* – 24/9; *R.a.* – 1; *P.r.* – 41/26; *P.e.* – 1). Донецька обл.: м. Святогірськ, 12.09.2011 (*P. vespertinus* (*P.v.*) – 63/11). Великоновосілківський р-н, с-ще Ясна Поляна, 21.04.2012 (*Bufo viridis* (*B.v.*) – 30/16). Закарпатська обл.: Виноградівський р-н, с. Оклігедь, Юлівські гори, 27-28.07.2011 (*H. arborea* – 6). Запорізька обл.: Кам'янка-Дніпровський р-н., окол. м. Енергодар, 26.04.2011 (*B.b.* – 10/7; *P.f.* – 4/2; *B.v.* – 1); Василівський р-н, о-ва Великі Кучугури, Каховське вдсх. 27-28.04.2011 (*B.b.* – 47/25; *P.r.* – 33); м. Мелітополь, 04.07.2012 (*P.v.* – 1); 17.06.2012 (*B.v.* – 1); Мелітопольський р-н, с. Терпіння 26.03.2011 (*P.v.* – 4), 30.03.2011, (*P.v.* – 12), 03.04.2012 (*P.v.* – 3/3; *B.v.* – 23/9), 16.04.2011, (*B.v.* – 2); С. Прилуківка 15.04.2011, 10.10.2011 (*P.v.* – 4/3); Токмацький р-н, с. Снігурівка, р. Токмачка, 09.04.2012 (*P.v.* – 2/1; *B.v.* – 9); Пологівський р-н, с. Семенівка, верхів'я р. Мала Токмачка, 11.04.2012 (*P.v.* – 8/4; *B.v.* – 19; *P.r.* – 4); Великобілозерський р-н, м. Велика Білозерка, НПП «Великий луг», 26.04.2011 (*B.v.* – 13/2); м. Бердянськ, 7.06.2012 (*B.v.* – 1). Кіровоградська обл.: м. Знам'янка, урочище «Чорний ліс», 19.05.2012 (*P.f.* – 2; *H.o.* – 3; *B. bufo* – 1; *R.a.* – 4/3; *P.l.* – 9/5; *P.e.* – 18/9). Львівська обл.: Старосамбірський р-н, окол. м. Хирів, 1 км на півн., 15.05.2012 (*Lissotriton montandoni* – 4; *Ichthyosaura alpestris* – 1); Турківський р-н, окол. смт Бориня, 11.06.2011 (*H.o.* – 4); Миколаївський р-н, окол. с. Підлісся, 15.06.2011 (*H.o.* – 5). Миколаївська обл.: Єланецький р-н, окол. с. Калинівка, з-к «Єланецький степ», 03.06.2011 (*H.o.* – 2). Одеська обл.: Кілійський р-н, о. Кубану, р. Дунай, 25.09.2011 (*Triturus dobrogicus* – 15); Окол. м. Вилкове, осінь, 2010 (*T. dobrogicus* – 2; *B. bufo* – 2). Сумська обл.: Середина-Будський р-н. півн.-сх. окол. с. Стара Гута, НПП «Деснянсько-Старогутський», 15.06.2012 (*T. cristatus* – 7). Херсонська обл.: Цюрупинський р-н, м. Цюрупинськ, р. Конка, 30.04.2012 (*H.o.* – 2); Окол. с. Пролетарка, Олешківські піски, урочище Лисячі Кучугури, 24.04.2011 (*P.f.* – 11/10 екз.); Межа Цюрупинського та Каховського р-нів, на півд. від траси М14, 20.05.2012 (*P.f.* – 2); Бериславський р-н, півд. окол. с. Одрадокам'янка, р. Дніпро, 30.04.2012 (*H.o.* – 2; *P.r.* – 11/1; *P.e.* – 3/1); Нижньосірогозький р-н, с. Новоолександрівка, 03.06.2012 (*B.v.* – 15; *P.r.* – 24/14); Чаплинський р-н, смт Асканія-Нова, 20.04.2011 (*B.v.* – 26/15); м. Нова Каховка, с. Корсунка, 30.04.2012 (*P.r.* – 1). Чернігівська обл.: м. Чернігів, урочище Бобровиця, 27.04.2011 (*H.o.* – 10/3).

Таким чином, для 16 видів земноводних (4 – хвостатих, 12 – безхвостих) території України, встановлено близько 30 нових місць мешкання. Представлені нові знахідки відповідають сучасній систематиці амфібій. Видовий статус проблемних у таксономічному відношенні груп тварин (часничниці, зелені жаби, райки) підтверджено на генетичному рівні (Інститут цитології РАН). Отже, наданий матеріал являє собою надзвичайно високу цінність і може бути використаний у різносторонніх наукових, освітніх та охоронних цілях.

На сьогодні нагальним стає питання створення спеціалізованої електронної бази даних для швидкого оприлюднення нових знахідок тварин, не чекаючи публікації каталогів та відповідних статей. Слід відзначити, що такі бази існують (<http://biomon.org>; <http://www.museumkiev.org>), але вони не мають зворотного зв'язку і орієнтовані на знахідки лише червонокнижних видів. Даний механізм обов'язково повинен мати зворотні зв'язки та передбачати певні умови подання та використання даних, які зазвичай осідають у польових щоденниках дослідників.

Наталія Миколаївна Сурядна, к.б.н., доцент кафедри екології та охорони навколишнього середовища, Мелітопольський інститут екології та соціальних технологій університету «Україна»; вул. Дзержинського, 380, м. Мелітополь, Запорізька обл.; e-mail: suryadna@mail.ru; тел. (0619) 44-44-27, 067-613-67-09.

Галина Іванівна Микитинець, інспектор I категорії, Федотівське природоохоронне науково-дослідне відділення НПП «Приазовський»; вул. 8 Марта, 6, м. Мелітополь, Запорізька обл.; e-mail: skolot@list.ru; тел. 097-044-97-38.

С.Ю. Тайкова

Национальный научно-природоведческий
музей НАН Украины

**СОРОКОПУТЫ (LANIIDAE) В КОЛЛЕКЦИИ НАЦИОНАЛЬНОГО
НАУЧНО-ПРИРОДОВЕДЧЕСКОГО МУЗЕЯ НАН УКРАИНЫ
В СВЕТЕ СОВРЕМЕННЫХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ О СИСТЕМАТИКЕ
РОДА *Lanius* Linnaeus, 1758**

Данное сообщение посвящено результатам определения видовой и подвидовой принадлежности коллекционных экземпляров, представителей двух группировок сорокопутов рода *Lanius* Linnaeus, 1758 со спорным таксономическим статусом, хранящихся в орнитологической коллекции Зоомузея ННПМ НАН Украины. Переопределение материала проведено в соответствии с современным

воззрением о систематике этих групп, основанными на изучении специфики внешних морфологических признаков и репродуктивных взаимоотношений форм (Панов, 2008), а также на результатах филогенетических построений полученных путем анализа митохондриальной ДНК (Olsson et al 2010.; Poelstra, 2010).

Определение осуществляли на основе окрасочных и размерных признаков коллекционных экземпляров. В ходе исследования проанализировано 107 экз. комплекса рыжехвостых жуланов *L. phoenicuroides sensu lato* и 121 экз. группировки серых сорокопутов *L. excubitor s. l.*, представителей которых прежде рассматривали в качестве географических рас двух политипических видов (Степанян, 1990, 2003). Инвентарные номера экземпляров даны по каталогу коллекции музея (Пекло, 2002).

Комплекс *L. phoenicuroides sensu lato*

Буланый жулан – *Lanius isabellinus* Hemprich et Ehrenberg, 1833

Политипический вид включающий в себя три подвида: *L. i. isabellinus*, *L. i. specularigerus* и *L. i. tsaidamensis* (Панов, 2008). В коллекции музея представлены первые два из них.

L. i. isabellinus Hemprich et Ehrenberg, 1833 [Материал (n = 6): № 23718/57, 15123/95, 15124/96, 21354/106, 33357/83, 40977/98] – очень бледной окраски, голова и спина однотонные серовато-песочные, нижняя сторона тела со слабым охристо-винным налетом, темная «маска» у обоих полов слабо выраженная, буроватая, маховые и кроющие крылья бурые, хвост бледно-рыжий.

L. i. specularigerus Taczanowski, 1874 [Материал (n = 27): № 31488/79, 24973/11, 33078/17, 26648/22, 33079/16, 33078/20, 24975/12, 24803/3, 33077/18, 14025/7, 26929/27, 30222/14, 26650/26, 33080/15, 24970/4, 26930/28, 24971/5, 24801/6, 26649/29, 24972/1, 26931/23, 22141/63, 40976/21, 33076/19, 26932/30, 26933/24, 26934/25] – голова и спина однотонные охристо-серые, низ с винным налетом, «маска» у самцов резко выраженная, черная, крылья черновато-бурые, хвост буровато-рыжий.

Туркестанский жулан – *Lanius phoenicuroides* (Schalow, 1875)

Монотипический вид (Панов, 2008). Верх головы коричнево-рыжий, спина буроватая, надхвостье и рулевые буровато-рыжие, нижняя сторона тела белая со слабой примесью охристо-розового налета на боках, «маска» у самцов резко выраженная, черная, крылья черновато-бурые. В коллекции музея представлены 63 экземпляра

[все прочие шкурки, исходно отнесенные к *L. isabellinus* (Степанян, 1990; Пекло, 2002), за исключением перечисленных ниже гибридов].

Гибриды *L. collurio* x *L. phoenicuroides*

В коллекции музея представлены 11 экз. с переходными признаками (№ 28928/10, 24969/9, 24974/13, 24800/8, 24802/2, 26182/77, 31607/34, 31489/76, 22143/64, 22145/65, 22139/70) исходно определенными как *L. isabellinus* (Пекло, 2002). Определены в соответствии с признаками, указанными Е.Н. Пановым (2008).

Комплекс *L. excubitor*

Серый сорокопут – *Lanius excubitor* Linnaeus, 1758

Вид с чрезвычайно широкой индивидуальной изменчивостью. Включает в себя две или три географические расы *L.e. excubitor*; *L.e. homeyeri*; *L.e. leucopterus*.

В коллекции музея имеются 4 экз. (№ 11981/50, 7334/52, 36348/98, 21404/122), принадлежащие сибирской лесостепной расе ***L.e. leucopterus*** Severtzov, 1875, отличающиеся наиболее широким белым «зеркальцем» на крыле, белыми верхними кроющими хвоста, белыми основаниями центральных рулевых, а также лишенной рисунка нижней стороной тела. Прочие 92 экз. серых сорокопутов обладают признаками номинативной расы либо форма «*homeyeri*», либо (в своем большинстве) являются в различной степени переходными между ними.

Северный серый сорокопут – *Lanius borealis* Viellot, 1808

Политипический вид. Включает в себя 5 или 6 подвидов, в том числе палеарктические расы *L. b. sibiricus*; *L. b. mollis*, *L. b. funereus*, *L. b. Bianchii*, а также североамериканские *L. b. borealis* и *L. b. invictus* (Olsson et al., 2010; Poelstra, 2010).

В коллекции музея представлены 6 экз. (№ 30166/81, 7323/36, 7329/42, 7333/46, 7331/44, 11085/47) подвида *L. b. sibiricus* Bogdanov, 1881 обладающего буроватым оттенком на верхней стороне тела, темным лбом, одним небольшим белым «зеркальцем» на первостепенных маховых, черными основаниями перьев хвоста, малой площадью (< 50 %) белого поля на крайнем рулевом, а также охристой нижней стороной тела с хорошо выраженным бурым волнистым рисунком, образованным темными каемками на вершинах кроющих перьев.

Пустынный сорокопут – *Lanius lahtora* (Sykes, 1832)

Политипический вид с 4 подвидами *L. l. lahtora*, *L. l. pallidirostris*, *L. l. aucheri*, *L. l. buryi* (Olsson et al 2010; Poelstra, 2010).

В коллекции музея представлен 19 экз. (№ 32701/94, 32700/93, 25524/72, 23102/70, 31928/88, 30878/82, 30879/83, 31927/87, 31926/86, 31995/91, 30880/84, 31994/90, 31993/89, 22135/69, 28109/51, 32626/92, 36287/96, 36288/97, 36286/95) *L. l. pallidirostris* Cassin, 1852. Данная форма отличается коротким хвостом с наиболее узкими рулевыми, ширина которых не превышает 12 мм, черными основаниями центральных рулевых, а также светлой общей окраской.

Тайкова Світлана Юріївна, аспірант, Зоологічний музей ННПМ НАН України; вул. Богдана Хмельницького 15, Київ, 01601, Україна; e-mail_tajkova@izan.kiev.ua; тел. (093)205-60-42

І.Б. Ткебучава, Т.Г. Андрющенко

Зоологічний музей Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича

ІХТІОЛОГІЧНІ КОЛЕКЦІЇ В ЕКСПОЗИЦІЇ ЗООЛОГІЧНОГО МУЗЕЮ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМ. ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА. ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Збір наукових зоологічних колекцій Чернівецького університету було розпочато вже через рік після його заснування. 7 жовтня 1876 р. на гуманітарному відділенні філософського факультету було відкрито зоологічний кабінет («Zoological institute»), що згодом перетворився на зоомузей. Невід'ємною частиною зібрань зоомузею є іхтіологічні колекції. В Австрійський і Румунський періоди історії Північної Буковини проводився активний збір матеріалів (професорами R.v. Lendenfeld, E. Botezat). На жаль, їх зберіглося дуже мало, тому що більша частина колекцій під час Великої Вітчизняної війни була вивезена за кордон. У першій повоєнній інвентарній відомості від 1.05.1947 вказано всього 32 експонати риб. Найдавніші з них – синя акула (*Prionace glauca*) і котяча акула (*Scyliorhinus canicula*), датовані 1870-ми рр. («laboratorul de zoologie marina din Triest»), а також протоптер, багатопер нільський, лосось дунайський, карапус, флюта, цепола та ін. В повоєнні роки збір матеріалів відновився. Іхтіолологічні колекції поповнювалися за рахунок експедицій, виконання наукових робіт. Багато цікавих експонатів риб було отримано шляхом обміну із зоомузеїв Далекосхідного, Дніпропетровського,

Київського, Кишинівського, Московського, Одеського університетів, Чорноморського заповідника. Завдяки тісним зв'язкам університету з китобійними флотиліями «Слава», «Радянська Україна», у 60-ті рр. колекції поповнились багатьма видами антарктичної, океанічної фауни, (наприклад, такими як: піщана голуба акула, сардини, сарган (із шлунку кашалота), шабля-риба, пеламіда, макрель, корифена). З 1977 р. зусиллями зав. зоомузею Л.Д. Третьякова було встановлено тісні зв'язки з науково-дослідними інститутами й управліннями – Полярним НДІ морського рибного господарства і океанографії (м. Мурманськ), Азовсько-Чорноморським НДІРГО (м. Керч), «Південьпромрозвідка» (м. Севастополь і м. Керч), «Захід риба» (м. Рига). Із цих установ були привезені найбільші експонати іхтіоколекції: атлантична оселедцева акула, акула-молот, акулохвостий скат, мероу та ін. У 1982 р. Л.Д. Третьяков взяв участь в експедиції Азовсько-Чорноморського НДІРГО у Мозамбікській протоці Індійського океану. У результаті фонди музею поповнилися ще 36 екзотичними видами з 8 рядів.

Сьогодні експозиційна частина іхтіологічної колекції нараховує 319 екземплярів (у вигляді вологих препаратів, опудал, скелетів, рострумів). Всього в експозиції представлено 199 рецентних видів надкласу Pisces, з них Хрящових риб (Chondrichthyes) – 22 види / 35 екз. (з надряду Акули (Selachomorpha) – 12 видів / 19 екз., з надряду Скатів (Batomorpha) – 8/14, надряду Цільноголові (Holocephali) – 2/2).

Клас Кісткових риб (Osteichthyes) представлений 177 видами (284 екз.), що належать до 21 ряду, 76 родин. Кількісний склад рядів Osteichthyes наступний: Ceratodiformes – 1вид / 1екз., Acipenseriformes – 5/7, Polypteriformes – 1/1, Clupeiformes – 5/6, Salmoniformes – 14/20, Myctophiformes – 2/3, Anguilliformes – 4/4, Cypriniformes – 25/40, Siluriformes – 1/4, Beloniformes – 3/10, Gadiformes – 7/9, Zeiformes – 1/1, Beryciformes – 1/1, Gasterosteiformes – 10/16, Mugiliformes – 3/4, Sinbranchiiformes – 1/1, Perciformes – 61/100, Scorpaeniformes – 12/23, Pleuronectiformes – 8/13, Tetraodontiformes – 11/18, Lophiiformes – 1/2.

Представники класу Osteichthyes є невід'ємною частиною тематичної експозиції «Хребетні тварини Буковини». У краєзнавчому аспекті іхтіоколекція є значною, так як у ній представлено 37 місцевих видів (репрезентативність 74 %), 6 з них занесено до Червоної книги України.

Іхтіоколекції поповнюються новими експонатами за рахунок матеріалів, що збирають співробітники та студенти під час проходження практик, при виконанні дипломних, курсових, наукових робіт.

Іхтіологічна колекція зоомузею ЧНУ доволі репрезентативна в систематичному аспекті, в ній широко представлені фауністичні комплекси різних зоогеографічних областей Землі, а також 8 рідкісних видів, що мають охоронний статус. Колекція має культурно-історичне, наукове, навчальне, краєзнавче, та просвітницьке значення.

Андрущенко Тетяна Григорівна, провідний зберігач фондів, Зоологічний музей, Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича; вул. Коцюбинського-2, м. Чернівці, 58012, Україна; , e-mail: zoo-chnu@ukr.net; тел. (0372) 52-00-20.

Ткебучава Ірина Борисівна, провідний зберігач фондів, Зоологічний музей, Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича; вул. Коцюбинського-2, м. Чернівці, 58012, Україна; , e-mail: zoo-chnu@ukr.net; тел. (0372) 52-00-20.

В.О. Цюпка

Глуховский национальный педагогический
университет им. А. Довженка

НАУЧНОЕ И ПРАКТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ФОНДОВЫХ КОЛЛЕКЦИЙ НА ПРИМЕРЕ БЕЛИЧЬИХ (SCIURIDAE FISCHER, 1817) В ТЕРИОЛОГИЧЕСКОЙ КОЛЛЕКЦИИ ННПМ НАН УКРАИНЫ

Общий объем коллекции составляет 1431 ед. В ее составе четыре подсемейства, 11 родов и 30 видов. Общее число единиц 1565. Коллекция представлена преимущественно четырьмя родами – *Spermophilus* F. Guvier, 1825 (1205 экз.); *Sciurus* Linnaeus, 1758 (216 экз.), *Marmota* Blumenbach, 1779 (57 экз.); *Tamias* Illiger, 1811 (63 экз.). Численность отдельных таксонов в коллекции крайне неравномерна – от одного до нескольких сотен экземпляров. Единицами представлены Беличьи фауны Америки, Дальнего Востока и Закавказья. Самая многочисленная группа наземных беличьих, из которых по численности лидируют суслики, 43 экз.

Закономерность формирования фондовых коллекций, их объем и периодичность поступлений, зависит, прежде всего, от динамики численности самой популяции вида, а также ряда субъективных

причин – научной тематики и технических возможностей музея и тех учреждений, куда первоначально поступают коллекционные сборы; наличия специалистов, непосредственно заинтересованных в коллекционировании определенных видов животных; характера сотрудничества музеев с различными профильными учреждениями и ряда других причин. Перечисленные моменты можно проследить на количественном и качественном составе териологической коллекции, в частности на примере семейства Беличьих (Sciuridae) фауны Украины. Зависимость объема коллекции того или иного вида от численности его популяции в природной среде особенно четко прослеживается на представителях рода *Spermophilus*. В первую очередь это касается коллекции суслика крапчатого, самой многочисленной в сборах данного семейства — 533 экз. (*S. pygmaeus* 229 экз., *S. citellus* 72 экз.). Все животные данного рода были добыты в период с 1905 г. по 1975 г. Периодичность добычи и поступления коллекционного материала по указанному виду в целом синхронны с динамикой численности его популяции. В период с 1905 по 1930 гг. было добыто 147 экз., с 1931 по 1949 гг. — 253 экз., с 1950 по 1965 гг. — 127 экз., а с 1966 по 1978 гг. — 6 экз. С 1979 г. по настоящее время в фонды музея не поступило ни одного экземпляра этого вида. Насколько в недалеком прошлом эти зверьки в Украине были многочисленны свидетельствует тот факт, что в течение двух летних месяцев 1936 г., только в Никопольском р-не Днепропетровской обл., одним коллектором (П.А. Крыжовым), было добыто 94 экз. крапчатого суслика. До середины 60-х гг. XX ст. с сусликами велась неустанная борьба, как с массовыми вредителями злаковых культур. К 90-м гг. ситуация резко изменилась. Суслики стали настолько малочисленны, что почти все виды (*pygmaeus*, *citellus* и *odessanus*: сравнительно недавно выделен из *S. suslicus*) были включены в последний выпуск Красной книги Украины (2009). Проведение таксономических и эколого-фаунистических работ по данной группе животных без сохранившихся фондовых коллекций не представляется возможным, что еще раз подтверждает их непреходящую ценность.

Коллекция белок обыкновенных (*S.v. vulgaris*) с территории Украины не столь многочисленна (216 экз.). Проследить по ней динамику численности популяции во времени и пространстве нельзя, характер этой коллекции в большей мере свидетельствует о значении человеческого фактора в формировании музейных

фондов. Ярким примером этому служит коллекционный материал по белке телеутке (*S. exalbidus*), акклиматизированной в Крыму. За 70 лет пребывания этого подвида на полуострове в музей ННПМ как центральное фондохранилище страны не поступило ни одной коллекционной единицы. При этом, численность акклиматизанта в 60-х гг XX.ст. была чрезвычайно высока, когда только ежегодная добыча достигала 45 тыс. особей. Коллекция А.И. Дулицкого, проводившего многолетние исследования по крымской популяции алтайской белки (*S.v. altacus*), к сожалению, не сохранилась. Коллекция И.И. Пузанова, собранная на пике численности популяции (около 50 черепов без шкур), хранится в музее Одесского госуниверситета. Однако она не позволяет в полной мере проследить закономерность изменения морфологических признаков, в том числе и окраски, в процессе адаптации вида к новым экологическим условиям. Чтобы восполнить существующий пробел, нами в 2010-2012 гг. в Крыму было собрано 38 экз. телеуток (19♂ и 19♀). Следует отметить, что с 1980 г. на полуострове отмечается стойкая депрессия популяции телеутки, что делает невозможным пополнение фондовых коллекций крупным серийным материалом. В указанный период нами было добыто и 40 экз. номинативной формы белок (26♂ и 14♀) из различных регионов Украины.* Этот материал, наряду с коллекциями различных фондохранилищ страны и за ее пределами, позволяет решить ряд вопросов относительно внутривидовой структуры белки обыкновенной на территории Украины и прилегающих стран. Из вышеизложенного следует, что периодическое пополнение фондовых коллекций, в первую очередь малочисленными или вообще отсутствующими видами, в работе Центрального природоведческого музея является первоочередной задачей.

* Данная коллекция, как и коллекция телеуток, не вошла в Каталог фондовых коллекций зоологического музея ННПМ, вып. 2, Sciuridae.

Цюпка Вікторія Олегівна, асистент кафедри природоведчих наук, Глуховський національний педагогічний університет ім. А.Довженко; ул. Києво-Московська, 24, Глухов, 41400, Україна; e-mail: rubba@ukrpost.ua; тел. 097-869-22-42.

Секція 5

Роль та значення природничих музеїв у формуванні екологічної свідомості суспільства та вихованні особистості

І.А. Буртний, В. Я. Гаско

Зоологічний музей Дніпропетровського
національного університету ім. О. Гончара

ПОТЕНЦІАЛ ПРИРОДНИЧИХ МУЗЕЇВ У ФОРМУВАННІ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ СУСПІЛЬСТВА

Діяльність людства так впливає на природне середовище планети, що вигляд Землі змінюється до невпізнанності, а у багатьох регіонах досягає стану катастрофи. Щоб уникнути цього, збереження природи повинно займати провідне місце у суспільстві, а виховання екологічної свідомості — бути пріоритетом державної політики. Поняття екологічної свідомості має бути всебічним: від елементарного — прибирання сміття за собою після відпочинку на природі, виконання правил пожежної безпеки; до складного — відновлення порушених територій, збереження рослинного і тваринного світу. Саме екологічна свідомість дозволить реалізовувати відповідні програми: від збереження та раціонального використання підземних та наземних вод, лісонасадження та відновлення середовища, збереження рідкісних та зникаючих видів — до розробки та втілення енергозберігаючих технологій та альтернативних джерел енергії.

В Україні існує Концепція екологічної освіти (2001), але формування екологічної свідомості не стало загальнодержавним пріоритетом. Проблема у тому, що екологічні проекти не приносять швидкого прибутку, лише потребують значних капіталовкладень на багатьох етапах. Тому на телебаченні панують політичні та розважальні шоу, але не обговорення екологічних проблем. Державі ж потрібно розвивати у суспільстві широку екологічну дискусію і переходити до дієвої програми екологічного виховання громадськості. Значну роль у реалізації такої програми можуть відігравати природничі музеї. Вони повинні бути не лише центрами наукової, освітньої та експериментальної діяльності, а піднятися до рівня центрів організації екологічної освіти та виховання, цілеспрямованого впливу на світогляд населення з метою формування екологічного мислення та залучення людей до збереження природної спадщини, біорізноманіття живої природи.

Для цього у природничих музеях необхідно поступово:

- розробляти тематичні екскурсії, що спрямовані на формування екологічної свідомості;
- наближатися до сучасних стандартів в інтер'єрі приміщень, що підвищує емоційне сприйняття експозиції відвідувачами;
- створювати нові вітрини із системами аудіосупроводу та індивідуального освітлення, виготовляти ландшафтні діорами, використовувати відеодемонстрації;
- урізноманітнити рекламні заходи для збільшення кількості відвідувачів;
- розробити програму щодо підвищення професійного рівня екскурсоводів;
- організовувати тематичні виставки;
- залучати молодь до реальних екологічних акцій;
- налагоджувати зв'язки з органами влади, екологічними організаціями та виступати єдиним фронтом у вирішенні екологічних проблем.

Зоологічний музей Дніпропетровського національного університету поступово рухається у цьому напрямі, але, на жаль, не такими темпами, як необхідно. Зоологічний музей ДНУ має загальну площу 605 м², з них експозиція — 524 м². Загальна кількість одиниць збереження — 7623, з них 1798 одиниць — музейні експонати, що входять до державної частини Музейного фонду України. 465 одиниць — колекція рідкісних та зникаючих видів тварин, що включені до Червоних книг різного рівня. Музей приймає майже 7 тисяч екскурсантів на рік і впроваджує екологічне виховання під час своєї роботи та готовий до співробітництва в екологічних програмах вищого рівня.

Буртний Іван Анатолійович, директор Зоологічного музею, Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара; пр. Гагаріна 72, м. Дніпропетровськ, 49010, Україна; тел. (056) 744-74-58.

Гассо Віктор Якович, зав кафедрою зоології та екології, Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара; пр. Гагаріна 72, м. Дніпропетровськ, 49010, Україна; e-mail: vgasso@ua.fm ; тел. (056) 776-58-49.

Г.К. Веденєєва,

Миколаївський обласний краєзнавчий музей

МУЗЕЙНА ПЕДАГОГІКА ЯК ФОРМА РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ

Не змінюючи унікальність природи і специфіку соціально-культурного інституту, що збирає, досліджує, реставрує, зберігає та експонує матеріальні та духовні свідоцтва розвитку природи і людини, сучасний музей інтегрується в систему безперервної освіти.

Тому єдиним вірним шляхом розширення та збереження музейної аудиторії є її цілеспрямоване вивчення та формування з використанням музейної інформації, яка набуває наочності, образності, активізує візуальне мислення, стає ефективним засобом спадкоємності поколінь і передачі соціального досвіду.

Відвідувач у музеї може вступити до діалогу, емоційного контакту з різними паралельно існуючими в одному просторі світами: світом самої ідеї музею та її цілісного втілення; світом предметів, що лягли в основу експозиції; окремого музейного предмету, можливих документальних та предметних порівнянь минулого з сьогоденням.

Музейні уроки, цікаві легенди, оповідки для різновікової аудиторії (від вихованців дитячих садочків і старшої) допомагають розкрити тему рослин і тварин Червоної книги України; рослин — символів України, лікарських, отруйних, їстівних, рослин з казок, дають можливість розкрити зв'язок сучасних поколінь з традиціями наших пращурів вивчати, пізнавати, шанобливо використовувати природу; знайомлять відвідувачів з відомими дослідниками природи краю.

Весь час ми в пошуках нових засобів, методів, шляхів діяльності, які ведуть до того, щоб все ж таки думки нашого земляка О. А. Янати, котрі він висловив у рукописі недозволеної до проголошення доповіді (1915 р.), ми б могли хоч колись цитувати, як щось нехарактерне для нас: «Наслідком майже повної відірваності нашої популяризаторської, діяльності як і шкільної, від краю, від місцевих потреб, від місцевої природи — є в свою чергу культивування цього ж принципу серед населення, як у школі, так і поза нею. Замість зміцнення в народі, особливо в селі, любові до своєї природи, до свого краю, свідомого до них ставлення і поваги у нас прищеплюється безґрунтова культура. Наслідки її виявляються у здичавінні населення, починаючи зі шкільної лави...

На кожному кроці в нас зустрічаються приклади безглузлого погрому природи — винищення лісів, риби в ріках та озерах, винищення окремих тварин і рослин...

Ідея охорони природи, яка так глибоко прищепилася серед культурних народів, особливо в селах..., у нас лише починає прищеплюватися інтелігенції, та й то у місті на кожному кроці ще бачимо сліди вандалізму тої ж інтелігенції щодо природи — в парках, садах, скверах і т.д.».

Пам'ятаючи, що «природа — невичерпне джерело, книга без початку та кінця, що вона зі своїх надр живила та буде жити духовні та матеріальні запити всіх людських поколінь...», спілкуймося з нею, «...щоб не тільки споглядати її, насолоджуватися її красотами, але й щоб знати її, тоді вона доставить нам ще більше задоволення. Тоді ми сприйматимемо її благо не тільки почуттями, але й розумом...».

Веденеєва Ганна Костянтинівна, старший науковий співробітник відділу природи, Миколаївський краєзнавчий музей; вул. Набережна, 29, м. Миколаїв, 54001, Україна; e-mail: muzeums kr @ mail.ru; тел. 37-70-21.

С.А. Гасіца

Уманський краєзнавчий музей

РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ПРИРОДНИЧИХ МУЗЕЇВ У ФОРМУВАННІ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ СУСПІЛЬСТВА ТА ВИХОВАННІ ОСОБИСТОСТІ

Уманщина — лісостеповий край. На території Уманського р-ну зареєстровано вісім об'єктів природно-заповідного фонду. Всі вони створені для охорони природного степового ландшафту. Науково-дослідницька діяльність відділу природи Уманського краєзнавчого музею направлена насамперед на виявлення, вивчення рідкісних і зникаючих видів рослин, розповсюдження інформації про унікальні природні куточки рідного краю. З цією метою нами проводяться щорічні планові польові екскурсії по Уманському р-ну, формується науковий гербарій типових та рідкісних рослин за допомогою якого список рідкісних видів рослин Уманського р-ну постійно поповнюється. Окремі розділи експозиції висвітлюють теми «Уманщина на

сторінках Червоної книги України», «Заповідні території Уманського району», «Регіонально-рідкісні рослини Уманщини».

Формування екологічної свідомості населення – це в першу чергу розуміння необхідності бережливого ставлення до навколишнього середовища. З цією метою ми не лише поповнюємо нашу експозицію новими гербарними зразками, світлинами місцевих краєвидів, унікальних куточків рідного краю, Але й періодично готуємо публікації, сюжети на тему охорони навколишнього природного середовища до місцевої преси, телебачення та інтернет-видань.

Неподалік с. Коржового Кута Уманського р-ну) знаходиться колонія сірих чапель, у долині річки Ревуха навесні квітує шафран сітчастий, рожевим саявом зігриває краєвид мигдаль степовий, а килим ковили волосистої розтелився схилами неподалік Дубової тощо. Розповідаючи про ці красоти, ми, краєзнавці, славимо унікальність нашої малої Батьківщини, наголошуємо на важливості збереження, охорони природи, бо лише разом нам вдасться залишити нащадкам красу рідного краю.

Звичайно, не лише ботанічна колекція формує природничий фонд Уманського краєзнавчого музею. В залах природи експонується майже 300 опудал тварин, серед яких є унікальні екземпляри, наприклад, орлан довгохвіст. Ентомологічна збірка представлена лускокрилими у кількості понад 200 одиниць. Оологічна колекція О.В. Носаченка, засновника першого природничого відділу Уманського краєзнавчого музею, вдало довершує тему «Тваринний світ Уманщини». На основі колекції вологих препаратів людських зародків, у тому числі з аномаліями розвитку, яка є незвичною для більшості краєзнавчих музеїв, ми зробили виставку, яка наочно демонструє вплив шкідливих звичок та несприятливого стану навколишнього середовища на здоров'я людини. Всі ці матеріали допомагають нам грамотно, цікаво, доступно знайомити відвідачів з різноманіттям природи краю, пропагувати охорону навколишнього природного середовища.

Гасіца Світлана Аркадіївна, старший науковий співробітник відділу природи, Уманський краєзнавчий музей; вул. Жовтневої революції, 31, Умань, 20300, Україна, e-mail: g-sveta-a@yandex.ua, тел. 0474-45-30-70.

С.І. Головка

Міський краєзнавчий музей, м. Нетішин

ПРИРОДНИЧО-ЕКОЛОГІЧНІ УРОКИ ТА ЗАНЯТТЯ ЯК ОДНА З ФОРМ НАУКОВО-ОСВІТНЬОЇ РОБОТИ У МІСЬКОМУ КРАЄЗНАВ- ЧОМУ МУЗЕЇ міста НЕТІШИНА

Виховання підростаючого покоління музейними засобами, активне залучення до музейних цінностей, формування постійної потреби у спілкуванні з історико-культурною спадщиною — це одне з головних завдань музею на сучасному етапі.

Власну специфіку мають музеї регіонального рівня, які відображають у своїй діяльності інколи малопомітний зв'язок таких понять, як от: край — країна, місцеве — загальнодержавне, етнорегіональне — національне. Власне тому вони відіграють у регіоні роль, передбачену ще 1960 р. в окремій дефініції Рекомендацій ЮНЕСКО щодо найефективніших заходів забезпечення загальнодоступності музеїв: «У місцевостях, де вони розташовані, музеї мають бути центром розуму і культури, а відтак, вносити свій вклад у духовне й культурне життя населення. Це особливо стосується музеїв, що знаходяться в невеликих містах і селах, які часто мають важливе значення попри невеликі розміри». Прикладом цьому може бути Міський краєзнавчий музей м. Нетішина, який функціонує з 2001 р. та має повнопрофільну краєзнавчу експозицію у 18 експозиційних залах, які відображають основні напрямки історії, етнографії та природи регіону.

Одним із пріоритетних напрямків роботи музею є науково-освітня діяльність, яка у вихованні природничо-екологічного світогляду використовує різні форми експозиційної та науково-просвітницької роботи, залучаючи до них музейні колекції та банк даних музейної інформації. Науковою основою реалізації освітньо-виховної функції є музейна педагогіка, якій у нас приділяється значна увага.

Основну частку музейної аудиторії складають студенти, школярі й дошкільники. В процесі роботи ми намагаємося залучити якнайбільше відвідувачів, достукатися до якомога більшої кількості сердець. Водночас нам дуже хочеться, щоб вони не просто прийшли до музею, а й отримали інформацію, яку зможуть в подальшому використати. Найбільш уживаною формою роботи є музейні уроки та заняття.

В закладі затверджено музейно-педагогічні програми «Музей — школі» (2002), які передбачають нашу співпрацю з освітніми закладами. Спільна мета програм полягає у сприянні формуванню творчої особистості з розвинутими пізнавальними інтересами, естетичними почуттями та вагомою моральною основою. Ми обрали новий, нетрадиційний стиль відносин з аудиторією: відмовились від звичного способу передачі знань за допомогою монологічної розповіді, застосовуючи інтерактивний.

Оскільки останнім часом значна увага приділяється екологічним та природоохоронним проблемам, відділом природи розроблено музейні уроки природничо-екологічного циклу. Яка їх суть? Триває музейний урок традиційно 40-45 хвилин. В музеї учні потрапляють в інший час і простір, а менш формальні умови, порівняно зі шкільним кабінетом, дозволяють їм почуватися психологічно комфортніше. Музейний працівник менш прив'язаний до шкільної програми, що дає йому можливість втілювати творчі ідеї. Нове середовище лише створює умови для комунікації, навчальну атмосферу для сприйняття додаткової інформації школярами. Такий урок не повинен підміняти шкільну чи вузівську освіту, а бути вагомим її доповненням.

У музеї незвичайне спілкування: через експонати з особливим інформаційним навантаженням. У ботанічній експозиції — це об'ємна та напівоб'ємна фітоекспонататура; в геологічній — гірські породи та мінерали, скам'янілості, мушлі молюсків, корали; в зоологічній — опудала птахів, звірів, колекції комах. Додаткову інформацію несуть кольорові фотографії та текстовий супровід у вітринах, фотофризи, розміщені по периметру у верхній частині залів. «Спілкування» школярів з автентичними натураліями має не лише пізнавальне, а й розважальне або рекреаційне значення. Емоційне сприйняття експозиції може спонукати до повторних відвідувань музею. Музейна освіта — «це добровільна, неформальна освіта, якій не відомі шкільні ступені, навчальні плани та іспити».

Музейні уроки «Екскурсія до природничого музею», «Сторінками Червоної книги України. Первоцвіти», «Природозаповідні території околиць м. Нетішина», «Екологічне право», «Найбільш поширені види тварин і рослин своєї місцевості. Рослини, занесені до Червоної книги України» сприяють розширенню кругозору молоді щодо видової різноманітності рослинного покриву регіону, знайомлять з природоохоронним законодавством, рідкісними рослинами місцевості тощо, сприяють формуванню погляду на природу як на єдине

збалансоване ціле у безперервному розвитку, виховують інтерес до пізнання основних природних процесів та бережливе ставлення до навколишнього середовища.

На основі геологічних колекцій розроблено уроки: «Гірські породи та мінерали. Корисні копалини регіону», «Таємнича душа самоцвітів», «Розвиток життя на Землі», які крім іншого, збагачують світогляд дитини відомостями про гірські породи та мінерали, сприяють раціональному використанню природних багатств.

Ще один проект — «Музей — для дошкільника». В процесі його розробки виникало багато запитань: як до маленького відвідувача донести складну інформацію? як зробити заняття цікавим? як побудувати екскурсійний процес, щоб у дитячих очах не згас вогник допитливості, вогник радості від зустрічі з музеєм? Дошкільники — найвдячніша аудиторія [11, с.8; 19, с.49]. Пропонована інформація засвоюється практично стовідсотково. Звісно, потрібно враховувати низку важливих чинників: заняття має бути стислим та динамічним, інформаційна частина повинна тривати не більше 15-20 хв. та бути максимально наближеною до дитячого світосприйняття. Обов'язковий елемент — наявність ігрових елементів.

Наші заняття — це не звичайні розповіді, а екскурсії-подорожі («В гостях у царівни Флори», «Дикі звірі» «Подорож у дивовижний світ комах», «Подорож у далеке минуле планети Земля»), екскурсії-ігри, -вікторини, -вистави («Лікарські рослини», «Первоцвіти просять захисту», «Зимуючі птахи», «Перелітні птахи», «Птахи — вісники весни»), на яких екскурсанти не пасивні слухачі, а активні учасники процесу. Методичні рекомендації та досвід роботи переконують, що найефективніший спосіб засвоєння матеріалу відбувається через казки та легенди. Ще один методичний прийом — широке використання загадок. Це робить заняття цікавішим, а засвоєння матеріалу — глибшим та міцнішим.

Таким чином, музейні природничо-екологічні уроки та заняття — це особливі форми науково-освітньої роботи, які сприяють збагаченню у дитини пізнання про довкілля, розвивають увагу, спостережливість, допитливість, виховують бажання пізнавати рідну природу тощо. За їх допомогою формується екологічний світогляд відвідувача, розуміння власної відповідальності за стан гармонійної взаємодії людини з природою.

Головка Світлана Іванівна, завідувач відділу природи міського краєзнавчого музею м. Нетішина; e-mail: muzeynet@ukr.net; тел. 03842 3-25-73.

НОВІ ФОРМИ ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРИРОДНИЧИХ МУЗЕЇВ

Природничі музеї крім функцій накопичення і збереження експонатів у своїх колекціях виконують також надзвичайну важливу роль — просвітницьку. Оскільки саме у музейних стінах широкий загал відвідувачів може ознайомитися з усім різноманіттям довкілля. Але процес проникнення інформаційних технологій в усі сфери життя вплинув також і на діяльність музеїв. В результаті чого у більшості музеїв з'явилися свої сайти, присвячені поточній діяльності організації, діючим виставкам, структурі підрозділів тощо. Це вірне рішення, оскільки більшість потенційних відвідувачів музею, перед тим, як відвідати музей особисто, шукають інформацію про нього у мережі Інтернет. Але головна відмінність музейних сайтів, від решти сайтів представлених у мережі, їхня відносна статичність. Тобто, заходячи кожного разу на сайт установи, людина прагне отримати нову інформацію. Досягнути цього можна шляхом додавання у структуру сайту окремих динамічних розділів, за своїм типом найбільш подібних до блогів, що будуть наповнюватися новою інформацією, зусиллями зацікавлених працівників установи. При цьому знімаються будь-які обмеження на тип інформації. Вона може бути представлена в текстовому форматі, крім того, у структурі цього розділу можна передбачити фото- і відеогалереї тощо. Виходячи з вищенаведених міркувань, було започатковано просвітницьку інтернет-програму «Молюски», на базі порталу ДПМ НАН України (<http://museum.lviv.net>). Підставою для створення цього проекту є надзвичайно слабка представленість прісноводних і особливо наземних молюсків вітчизняної фауни в навчальній і науково-популярній літературі, а також багатий малакологічний фонд ДПМ, матеріали якого дадуть змогу наочно продемонструвати не лише зовнішній вигляд черепашок різних видів, але й значну внутрішньовидову мінливість багатьох ознак. ППП «Молюски» буде зорієнтована на різні верстви населення: від школярів до науковців. У початковому варіанті програми буде представлено такі розділи:

1) анотована фотогалерея «Наземні молюски України: у природі та фондовій колекції Державного природознавчого музею НАН України»;

- 2) «Дітям — про молюсків» (короткі ілюстровані розповіді про найцікавіших представників малакофауни України та світу);
- 3) «Наукові публікації лабораторії малакології ДПМ».

Зокрема з відкриттям постійної експозиції планується відкриття рубрики «Молюски на експозиції», де можна буде отримати детальнішу інформацію про окремі види (або зразки), представлені на діючій експозиції. Матеріали представлені у розділі «Дітям — про молюсків», будуть також продубльовані у вигляді готових до друку файлів у форматі pdf з кольоровою обкладинкою. Це дасть змогу відвідувачам, отримати безоплатну паперову копію зв'язаних матеріалів. Крім цього, окремі розділи, такі як фото галереї, у подальшому можуть бути представлені для перегляду в офлайн режимі, на носіях інформації у вигляді мультимедійних програм.

Наступним кроком до популяризації знань про природу музейними установами є створення спеціалізованих програм для мобільних платформ (смартфонів, планшетів) і подальше їхнє поширення в спеціалізованих магазинах.

Гураль Роман Іванович, науковий співробітник, Державний природознавчий музей НАН України, вул. Театральна 18, м. Львів, 79008, Україна; e-mail: gural@museum.lviv.net, gural.roman@gmail.com; тел. роб. (032)274-23-07.

Р.В. Джахман

Закарпатський краєзнавчий музей

ЕКОЛОГІЧНА ПРОСВІТА В ЗАКАРПАТСЬКОМУ КРАЄЗНАВЧОМУ МУЗЕЇ

Однією з основних сфер музейної діяльності є науково-просвітницька робота, яка проявляється у проведенні оглядових екскурсій, тематичних заходів, лекцій тощо. У цьому напрямку працює й Закарпатський краєзнавчий музей. Екологічна просвіта населення розпочинається вже під час проведення оглядової екскурсії по музею, у ході якої відвідувачі можуть оглянути природничу експозицію. Протягом року наукові працівники відділу природи активно працюють зі школярами та студентами і проводять заходи, які приурочені до різних екологічних дат. У квітні в музеї відзначають Міжнародний день птахів та День довкілля.

Свято птахів традиційно проходить разом з юннатами Закарпатського обласного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді. До цього дня наукові працівники готують тематичні виставки, а

юннати виявляють свої знання при розгадуванні кросвордів, вікторин, декламуванні віршів, у театральних виступах тощо. Крім цього, юні натуралісти мають можливість ознайомитися з літературою про орнітофауну Закарпаття, ознайомитися як рідкісними працями 20-30-х років ХХ ст., так і сучасними книгами з бібліотеки та фондів музею. На цей захід звикли запрошувати кандидата біологічних наук Людвіга Потіша. Він представив юннатам третє видання Червоної книги України, Червону книгу Українських Карпат та розповів про новостворені природоохоронні території в Закарпатті.

До Дня довкілля в музеї у 2008 р. було проведено конкурс малюнків «Природа очима дітей», в якому змагалися учні ЗОШ № 12 та № 2 м. Ужгорода. У 2011 р. було організовано освітньо-виховний захід, присвячений охороні первоцвітів. Під час цього заходу школярі розіграли театралізовану виставу «Квітковий бал», де вони на якусь мить стали весняними квітами, прослухали цікаву розповідь про рослини Закарпаття, які згадуються в Біблії, та мали можливість побачити і порівняти всі видання Червоної книги України.

Всі заходи зазвичай закінчуються екскурсією по природничій експозиції, де учні можуть закріпити знання і побачити тварин і рослини, які підлягають охороні.

У вересні 2011 р. в Закарпатському краєзнавчому музеї була відкрита виставка «Скарби з природознавчої колекції Східнословачького музею в Кошіце», яка тривала до середини листопада. На базі цієї виставки та експозиції відділу природи були проведені уроки-екскурсії до Всесвітнього дня захисту тварин, під час яких діти порівнювали тваринний світ Закарпаття й сусідньої Словаччини та побачили деякі види, які вже на території області не зустрічаються.

Наукові працівники відділу природи організовують заходи та читають лекції, присвячені вченим, які в минулому досліджували природу Закарпаття. Так, у 2009 р. в музеї проведено вечір пам'яті орнітолога, першого завідувача відділу природи, а в поточному році розроблено лекційний матеріал про відомого в Ужгороді натураліста Іштвана Лаудона.

Уся робота ведеться з метою пропаганди охорони природи, залучення молоді до краєзнавчої, пошукової роботи.

Джахман Руслана Василівна, завідувач відділу природи, Закарпатський краєзнавчий музей; вул. Капітульна 33, м. Ужгород, 88000; e-mail: zamokung@gmail.com; тел./факс (031-22) 3-44-42.

І.Б. Доценко

Національний науково-природничий
музей НАН України

ЕКСПОЗИЦІЯ ЗООЛОГІЧНОГО МУЗЕЮ ЯК БАЗА ДЛЯ УНАОЧНЕННЯ ОСНОВ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Експозиція зоологічного музею Національного науково-природничого музею НАН України побудована за систематичним принципом та віддзеркалює розвиток тваринного світу від найпростіших до найбільш складних та розвинених форм, надає величезну кількість демонстраційного матеріалу до кожної теми курсів зоології, екології, охорони навколишнього середовища будь-якого рівня складності (шкільного, вузівського, аматорського, академічного). У ній представлено більшість вищих таксонів безхребетних та практично всі таксони хребетних світової фауни до рівня ряду чи родини, а вітчизняної фауни — до видового рівня. Крім відомостей, що унаочнюють дані сучасної таксономії тваринного світу, представлені також відомості із зоогеографії та охорони: до кожного представленого вищого таксону додається невеличка мапа ареалу, а у нещодавно оновлених етикетках усіх експонатів окрім української та наукової (латинської) назв наведено перелік географічних місць існування; рідкісні види, що є під охороною, мають мітки у вигляді кольорових кіл (червоних — представники фауни України, та синіх — види Червоного списку МСОП).

У вітринах музею міститься безліч прикладів особливостей пристосування тварин до властивого їм середовища існування та способу життя, поведінки (харчової, репродуктивної, турботи про нащадків та ін.), взаємовідносин живих організмів у природі (як позитивних — різні ступені симбіозу та коменсалізму, так і негативних — хижацтво, паразитизм). Окрім природних експонатів (вологих, зілків, опудал) цю функцію у експозиції виконують схеми (зовнішньої та внутрішньої морфології, філогенетичні, циклів розвитку, міграцій та ін.), малюнки (життєвих форм, способів пересування та ін.), мінідіорами (залицання, гніздової поведінки: гаги на гнізді, танки турухтанів, подарунки при залицанні крячок та ін.), документи (тексти природоохоронних законів, заключення з роботи конвенцій, історичні свідоцтва та ін.) та фотографії. Ця остання ланка засобів наочної інформації у найближчі роки особливо стрімко

оновлюється, оскільки з появою кольорового цифрового фото та розширення можливостей пересування світом і обміну інформацією. Значна кількість якісних кольорових фотографій з'явилася у експозиції, ілюструючи особливості життєвих форм тварин, їхні біотопи, в т.ч. екзотичні (це особливо стосується експозиції комах та плазунів, надвітринних фото великого розміру у залах безхребетних і птахів та, особливо, оформлення холу музею до ювілею Ч. Дарвіна фотографіями, зробленими під час його мандрівок завідувачем зоомузею Є.М. Писанцем).

Особливу роль у створенні уявлення про різноманітність умов існування тварин та шляхи адаптивної радіації дають п'ятнадцять діорам музею, у яких представлено усі природні зони України та майже усі — світу, та унаочнені особливості будови, екології та поведінки їх мешканців. Тут можна знайти ілюстративний матеріал для формування базових понять та уявлень екології (екосистема, біотоп, продуценти, консументи, редуценти, екологічні піраміди, трофічні мережі, ланцюги живлення та ін.).

Значну кількість інформації та документів щодо взаємодії людського суспільства з живою природою містять невеликі, але дуже суттєві вітрини, присвячені необхідності охорони тваринного світу, тваринам, занесеним до Червоної книги, причинам зменшення їхньої чисельності.

Перспективи розвитку експозиції вбачаються у ряді напрямків, що зумовлено як традиційними засадами роботи природничих музеїв, так і широким спектром можливостей, які надає розвиток новітніх технологій:

- 1) оновлення експозиційної бази із заміною при можливості пошкоджених (вицвілих та ін.) експонатів на муляжі або опудала, постійний контроль відповідності етикеток сучасному стану таксономії, даних зоогеографії та охорони рідкісних видів; оновлення тематичних вітрин відповідно до нових наукових даних (підготовано нову версію вітрини «Партеногенез», готується вітрина «Вчення Ч. Дарвіна»);
- 2) подальше збільшення кількості та інформативної ролі фотографічних матеріалів, що ілюструють суттєві поняття екології, особливості біології тварин та ін.;
- 3) впровадження застосування мультимедійних засобів (аудіогіди, монітори з демонстрацією відеоматеріалів і т. ін.; вже створено тексти для аудіогідів з інформацією по усіх класах хребетних та типах безхребетних).

Зі зростанням різнобічних техногенних загроз живій природі виникає потреба у перенесенні акцентів у концептуальних засадах розвитку експозиції саме у бік застереження аудиторії від загроз надмірної, споживацької, варварської експлуатації природних ресурсів тваринного світу та виховання шанобливого ставлення до кожної істоти.

Доценко Ірина Борисівна, ст. науков. співр., Зоологічний музей, Національний науково-природничий музей НАН України; вул. Богдана Хмельницького, 15, Київ, 02030, Україна; e-mail: icoronella@gmail.com; тел. 2347016.

І.Г. Ємельянов

Національний науково-природничий музей НАН України

РОЛЬ ПРИРОДНИЧИХ МУЗЕЇВ В ЕКОЛОГІЧНІЙ ОСВІТІ

Формування екологічного світогляду — глибокого розуміння наявності тісного взаємозв'язку між існуванням людства та екологічними процесами в природі — має забезпечуватися через систему безперервної багатоступеневої екологічної освіти, яка повинна охоплювати всі вікові, соціальні та професійні групи населення. Розвиток екологічної освіти повинен відбуватися на основі інтеграції трьох основних підходів: засвоєння сучасних екологічних знань та уявлень, нове ставлення до природи, розробка та впровадження нових технологій з метою мінімізації негативного впливу на довкілля. Саме в цьому аспекті визначну роль у формуванні екологічного світогляду пересічних громадян відіграють природничі музеї, які в своїх експозиціях відображають уявлення про багатоманітність природних процесів, що відбуваються в біосфері, висвітлюють геологічну будову Землі, історію виникнення життя на планеті, його еволюцію, сучасний стан рослинного і тваринного світу, проблеми збереження біорізноманіття на сучасному етапі розвитку людської цивілізації.

Національний науково-природничий музей (ННПМ) НАН України посідає чільне місце в пропаганді екологічних знань серед широких верств населення. Щороку він приймає кількাসот тисяч відвідувачів, які мають можливість ознайомитися з речовинним

складом, будовою та розвитком земної кори, складними явищами та процесами, що відбувалися і відбуваються на поверхні та в надрах планети, найбільшою в Україні колекцією метеоритів, зразками мінералів, руд, гірських порід, представниками викопної флори і фауни. Значне місце в експозиції займають відбитки давніх рослин та скам'янілі рештки тварин, що мешкали на території України, унікальні експонати — змонтовані скелети слона-динотерія, кита-цетатерія, мамонта, тура, велетенського оленя тощо. Особливу цікавість представляють реконструкції межирічського та мізинського жителів з кісток мамонта, здійснені під керівництвом першого директора ННПМ НАН України академіка І.Г.Підоплічка. Велику увагу відвідувачів привертають сучасні представники тваринного світу. Тут представлені безхребетні й хребетні тварини з усіх куточків Землі. Значну цікавість викликає відображене в експозиції різноманіття рослинного світу планети, усіх її регіонів, природних зон. Особливу увагу приділено рослинним угрупованням, найбільш цінним в науковому і практичному відношенні видам рослин. Окрасою Музею є комплекс з 30 діорам — ландшафтні експозиції та біогрупи. При їх створенні вперше в практиці природознавчих музеїв України було використано науково обґрунтоване художнє оформлення.

Важко переоцінити роль ННПМ НАН України, як і інших природничих музеїв, у формуванні екологічного світогляду широких верств населення, внесок у пропаганду знань з питань охорони природи, збалансованого, невиснажливого використання природних ресурсів, підвищення рівня виховання, освіти та інформованості щодо необхідності збереження біорізноманіття для підтримання екологічної рівноваги в системі «Людина-Природа», а також в естетичне виховання прийдешніх поколінь.

Ємельянов Ігор Георгійович, чл.-кор. НАН України, директор Національного науково-природничого музею НАН України; вул. Б. Хмельницького, 15, Київ, 01601, Україна; e-mail: emeln@izan.kiev.ua; тел. 044-235-63-54.

І.В. Кальба, В.В. Бундзяк
Карпатський біосферний заповідник

**ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ МУЗЕЮ ЕКОЛОГІЇ ГІР ТА ІСТОРІЇ
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТАХ
У СИСТЕМІ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ КАРПАТСЬКОГО
БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА**

Музей екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах (далі — Музей) є структурним підрозділом Карпатського біосферного заповідника (КБЗ). Створений наприкінці 1990-х років сьогодні він містить два розділи: «Природа Карпат» (доповнений акваторією комплексом з діючою моделлю гірського водотоку) та «Історія природокористування в Українських Карпатах». Серед основних засобів експонатури — діорами, художні панно, муляжі, макети, комплексні стенди. Геологічні, палеонтологічні, зоологічні археологічні, етнографічні колекції нараховують понад 700 експонатів.

У системі інформаційної інфраструктури КБЗ (3 еколого-освітні та 3 інформаційно-туристичні центри) Музей займає ключову позицію завдяки сталому штату, чіткому стратегічному та поточному плануванню робіт та заходів.

Свою діяльність Музей реалізовує за трьома напрямками: освітньо-виховний, рекреаційно-інформаційний та дослідницький. Освітня робота Музею є складовою частиною програми еколого-освітньої діяльності установи і здійснюється в рамках відповідного плану. Розвитку зовнішньої освітньо-виховної діяльності надзвичайно сприяло виокремлення Музею в окремий структурний підрозділ (2011 р.). Цей крок з боку адміністрації, зокрема, сприяв перетворенню працівників Музею на активних учасників процесу освітньо-виховної роботи з учнівською молоддю Рахівщини. Тоді як, перебуваючи у складі відділу пропаганди та екоосвіти, працівники Музею лише долучалися до проведення екоосвітніх акцій та самостійно організовували лише 2-4 заходи на рік (як то Дні відкритих дверей, підготовка та залучення екскурсоводів-волонтерів з числа місцевих школярів). Основним завданням, що стояло перед Музеєм, було здійснення екскурсійної (рекреаційно-інформаційної) діяльності.

За останні два роки працівниками Музею організовано та проведено низку взаємопов'язаних, тематично цілісних заходів. Серед них варто відзначити 3 конкурси малюнків («Світ заповідної природи очима дітей», 2010; «Таємниці Карпатського лісу», 2011; «Людина і енергія», 2012), екодемонстрацію «Збережемо первоцвіти разом» у центрі м. Рахова (акція «Первоцвіт», 2012), акцію з озеленення шкільного подвір'я («День заповідника», 2012), серії екоуроків з енергозбереження («Рік сталої енергії для всіх», 2012). У 2012 р. колектив музею на умовах двосторонньої угоди про співпрацю в галузі екологічної освіти взяв методичне шефство над однією з початкових шкіл міста. Для її учнів проведено цикл уроків «Я люблю ліс». Особливе місце в еколого-краєзнавчій роботі з учнівською молоддю займають курси екскурсоводів-волонтерів, які організовують щороку (з 2004 р.) на базі однієї з місцевих шкіл. Вони включають в себе цикл теоретичних (6) та практичних (не менше двох) занять.

У планах музею пріоритетне місце займає розбудова освітньої бази. З цією метою планується на прилеглий території (суміжній з дендропарком) створити сучасну «Інтерактивну Зелену школу», використовуючи новітні технології та інтерактивні засоби, які ефективніше впливатимуть на рівень екоосвіти шкільної та студентської молоді.

Кальба Ігор Володимирович, провідний фахівець-завідувач, Музей екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах.

Бундзяк Вікторія Віталіївна, начальник відділу пропаганди та екоосвіти, Карпатський біосферний заповідник; вул. Красне Плесо, 77, м. Рахів, Закарпатська обл., 90600, Україна; e-mail: cbr-rakhiv@ukr.net; тел./факс 0313-22-26-32.

О.А. Луговой

Ужгородский национальный университет

РОЛЬ ЗООМУЗЕЯ УЖГОРОДСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА В ФОРМИРОВАНИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ

В настоящее время, когда проблемы экологии, охраны окружающей среды стоят весьма остро, одной из важных задач зоологических музеев становится разносторонняя пропаганда экологических знаний и экологической культуры среди населения. Зоологический

музей, будучи унікальним хранилищем природних цінностей, стає своєобразним полігоном, культурним і освітнім центром, де можна відточувати і втілювати в життя різноманітні способи формування екологічного свідомості. Зоологічний музей Ужгородського національного університету (УжНУ) став не тільки важливою навчально-науковою базою, вносящою суттєвий вклад у підготовку студентів-біологів (цю функцію він виконував спочатку), але і своєобразним центром еколого-просвітницької діяльності серед студентів інших факультетів УжНУ, широкого кола населення різного віку і роду занять. Зоомузей УжНУ має постійним штатом кваліфікованих співробітників і оригінальною виставочною колекцією місцевої і світової фауни (около 5 тис. експонатів). Це дозволяє проводити в залах музею не тільки традиційний оглядовий показ експонатів, але також і тематичні екскурсії, як для населення свого краю, так і для гостей Закарпаття. В залежності від аудиторії і поставлених завдань тематика такого показу специфічна: «Охотничья фауна Карпат і її охорона», «Животний світ вертикальних гірських поясів», «Проблеми охорони тварин в аспекті поняття "хижак і жертва"», «Риби карпатських водойм і Червона книга України», «Рідкісні і охороняємі тварини Карпатського регіону», «Роль земноводних і пресмикаючихся в біоценозах» і др. Щорічно музей УжНУ відвідує около 4 тис. людей, і, що не менш важливо, це в основному молодь. Крім безпосередньої роботи з відвідувачами в експозиційних залах співробітники музею виїжджали з лекціями до працівників лісництва Закарпатської області (з показом зразків, вологих препаратів, слайдів), організовували літні орнітологічні табори для школярів і т.д. Постійно удосконалюються екологічні знання і серед студентів свого університету. В даному випадку — з урахуванням їх майбутньої спеціальності: окремо для медиків, юристів, істориків і філологів, технічних спеціальностей, не кажучи вже про біологів і географів. Постійно виникають нові завдання, і ми їх по мірі можливості вирішуємо.

Луговой Олег Алексеевич, ст. лаборант, Зоологічний музей, Ужгородський національний університет; ул. Острівна, 20/21, Ужгород, 88002, Україна; e-mail: gelolug@bigmir.net; тел. 0312-23-02-36, 050-270-79-50.

В.М. Мацуй, Л.Р. Нурмамедов

Национальный научно-природоведческий музей НАН Украины

**САМОЦВЕТЫ В МУЗЕЙНЫХ ЭКСПОЗИЦИЯХ И ИХ РОЛЬ
В ФОРМИРОВАНИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ ЛИЧНОСТИ**

Самоцветы (цветные камни) — обобщающее название драгоценных и поделочных камней, отличающихся ярко выраженной игрой цвета. Им присущи яркая окраска, иногда замысловатый рисунок, блеск, большое светорассеяние, зачастую высокая твердость и способность принимать огранку, шлифовку и полировку. Недра Украины чрезвычайно богаты самоцветами, многие представители которых украшают витрины Национального научно-природоведческого музея. В современных условиях экономических и социально-политических изменений, когда геологическая наука постепенно утрачивает свою привлекательность и популярность, юные посетители, нередко опустив глаза, быстро минуют витрины с уникальными образцами, которые раскрывают историю Земли, ее эволюцию и задерживаются лишь у витрин самоцветов.

В лучших традициях природоведческого музея — пропаганда научных знаний о Природе. Отдел «Геологический музей» организовал специализированную выставку самого приоритетного самоцвета Украины — янтаря-сукцинита. Открытие было приурочено ко Дню Земли (23 апреля 2010 г.). Выставка освещает разнообразный комплекс знаний о янтаре-сукцините и ископаемых смолах: происхождение и история формирования залежей, особенности фоссилизации растительных смол и накопление россыпей в морских и континентальных обстановках, вещественный состав и уникальные свойства, добыча и прогнозная оценка, использование в промышленности, сельском хозяйстве и медицине, чудесные легенды и предания. Со всей убедительностью показано, что янтарь-сукцинит, зародившийся в Украине и Прибалтике 40-37 млн лет назад — это удивительной красоты Солнечный камень — «самый замечательный камень древности», как его охарактеризовал акад. А.Е. Ферсман. В Приднепровье и Волыни (впервые в Европе) его добывали и обрабатывали позднелепеолитические охотники на мамонтов 18-14 тыс. лет назад, позднее — скифы, а в Средние века — ремесленники времен Киевской Руси.

Центральный раздел выставки посвящен проблеме нарушения экологического состояния природной среды в связи с освоением месторождений янтаря в Украинском Полесье (наша общая печаль и забота!). Огромный ущерб государству и природе Полесья наносят несанкционированные разработки янтаря, принявшие здесь массовый и системный характер. Незаконными горными выработками, отвалами шурфов, канав, намывами грунта мотопомпой без надлежащей рекультивации нарушается корневая система деревьев, уничтожается кустарниковый и травяной подлесок, а на дневной поверхности остаются песчаные бугры и ямы. Избыток грунтовых вод способствует нарушению стойкости корневой системы, что приводит к потере вертикального положения деревьями и формированию «картины пьяного леса» и в конце концов его гибели. «Старательские отработки», пройденные на посевных площадях и лугах, наносят прямой и серьезный ущерб сельскому хозяйству. Грабительская добыча янтаря уничтожает приповерхностные продуктивные горизонты, которые создавались здесь на протяжении миллионов лет. По своему динамическому влиянию на природу незаконная добыча янтаря в условиях Полесья вполне сравнима с проявлениями негативных геологических процессов, а экологическую ситуацию на площадях нелегальных раскопок можно оценивать как кризисную с тяжелыми последствиями в будущем.

Мацуй Виктор Михайлович, с.н.с. отдела «Геологический музей», Национальный научно-природоведческий музей НАН Украины; ул. Б. Хмельницкого, 15, Киев, 01030, Украина; e-mail: v_matsui@ukr.net; тел. (044)-234-01-15.

Нурмамедов Леонид Романович, н.с. отдела «Геологический музей», Национальный научно-природоведческий музей НАН Украины; ул. Б. Хмельницкого, 15, Киев, 01030, Украина; тел. (044)-234-01-15.

Л.І. Нестеренко

Донецький обласний краєзнавчий музей

ЕКОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ МУЗЕЙНИМИ ЗАСОБАМИ В ДОНЕЦЬКОМУ ОБЛАСНОМУ КРАЄЗНАВЧОМУ МУЗЕЇ

Екологія, охорона навколишнього середовища...

Ці терміни стали зустрічатися у нашому житті майже щодня. За останні десятиліття людство зробило місце свого існування небезпечним, головною стала проблема існування людства і біосфери. Тому зараз так актуально постає питання виховання екологічно освічених людей, що передбачає оволодіння екологічною етикою в усіх галузях людської діяльності, поважного ставлення до всього живого.

Краєзнавчий музей проводить кропітку роботу з підвищення екологічної свідомості жителів Донецької області, особливо підростаючого покоління. Починаючи з 1998 р., працює екологічна програма, до якої долучено різноманітні за формою музейні заходи екологічного змісту.

Основною формою роботи музею залишаються екскурсії, тому головна увага в екологічній програмі приділена саме їм. До програми включено кілька циклів екскурсій, розрахованих на різні вікові групи відвідувачів.

Для дошкілят и молодших школярів пропонується перша ознайомлююча екскурсія «Природа рідного краю». А потім, використовуючи тематичні розділи та колекції експозиції, проводяться скорочені тематичні екскурсії. Для школярів середнього та старшого віку, а також учнів спеціальних та вищих учбових закладів пропонується поглиблена оглядово-тематична екскурсія та тематичні екскурсії. Особливої уваги заслуговують оглядово-тематичні екскурсії для дорослої аудиторії, студентства, фахівців — вони несуть багато послань на наукові джерела в різних галузях природознавства, цифрової інформації з питань екології.

Музейна експозиція створює неповторну емоційно-естетичну атмосферу необхідну для глибокого сприйняття природи. Таким чином, музейна експозиція та екскурсії, в яких використано різні музейні прийоми, розвивають зацікавленість природою рідного краю, виконують не тільки просвітницьку, але й виховну функції.

Задача музею — заохочувати пізнання природи краю, тому екологічна програма включає в себе бесіди на різні теми з використанням слайдфільмів, музейних колекцій, міні-виставок.

Кожного року створюються стаціонарні виставки із фондкових колекцій музею. Неабияку зацікавленість у відвідувачів викликали виставки «Наші знайомі незнайомці» (із фондкових зоологічних колекцій) про маловідомі факти із життя тварин, оселі та середовища їхнього перебування, охорону тварин; «Кам'яні скарби» (із мінералогічної колекції музею), де вперше експонати можна було брати в руки, дряпати нігтем, пробувати на смак; «Закам'янілі сліди часу» — знайомство з палеонтологічною колекцією музею та останніми надходженнями, питання збереження палеонтологічних пам'яток на території області.

Експонувались виставки з фондкових колекцій, які було присвячено окремим датам (Всесвітньому дню охорони навколишнього середовища, Дню Землі, Всеукраїнському дню довкілля та ін.) — природоохоронного плакату, виставка «Природа на листівках та марках» (листівки початку ХХ ст., радянські листівки, майже 200 марок).

Велику увагу привернула виставка з фондкових колекцій музею «Географічні карти і час», яку було проведено в 2008 році — рік туризму в Україні. Окремий розділ цієї виставки був присвячений екології та природно-заповідному фонду Донеччини.

Завдяки планомірній роботі відділу природи зі збору матеріалів за темою «Заповідні місця Донецької області», в останні роки було створено низку виставок: в 2006 р. — виставка «Меотида»; до 80- та 85-річчя заповідника «Кам'яні могили» (2007, 2012 рр.) були створені виставки із фондкових матеріалів; в 2010 р. виставка «Парад парків», яка була присвячена 10-річчю створення регіональних ландшафтних парків в Донецькій області.

Стало традицією щорічне (починаючи з 1999р.) проведення у квітні фотовиставки-конкурсу юних фотографів і натуралістів Донецької області «Крокус» (до Всеукраїнського дня довкілля). Виставка проводиться з 1999 року. Після перегляду виставки навряд чи у кого може піднятися рука нівечити природу — а це і є головна мета виставки.

Біля 20 років назад відділ природи музею став ініціатором створення виставки «Новорічна ікебана», до якої було залучено Донецький ботанічний сад НАН України. Основна задача виставки —

збереження хвойних дерев. Ця ж ідея була відтворена в музеї у 2004 р. при співпраці з юннатами області. Виставки «Різдвяні композиції», «Різдвяний букет», «Новорічний подарунок», «Новорічна композиція» проводяться в рамках природоохоронної акції «Збережи ялинку».

Популярними в музеї стали обласні учбово-пізнавальні ігри «Екологічний брейн-ринг», які проводяться з 1998 р. спільно з обласним еколого-натуралістичним центром. У іграх беруть участь учні шкіл Донецької області.

Різноманітна робота, що проводиться в музеї та за його межами в рамках екологічної програми, переслідує основну мету — розширення форм екологічної освіти та виховання, підвищення рівня екологічної свідомості та ефективної активності наших відвідувачів.

Нестеренко Людмила Іванівна, завідувач науково-експозиційного відділу природи, Донецький обласний краєзнавчий музей; вул. Челюскінців, 189 а, м. Донецьк, 83048, Україна; e-mail: slnester@mail.ru; тел. (062) 311-48-63.

О.Ф. Щербакова

Національний науково-природничий
музей НАН України

ЗНАЧЕННЯ БОТАНІЧНИХ ЕКСПОЗИЦІЙ У ФОРМУВАННІ ЕКОЦЕНТРИЧНОЇ СВІДОМОСТІ ГРОМАДЯН

Дестабілізація біогенних систем на різних рівнях їхньої організації в умовах наростаючої екологічної кризи є поштовхом для усвідомлення людиною її залежності від природи, тобто поштовхом для становлення екологічної свідомості. Екоцентричний тип екологічної свідомості існує як альтернатива між антропоцентричним та біоцентричним типами і характеризується тим, що у відносинах людини і навколишнього середовища переважає гармонія, взаємозв'язок, взаємодія і взаємозалежність розвитку. Формування екоцентричної свідомості відбувається, як на основі емпіричного, наочного пізнання, так і на основі наукового дослідження природних процесів. Найважливішими елементами екоцентричної свідомості є осмислення: інтегральної ролі людини в природному середовищі та обмеженості природних ресурсів; необхідності відмови від безпеліційної позиції домінування людини над природою та встановлення динамічної

рівноваги між природною і людською системами; глобального характеру екологічної кризи, як суспільної кризи та необхідності розробки стратегії природоощадливого розвитку.

Враховуючи вище сказане, пріоритетним завданням Національного науково-природничого музею НАН України, і зокрема його структурного підрозділу – Ботанічного музею, є формування екологічних знань, що є основною компонентою екоцентричної свідомості громадськості. Експозиційний матеріал Ботанічного музею представлений унікальною натурною об'ємно-просторовою фітоекспонатурою, фотоматеріалами, інформаційними блоками, малими біогрупами та великоформатними діорамами.

З таксономічним різноманіттям рослин відвідувачів знайомить схема філогенетичних зв'язків між відділами рослинного світу, а також ряд вітрин, що висвітлюють систематику, філогенетичні зв'язки, цикли розвитку, поширення, значення в житті людини та господарське використання водоростей, грибів, лишайників, мохоподібних, хвощеподібних, плауноподібних, папоротеподібних, голонасінних та покритонасінних.

Флора та рослинність України представлена в змістовних тематичних експозиціях: «Українське Полісся», «Лісостеп», «Степи». Наступні розділи експозиції присвячені унікальним флорам гранітних, крейдяних та вапнякових відслонень, багатих на реліктові та вузькоендемічні види. Вагома фіто- та фотоекспонатūra репрезентує флору гірських систем – Українських Карпат та Кримських гір.

Експозиція залу «Рослинний світ Євразії» розкриває закономірності розподілу рослинного покриву материка, репрезентує основні типи рослинності широтних природних зон та вертикальну зональність гірських систем, знайомить з типовими, рідкісними, ендемічними та реліктовими елементами флор, звертає увагу на лікарські, харчові, технічні та інші господарсько-корисні рослини, а також висвітлює питання адаптації рослин до умов їх місцезростань у різних природно-кліматичних зонах.

Не менш інформативною є експозиція залу «Рослинний світ Земної кулі», в якій представлені найцікавіші та екзотичніші представники різних флористичних царств.

Тимчасові тематичні експозиції Ботанічного музею стосуються проблем біологічного забруднення, розкривають зміст зеленої революції та генетичної фітоінженерії, акцентують увагу на негативних

наслідках техногенних катастроф, зокрема аварії на Чорнобильській АЕС, а також присвячені охороні рослинного світу та оптимізації національної природо-заповідної мережі.

Таким чином, величезний за об'ємом експозиційний матеріал Ботанічного музею Національного науково-природничого музею НАН України дозволяє відвідувачам з позицій екоцентричного мислення комплексно сприймати природу як складну динамічну систему, необхідною умовою існування якої є гармонійні взаємовідносини із людиною.

Щербакова Ольга Федорівна, науковий співробітник, Національний науково-природничий музей НАН України; вул. Б.Хмельницького, 15, м. Київ, 01601, Україна; e-mail: botmuseum@ukr.net; тел. (044)288-06-81.

Додаток до Секції 4

Н.А. Смірнов, І.В. Скільський
Чернівецький обласний краєзнавчий музей

ЗООЛОГІЧНІ КОЛЕКЦІЇ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Чернівецький обласний краєзнавчий музей (ЧОКМ) є найстарішою музейною установою Буковини (у 2013 р. буде відзначатися 150 річниця з часу його заснування). Вагому частину природничих зібрань ЧОКМ, які на початок 2012 р. налічують майже 6300 одиниць зберігання (о.з.), складають зоологічні колекції (близько 2500 о.з.). Вони включають збірки молюсків (колекція черевоногих молюсків налічує 224 о.з., близько 50 видів; двостулкових – 49 о.з., близько 10 видів), членистоногих (понад 1200 о.з., близько 350 видів), риб (229 о.з., 43 види), земноводних (83 о.з., 16 видів), плазунів (18 о.з., 7 видів), птахів (опудала – 404 о.з., 132 види; гнізда – 115 о.з., 27 видів; кладки яєць – 164 о.з., 23 види), ссавців (72 о.з., 32 види).

Найбільшою в кількісному відношенні є колекція членистоногих (її основою стала закуплена в С.П. Єдиневського колекція лускокрилих (915 о.з.), зібрана цим ентомологом-любителем упродовж 1960–1970-х рр. на території Чернівецької області). Майже не поступається їй збірка хребетних. З огляду на специфіку формування колекцій краєзнавчих музеїв, у переважній більшості випадків експонати, що

входять до складу зоологічних колекцій ЧОКМ, були свого часу зібрані на території Чернівецької області.

Співробітники відділу природи ЧОКМ постійно працюють в напрямку збагачення зоологічних колекцій новими експонатами й інформування фахівців про склад збірки шляхом публікацій каталогів окремих груп тварин. Крім того, періодично проводиться ревізія наявних матеріалів, з огляду на зміни в поглядах на систематику багатьох видів тварин. На даний час ця робота практично завершена стосовно хребетних (силами співробітників музею), планується ревізія безхребетних (у цьому випадку необхідне залучення відповідних фахівців з інших установ). На сучасному етапі поповнення зоологічних колекцій ЧОКМ відбувається переважно співробітниками відділу природи за рахунок матеріалів, зібраних під час експедиційних виїздів у всі природні зони Чернівецької області; частина експонатів подарована музею приватними особами. Слід відзначити певні позитивні тенденції в поповненні фондів музею експонатами шляхом закупівлі через фондово-закупівельну комісію (у зв'язку з відсутністю фінансування така практика тривалий була відсутня). Наприклад, протягом останніх років було закуплено понад 20 опудал риб, птахів і ссавців, які нині експонуються в залах музею. Фінансування на придбання частини цих експонатів було отримане від Британської Ради в рамках програми «Активні громадяни» (завдяки співпраці з цією організацією в ЧОКМ у 2011 р. було створено нову стаціонарну виставку «Вода: скарб, яким ми нехтуємо»).

Смірнов Назар Анатолійович; Скільський Ігор Васильович, к.б.н, старший науковий співробітник відділу природи; завідувач відділу природи, Чернівецький обласний краєзнавчий музей: 58001, м. Чернівці, а/с 532; e-mail: nazarsm@rambler.ru; *skilsky@rambler.ru